

GeoMetodika

FÖLDRAJZ SZAKMÓDSZERTANI FOLYÓIRAT

6. évfolyam 3. szám az MFT 150. évfordulója tiszteletére

GeoMetodika

FÖLDRAJZ SZAKMÓDSZERTANI FOLYÓIRAT

6. évfolyam 3. szám az MFT 150. évfordulója tiszteletére
2022

GEOMETODIKA – FÖLDRAJZ SZAKMÓDSZERTANI FOLYÓIRAT

a Magyar Földrajzi Társaság folyóirata

A társaság székhelye: 1142 Budapest, Erzsébet királyné útja 125.

Felelős kiadó: dr. Lóczy Dénes

Felelős szerkesztő: dr. Makádi Mariann

Főszerkesztő

dr. Makádi Mariann

Szerkesztők

dr. Horváth Gergely, dr. Pál Viktor, Sándor József

Rovatszerkesztők

Tanulmányok – dr. Horváth Gergely, Módszertani műhely – dr. Makádi Mariann, Kaleidoszkóp – dr. Mari László,

Kitekintő – Ütőné dr. Visi Judit

A szerkesztőbizottság elnöke

dr. Farsang Andrea

A szerkesztőbizottság tagjai

dr. Gábris Gyula, dr. Gherdán Katalin, dr. Karancsi Zoltán, dr. Kern Anikó, dr. Kormány Gyula,

dr. M. Császár Zsuzsa, dr. Nagyváradai László, dr. Pajtkókné dr. Tari Ilona, dr. Probáld Ferenc, dr. Szabó József,

dr. Szilassi Péter, dr. Teperics Károly, Guba András, Mácsai Anetta

Technikai szerkesztő

dr. Kőszegi Margit

Borítókép: Ganden kolostor, Tibet (Kína), fotó: Barta Géza

Szakmai támogatók

MAGYAR
FÖLDRAJZI
TÁRSASÁG

FÖCIK
Földtudományi Civil
Szervezetek Közössége

A szerkesztőség elérhetőségei

Elektronikus levelezési címünk: szerkesztoseg.geometodika@gmail.com

Postai címünk: ELTE TTK FFI Földrajz szakmódszertani csoport GeoMetodika

1117 Budapest, Pázmány P. sétány 1/c. 1-224.

Web: <https://geometodika.hu>

A kéziratokat a következő címre várjuk: szerkesztoseg.geometodika@gmail.com

HU ISSN 2560-0745

A folyóirat DOI azonosítója: <https://doi.org/10.26888/GEOMET>

Megjelenik minden naptári évben három alkalommal.

A folyóiratban megjelenő írások a szerzők véleményét tükrözik, ami nem szükségképpen egyezik a szerkesztőség nézetével.

TANULMÁNYOK

SZABÓ JÓZSEF

Másfélszáz éves szemléletváltozások a Magyar Földrajzi Társaságban 5

CSORBA PÉTER

A geográfia időszerűsége 15

PAPP-VÁRY ÁRPÁD

A térképek szerepéről a másfélszáz éves Magyar Földrajzi Társaság
megalakulásában és mai tevékenységében 25

LÓCZY DÉNES

Gondolatok a Magyar Földrajzi Társaság feladatairól a másfél évszázados
évforduló kapcsán 33

MAKÁDI MARIANN

A hazai földrajztankönyvek fejlődése és használata 41

MŰHELY

FEKETE-MÁCSAI ANETTA

A Magyar Földrajzi Múzeum szerepe és eredményei a földrajzoktatásban (1983–
2021) 63

KALEIDOSZKÓP

KISS-CSAPÓ GERGELY

Ladakh, a Himalája mögötti titokzatos ország 83

KITEKINTŐ

JÁKI KATALIN

Földrajztanárok továbbképzése Győr-Moson-Sopron megyében 99

[Üres oldal]

Szerkesztői megjegyzés: folyóiratunk Tanulmányok rovatában az 1872-ben alapított Magyar Földrajzi Társaság történetét és szerepét mutatjuk be négyféle megközelítésben a Társaság korábbi és jelenlegi elnökeinek tollából, tisztelegve a 150 éves múlt előtt.

MÁSFÉLSZÁZ ÉVES SZEMLÉLETVÁLTOZÁSOK A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁGBAN

Changes of approaches during the last 150 years in the Hungarian Geography Society

SZABÓ JÓZSEF

Debreceni Egyetem

szabo.jozsef@science.unideb.hu

ABSTRACT

In the last 150 years the Hungarian Geography Society, founded in 1872, has always been functioning according to its original objectives. These objectives were already laid down by its statutes: "The goal of the Hungarian Geography Society: inducing the interest towards the field of geography by spreading geographical knowledge, and the promotion of research of the geographical conditions of our mother country." Working towards the original objectives, different areas got prioritized. In the first 25 years the presentation of geographical discoveries was put into the centre. By the turn of the century, the execution and coordination of geographical research gained on emphasis. Since War I, one of the most important activities of the Society has been supporting the role of the geography subject in the public education. From the 1920s, the specialization of the Society resulted in an establishment of disciplinary sections and regional departments. The regional roving conferences – especially in the 50s and 70s – played an outstanding role in the publicity of geography. To solve the problems of the academic societies (the declining role, decreasing opportunities, and decrease of headcount) the founding and supporting of the Civil Organizations of Earth Sciences could serve.

Keywords: society, geographical discovery, research, regional department, geography education, roving conferences

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

A 17. század közepétől Európa-szerte sorra alakultak különböző tudományos társaságok. Megalakulásuk fő mozgatórugója a különböző tudományterületek kutatóinak vagy az azok iránt érdeklődőknek valamilyen szintű összefogása volt. Egy részük több tudományág művelőinek, mások csak egy szűkebb szakmához tartozóknak adtak lehetőséget egymás munkáinak megismerésére, valamint az elért eredmények szélesebb körű megismerésére és megismertetésére. Először Európa nyugati államaiban alakultak nemzeti tudományos akadémiák, így pl. Olaszországban 1603-ban az Accademia Nazionale dei Lincei, Angliában 1660-ban a The Royal Society of London for Improving Natural Knowledge, német földön 1652-ben a kifejezetten természettudományos arculatú Akademia Leopoldina (HAMZA G. 2007). A mi tudományos akadémiánk több 18. századi elvetélt kísérlet utáni 1825-ös megalakulásakor nálunk is nagy szükség volt már a tudományos kutatások és kutatók nemzeti fórumára. Mivel az Akadémia alapításakor elsősorban a magyar nyelv művelését tűzte ki célul, másfél évtizeddel később, 1841-ben pozitív fogadtatásra lelt Bugát Pál javaslata a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének létrehozására (CSIKY G. 1981). Az első vándorgyűlésen annak intézményes szervezete, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat is megalakult. Ilyen szervezet akkor még csak Németországban (1822) és Angliában (1831) működött. Az új szervezet ugyan – nevének megfelelően – eleinte orvosközpontú volt (az előadások több mint 70%-át még a századfordulón is egészségügyi témában tartották), de a mai értelemben vett földtudományi (leginkább földtani) tematikák is jelentős számban előfordultak. Mivel az évi vándorgyűlések mindegyike az ország valamely kisebb tájegységének megismerését is célul tűzte ki, azoknak komoly honismereti (és így földrajzi) jelentősége is volt. Az 1912-ig megtartott 36 alkalomból 22-t a későbbi trianoni határokon kívüli területeken rendeztek, és csak 6 volt Budapesten. Az első évtizedekben a földrajzzal is foglalkozók számára a legfontosabb, lényegében egyetlen bemutatkozási, találkozási fórumnak számított. Az 1860-as évekre azonban e vándorgyűlések alkalmai már nem elégíthették ki a tágabban értelmezett földrajz iránt országszerte megnyilvánuló érdeklődést, és annak összefogására szükségesnek látszott egy szakmai szervezet megalakítása.

Ezért is találkozott megértéssel a Nemzetközi Földrajzi Unió antwerpeni kongresszusáról hazatérő Tóth Ágoston térképésznek a felhívása egy magyarországi földrajzi társaság létrehozására. Az a kilenc tudós szakember – legkevésbé földrajzosok –, akik Hunfalvy János vezetésével 1872. január 12-én elhatározták a **Magyar Földrajzi Társaság** megalapítását, a kor kívánalmai szerint és hosszú időre érvényesen határozták meg annak céljait. Berecz Antal első titkár az első közgyűlésen (1873) így foglalta össze

az akadémia titkári hivatalában előző évben elhatározottakat: a „*hazai közművelődésünkre nézve fontosnak, szükségesnek és lehetőnek tartjuk oly társulat alakítását, melynek feladata leendő a földrajzi tudomány iránt hazánkban érdeklődést kelteni, a földrajzi ismereteket terjeszteni, figyelemmel kísérni az újabb kutatásokat és felfedezéseket s főleg hazánkat földrajzi tekintetből átvizsgálni*”. Ezt erősítette meg a megalkotott alapszabály is, amely szerint „*a magyar földrajzi társulat célja: a földrajzi ismeretek kiterjesztése által a földrajzi tudomány iránt érdekeltséget gerjeszteni és különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozdítani*” (Földrajzi Közlemények 1. 1. p. 61.).

A Társaság létjogosultságát mutatja, hogy már 1873-ban 317 fizető tagja volt (tíz évvel később pedig 514). Az alakulás időszakában (és még évtizedekig) a Társaság vezetését teljes egészében budapesti szakemberek látták el, ugyanakkor ez a Budapest-központúság kevésbé érződött a tagság összetételében, az 1883-as tagság „csak” 46,5%-ban volt budapesti (igaz, a főváros az ország népességének még 5%-át sem érte el). Az alakuló évben a tagok között 8 fő bécsi címet adott meg, a magyar vidékről Szeged és Kolozsvár 6-6 tagot adott, viszont a hasonló méretű Debrecenből csak 1 fő – Fazekas Sándor, a Kereskedelmi Akadémia tanára – szerepel a kimutatásban (Földrajzi Közlemények, 1873). Egyébként társasági tagok az ország legkülönbözőbb részeiben, akár kis létszámú helységeken is voltak.

FELFEDEZŐ UTAZÁSOK A FIGYELEM KÖZPONTJÁBAN

Az alapítási célnak megfelelően Társaság működésének első évtizedeiben a Társaság folyóiratában, a **Földrajzi Közleményekben** a földrajzi ismeretek terjesztése megfelelő teret kapott, a világban történt földrajzi munkálatokról rendszeres beszámolókat lehetett olvasni, a hazai föld konkrét kutatásából származó eredmények azonban némileg hátrányba szorultak. Az első elnök, Hunfalvy János időszakában (1872–1888) az értekezéseknek csak 17%-a volt hazai tárgyú, s azok nagy többsége még aligha érdemli meg a tanulmány nevet, zömükben inkább csak földrajzi vonatkozásokat is tartalmazó könnyed, színes csevegésnek tekinthetők. Az is igaz azonban, hogy idő múltával a tanulmányok aránya növekedett, az említett időszakon belül az első öt év 2%-áról az utolsó öt évben 25%-ra nőtt (SZABÓ J. 1980). A Társaság (vezetőségének) szemléletében ekkoriban kiemelt szerepet kapott a Föld felfedezésének kérdésköre. Ez volt tulajdonképpen a földrajzi felfedezések záró időszaka. A századforduló körüli nagy felfedező utazások (trópusi Afrika, Belső-Ázsia és legfőképpen a sarkvidékek) a közvélemény figyelmének középpontjában álltak, és egyes utazókat (részben sport)teljesítményeik valóságos sztárrá avatták. A Földrajzi Közlemények ezekről részletes hírt adott, sőt többször sikeresen budapesti előadásokra és úti beszámolók írására hívta őket. A felfedező utazások

bemutatásának kétségtelenül voltak földrajzi vonatkozásai is, de a földrajzi kutatásokhoz többségüknek nem sok köze volt. A társasági szemléletet és változását mutatja, hogy a Földrajzi Közlemények első öt évfolyamában a tanulmányok 34%-a, 1884 és 1888 között 21%-a volt sorolható ebbe a tárgykörbe (SZABÓ J. 1980). Később (1906 és 1910 között) tovább csökkent a részarányuk 14,5%-ra (FODOR F. 2006).

ARCCAL A KUTATÁS FELE

Az első jelentős szemléletváltás a Társaság életében Lóczy Lajos elnökké választásával kezdődött. Ez a Társaságnak a **tudományos kutatások** irányába fordulását jelentette. Mérőföldkőként jelölhető meg a **Balaton Bizottság** 1891. március 7-i megalakulása. A megalakuló bizottság több tudományterület képviselőit gyűjtötte össze, az évtizeden át folyó kutatások sok tudományágra kiterjedtek, de a Földrajzi Társaság, valamint személyesen Lóczy – oldalán tanítványával, Cholnoky Jenővel – végig meghatározó szerepet játszott, és a végeredmény, a 32 kötetes Balaton monográfia is a Társaság kiadványaként jelent meg. A Társaság tudományos irányú váltása a Földrajzi Közlemények hasábjain némi késéssel jelentkezett, elsősorban attól kezdve, hogy annak szerkesztését a népszerűbb irányt képviselő Berecz Antaltól három évtized után 1905-ben Cholnoky Jenő vette át (SZABÓ J. 2022). A Balaton-kutatás végén Cholnoky elnökletével megalakult az Alföld Bizottság is, de annak tevékenysége elsősorban a pénzhiány miatt már sokkal kevesebb eredménnyel járt, és a világháború idején meg is szűnt.

Mindent összevéve az mondható, hogy Magyarországon a földrajzi tudományos kutatások összefogására sem a 19. század folyamán, sem a 20. században a II. világháború végéig nem volt megfelelő intézmény. A Földrajzi Társaság néhány részkitűzésen túl ezt a feladatot csak elvi szinten és részlegesen tudta ellátni (lásd pl. az említett Balaton Bizottságot), arra sem központi felhatalmazása, sem anyagi lehetősége nem volt. A földrajzi kutatómunka fő színterei az egymástól független (Trianon után megszaporodott számú) egyetemi tanszékek voltak. A második világháború után átalakított Tudományos Akadémia pedig újonnan létrehozott és anyagilag is támogatott kutatóintézeti hálózatával kifejezetten igényelte is a tudományos kutatómunka koordinálását. Ebben a Társaságnak rendezvényei révén egyre inkább csak egyfajta „bemutató” és reprezentációs szerepe maradt.

A MŰKÖDÉS SZAKMAI ÉS TERÜLETI DIFFERENCIÁLÓDÁSA

A társasági szemléletváltás másik iránya a tudományterületek szerinti differenciálódás volt. Ennek első jeleként alakult meg a Gazdaságföldrajzi Szakosztály (1912). Ez

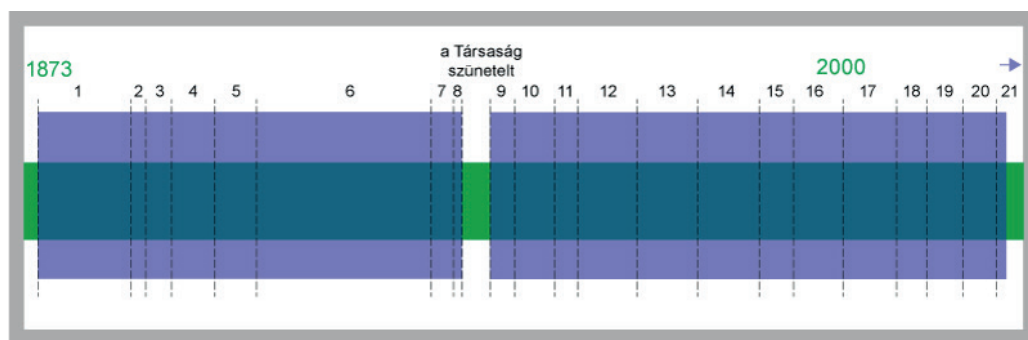
elsősorban Teleki Pál (mint akkori főtitkár) javaslatára történt, és szűkebb keretet adott az egységesnek maradó Társaságon belül a geográfia emberföldrajzi részét művelők összefogására. Ennek mintegy logikus következménye volt, hogy az első világháború után a természetföldrajzosok is saját szakosztályt alakítottak (1921). Ugyanebben az évben jött létre a Didaktikai Szakosztály mintegy annak jeleként, hogy a Társaság szívéen viseli a földrajz közoktatásbeli helyzetét és tanításának szakmódszertani problémáit. A szakosztályok szerinti elkülönülés a Hegymászó Csoport korai megalakulásától eltekintve csak a második világháború után, a Társaság 1953-as újjáalakulását követően folytatódott.

Mint ismeretes, a kommunista fordulat évében a tudományos életre is kiterjedő „marxizálás” jegyében a polgárinak tekintett Földrajzi Társaság működését felfüggesztették (gyakorlatilag betiltották). A munka újrakezdésének körülményeihez érdekes adalékként említjük azt az előadást, amelyet Márton Béla, a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetének nyugalmazott professzora tartott a Földrajzi Intézet második nyilvános intézeti napján 1954. április 29-én. Az akkori időknek megfelelően stencilezett formában később megjelent előadási szöveg erre vonatkozóan az alábbiakat tartalmazza: „...Az 1952-ben tartott intézeti napunkat a nagy érdeklődés, amelyet az ország geográfusai részvételükkel tanúsítottak, egy kis földrajzi konferenciává avatta. A megjelentek között volt Sz. A. Kovaljov, az akkor hazánk egyetemein előadó szovjet geográfus, aki megjegyezte, hogy az intézeti nap bizonyítja, mennyire szükség van a Földrajzi Társaságra. Másfél évvel ezelőtt azután a Magyar Földrajzi Társaság csakugyan újjáalakult és a szegedi meg pécsi csoport megalakulása után életre hívjuk a helyi csoportot is. Reméljük, hogy eredményes lesz a munkája...” (MÁRTON B. 1954).

Kovaljov professzornak akkor egyebek között a magyar geográfusok marxista alapokra való átnevelése volt a feladata, és ha ő a Földrajzi Társaság munkájának újrakezdését szorgalmazta, akkor az meg is történhetett. Az idézet arra is rávilágít, hogy az újrakezdés lényegében a Társaság további tagolódását is magával hozta a **vidéki osztályok** megalakulásával. Előbb a Szegedi (1953), majd a következő évben a Dél-Dunántúli és a Tiszántúli (ma Debreceni) Osztály kezdte meg munkáját. A Szegedi és a Tiszántúli Osztály munkájában egyetemi háttérre támaszkodhatott, de a Pécsen működő Osztálynak is volt tudományos háttere a Dunántúli Tudományos Intézet révén. A Társaság akkori vidéki osztályai (számuk ma már 18, és rajtuk kívül 11 szakosztály is működik) szorosan kötődtek az egyetemekhez. A Tiszántúli Osztály első tisztikara pl. így nézett ki: elnök: Kádár László egyetemi tanár, alelnök: Kéz Andor egyetemi tanár, titkár: Eördegh Béla egyetemi adjunktus. A 17 fős választmányban a tagok kétharmad része is egyetemi oktató volt, egyharmaduk pedig a közoktatásból jött. A feljegyzések szerint akkor a tagok száma 211 fő volt, közülük 130 debreceni, köztük a város 55

földrajztanára. (Mint az éves titkári beszámolók többször sajnálattal jelezték, a társasági rendezvényekre a tanároknak csak kevesebb mint fele járt). Az egyetem és az Osztály szoros egybefonódását mutatja, hogy az évtizedek során megválasztott 13 elnök és titkár mind egyetemi oktató volt. Ez az „**egyetemközpontúság**” természetesen számos előnnyel járt: a Földrajzi (majd Földtudományi) Intézet oktatói nagy arányban vettek (vehettek) részt az osztályi rendezvényeken, az előadások sokszor az egyetemi oktatók kutatási eredményeinek első helyszínei voltak, és ez magas színvonalat biztosított; az egyetemi hallgatók gyakorta nagy létszámban jelentek meg a rendezvényeken; és nem utolsósorban az egyetem az előadásoknak mindig biztos helyszíne volt. Kétségtelenül hátránynak számított azonban, hogy a közoktatás képviselői némileg kiszorultak a munkából, Debrecenben ugyanis az egyetem nagyerdei elhelyezkedése – nemcsak a földrajz viszonylatában – mindig szerepet játszott a város életétől való viszonylagos elkülönülésben, sőt olykor elszigetelődésében.

Ugyanakkor fontos azt is megemlíteni, hogy a Társaságnak az 1950-es évektől alakult új vidéki osztályai jelentősen csökkentették a Budapest-központúságot is. Ekkor választották meg a Társaság első vidéki elnökeit (Kádár László 1956–1962, 1965–1973, Szabó Pál Zoltán 1962–1965, 1. ábra). Ezt követően csak hosszú szünet után választottak meg újra vidéki elnököket (Szabó József 2009–2013, Csorba Péter 2017–2021, és 2021 óta Lóczy Dénes).

1. ábra. A Magyar Földrajzi Társaság elnökei (szerk. Szabó J.)

1. Hunfalvy János (1873–1888), 2. Vámbéry Ármin (1888–1890), 3. Lóczy Lajos (1890–1894), 4. Erődi Béla (1894–1904), 5. Lóczy Lajos (1905–1914), 6. Cholnoky Jenő (1914–1944), 7. Bulla Béla (1944–1947), 8. Mendöl Tibor (1947–1948), 9. Bulla Béla (1952–1956), 10. Kádár László (1956–1962), 11. Szabó Pál Zoltán (1962–1965), 12. Kádár László (1965–1973), 13. Radó Sándor (1973–1981), 14. Pécsi Márton (1981–1989), 15. Bora Gyula (1989–1993), 16. Marosi Sándor (1993–2001), 17. Papp-Váry Árpád (2001–2009), 18. Szabó József (2009–2013), 19. Gábris Gyula (2013–2017), 20. Csorba Péter (2017–2021), 21. Lóczy Dénes (2021-től)

A TÁRSASÁG SZEREPE AZ ISMERETTERJESZTÉSBEN

Mint említettük, a korai időkben a felfedező utazásokról szóló beszámolók álltak a figyelem központjában, és a közeli, de kevésbé ismert, vagy a szinte ismeretlen távoli tájak bemutatása a Társaság későbbi tevékenységében is kiemelt szerepet kapott. Például a Tiszántúli (Debreceni) Osztály munkaszervezésében hosszú időn át nagyon szoros kapcsolatot tartott a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) helyi szervezetével, ami mindkét fél számára kölcsönös előnyökkel járt. A közös rendezvények mindkettőjük éves munkajelentéseiben előkelő helyet kaptak. Ez a jelenség a többi területi osztálynál és részben a szakosztályoknál is megfigyelhető volt. Sajnálatosan a későbbiekben a TIT tevékenységében is megfigyelhető aktivitáscsökkenéssel párhuzamosan a kapcsolatok intenzitása is csökkent.

A Társaság tevékenységének a földrajzi ismeretek terjesztését szolgáló fontos részét jelentették a **Vándorgyűlések** is (l. erről ugyanezen lapszámunkban Papp-Váry Árpád írását). A korai vándorgyűlések közül kiemelhető a hatodik, amely Debrecenben volt 1912-ben, és a mintegy 100 fő résztvevő között első ízben voltak hölgyek is. A neves muzeológus Ecsedi István szervezte rendezvényen Kis-Ázsiáról tartott vetítettképes előadást az a Milleker Rezső, aki az abban az évben alapított Debreceni Egyetem első földrajzprofesszora lett. Az érdekesség kedvéért megjegyzendő, hogy a Hajdúság fővárosában másodízben 1979-ben rendezett a Debreceni Osztály vándorgyűlést (ez volt sorrendben a 37.), amely közel 400 résztvevővel egyike volt a legtöbb geográfust és földrajztanárt megmozgató gyűléseknek; ugyanakkor az idők változását jelzi, hogy 2015-ben az ismét, immár harmadjára Debrecen által rendezett 68. gyűlésen már alig voltak többen, mint egy századdal azelőtt...

A Társaságnak ez az eredeti célkitűzéseket magas szinten megvalósító rendezvény-sorozata napjainkban is válságos helyzetben van. Nemcsak azért, mert az utóbbi évtizedekben egyre több versenytársat kapott más, a földrajzos kutatókat és tanárokat érintő és sokszor a Társaságtól sem független rendezvények formájában. Köze van ehhez annak is, hogy a Társaság egészének – mint sok más tradicionális tudományos társaságnak is – csökkent a létszáma, de nézetem szerint leginkább annak, hogy a geográfia művelői (kutatók, tanárok, geográfusok) egzisztenciájuk biztosítása és karrierjük építése közben kevés lehetőséget és alkalmat találnak a Társaság tevékenységében való részvételre. A létszámcsökkenés azzal is jár, hogy a vándorgyűlések egyre belterjesebbé válnak, ami pedig csökkenti azok hatékonyságát a Társaság eredeti célkitűzéseinek megvalósulásában. Jövőbeni szerepük ezért ma még vitatott, folytatódásuk nyitott...

Persze nem ez a mostani az egyetlen válságos időszak a Társaság történetében. Már amikor az első világháború megtépázta az ország egészét, akkor abból a Földrajzi Társaság sem maradt ki. Lehetőségei és taglétszáma is lecsökkent, ezért különösen

jelentős volt Milleker Rezső debreceni professzor vállalkozása egy népszerű földrajzi folyóirat indítására. Milleker 1928-ban tett javaslatot a folyóirat megalapítására, amit a Társaság választmánya elfogadott, és Millekert előbb levelező tagjává, majd 1929-ben alelnökké választotta. A folyóirat **A Földgömb** címmel először saját kiadásában jelent meg, majd 1934-ben hivatalosan is átadta azt a Magyar Földrajzi Társaságnak. A folyóirat indítása nagy szervezőmunkát kívánt, de az eredményes is volt, és hatására a Társaság taglétszáma már két hónapi szervezőmunkával 370 fővel gyarapodott. Az *A Földgömb* megjelenése 10 éve alatt valóban nagyon népszerűvé vált, és a háború végi megszűnésével nagy űrt hagyott maga után. Újraindítása azonban csak 1999-ben sikerült, jelentős részben Nemerkenyi Antal társasági főtitkár lankadatlan igyekezetének köszönhetően. A folyóirat ma is az egyik legfontosabb kapcsolatot jelenti Társaság és a földrajz iránt érdeklődő széles közönség között.

FIGYELEM A KÖZOKTATÁSRA

A Társaság eredeti célkitűzéseinek megvalósítása érdekében folytatott tevékenységében érzékelhető hangsúlyeltolódások között több alkalommal is jelentős szerepet kapott a **földrajz közoktatásbeli helyzetének**, lehetőségeinek mérlegelése, a földrajz tantárgy oktatásmetodikai kérdéseinek vizsgálata, az időről időre bevezetett tanügyi reformok földrajzi szempontú kritikája és az annak alapján megfogalmazott memorandumok, beadványok felterjesztése a felsőbb tanügyi szervek felé.

Erre első ízben az 1882-es tanügyi reform adott alkalmat, illetve az tette szükségessé. Akkor ugyanis a középiskolai földrajzórák heti száma a korábbinak a töredékére csökkent (addig a reáliskolák mind a nyolc osztályában volt földrajztanítás). *„Sohasem voltak szebb évei hazánkban a földrajztanításnak, mint az 1874-től 1882-ig lefolyt 8 éven”* (MÁRKI S. 1889. p. 77.). Ezt csak az „zavarta”, hogy a földrajzot ekkor még szinte kizárólag szakképzetlen (helyesebben más képzettségű) tanárok tanították, a Hunfalvy János által alapított első földrajzi tanszékről érkező, komoly földrajzi alappal rendelkező tanárok csak ekkoriban kezdtek megjelenni nagyobb számban az iskolákban. A Társaság lassú szemléletváltozására utal, hogy a Földrajzi Közleményekben az 1880–1890-es években évente 1-2 alkalommal jelentek meg a földrajz oktatásával kapcsolatos tanulmányok.

E folyamat kiemelkedő mozzanata volt, hogy a Társaság választmánya 1913. november 30-án határozatot hozott a földrajzoktatás reformját kidolgozó bizottság felállításáról. A bizottsági munka eredményeit összefoglaló jegyzőkönyvet Teleki Pál főtitkár terjesztette elő, majd küldték tovább a felsőbb hatóságoknak. A 14 pontos javaslat részletesen tartalmazza, hogy hol (milyen osztályokban) mit (mely tartalmakat) célszerű tanítani, sőt azt is, hogy milyen óraszámok lennének ideálisan, illetve minimálisan

szükségesek a megvalósításhoz. Ennek ugyan akkoriban nem lett közvetlen foganatja, de később (jelentős részben Teleki főtitkári, illetve miniszteri, esetenként miniszterelnöki ténykedésének köszönhetően) az 1930-as években az elvárások lényegében teljesültek (SZABÓ J. 2016). A Társaság földrajzoktatás iránti érzékenységet jól mutatja, hogy a viszonylag frissen alakult (1921) Didaktikai Szakosztály az 1920-as évek közepén, amikor a Társaság sanyarú helyzete a vándorgyűlések megtartását is lehetetlenné tette, több városban (először 1925-ben Egerben) sikeres saját vándorgyűléseket szervezett.

A Társaság második világháborút követő újjáalakulása után is fő profiljához tartozónak érezte a földrajz közoktatási helyzetének figyelését. Erre annál is inkább szükség volt, mert az egymást követő tantervi reformok során a földrajz tantárgy mind oktatásbeli részarányát, mind abszolút óraszámát tekintve egyre rosszabb helyzetbe került. A társaság felszólamlásainak és javaslatainak hosszú krónikája van. Ebből az utolsó időszakban kiemelhető a Társaságnak az akkor még működő Földrajztanárok Egyletével és a Magyar Tudományos Akadémia Földtudományok Osztálya Oktatási Albizottságával *Valóság és álom: földrajztanítás 2010* címmel közösen rendezett konferenciája (Budapest, 2010. május 15.), amelynek részletes és összegző állásfoglalását az óraszámról, az eszközellátottságról, az ismeretek bővülésével kapcsolatos lépéstartásról, az érettségi és a felvételi vizsgákról, a tanárképzésről, a tantárgy-pedagógia, a továbbképzés valamint az ellenőrzés és irányítás kérdéseiről megküldte az államtitkárságnak is.

Sajnos napjaink tantervi és az oktatás jövőjét általánosságban is érintő vitáiban a fenti állásfoglalásban foglaltak még nagyon időszerűek, és a Társaság – hagyományai alapján is – talán legfontosabb mai feladatának éppen az ezekben való sikeres részvétele jelölhető meg. Megítélésem szerint társaságunk az utolsó évtizedben és jelenleg is elismerésre méltón végzi ezt a folyamatosan fellépő új kihívások révén meg-megújuló munkáját.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

A Magyar Földrajzi Társaság 150 éves jubileuma alkalmából elmondható, hogy a Társaság az évtizedek során mindig hű volt alapítási elveihez és céljaihoz. Tevékenységének eredményessége ugyan nem mindig volt azonos színvonalú, de egyetlen szervezetként tudta összekapcsolni a geográfia kutatóit és tanárait a szélesebb nagyközönséggel lényegében megszakítás nélkül. Napjainkban azonban más tudományos társaságokhoz hasonlóan a Földrajzi Társaság taglétszáma is csökken. Mindinkább érezhető, hogy a Társaság évtizedeken át szükséges szerepköreinek növekvő részét átveszi a tömegmédia és az internet.

A földrajz kutatóinak (világviszonylatban is) egyre több olyan fórum (írott, online, konferencia stb.) áll rendelkezésre, amelyek útján megnő mind a szakmai kapcsolat-tartás, mind az egyéni karrierépítés lehetősége. A földrajzot tanítók pedig az oktatás

világát jellemző túlterheltség miatt, valamint a felsőbb irányítószervek megfelelő anyagi támogatásának hiányában egyre kevésbé tudnak (és akarnak) bekapcsolódni a társasági munkába. A gyors átalakulás világát éljük, és mind nehezebb a jövő várható tendenciáinak és azoknak a tudományos társaságokra gyakorolt hatásainak a felmérése. Nézetem szerint azonban még mindig vannak a működésnek olyan területei (pl. szakmódszertani problémák, tantervfejlesztési kérdések, sőt a szakmai érdekérvényesítés számos vonatkozása), amelyekben a Társaság szerepe egyáltalán nem elhanyagolható. Sőt a geográfia általános társadalmi ismertségének és elismertségének fenntartásához és növeléséhez a Társaság működése még mindig érdemben segíthet. E célból nagyon fontosnak tartom azt a ma már egyre izmosodó kezdeményezést, amely a földtudományok különböző területeihez kapcsolódó **tudományos társaságok együttműködését** célozza. Ennek kiindulópontja a Magyarhoni Földtani Társulattal 2012. november 17-én kötött együttműködési megállapodásunk (Baksa Cs. 2014), amely 2014 óta kilenc civil szervezet együttműködésévé bővült, és mint a Földtudományi Civil Szervezetek Közössége sikeres utat mutathat abba az irányba, hogy a földtudományok egyre jobban elkülönülő szakterületei tudományos társaságaik révén külön-külön is, de egységben is minél eredményesebben érthessék el, foghassák össze az élet különböző területen dolgozó művelőiket.

IRODALOM

- BAKSA CSABA (2014): Pályafutásom első 68 éve. – In: Horn János (szerk.): Életpályák. Budapest, pp. 55–112. ([link](#))
- CSIKY GÁBOR (1981): A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései. – Földtani Tudománytörténeti Évkönyv 9. pp. 157–163. ([link](#))
- FODOR FERENC (2006): A magyar földrajztudomány története. – Az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte Dövényi Zoltán. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. XLII + 820 p. ([link](#))
- HAMZA GÁBOR (2007): Áttekintés a külföldi nemzeti (tudományos) akadémiák struktúrájáról, különös tekintettel a természettudományok és a társadalomtudományok arányára. – Magyar Tudomány 168. 9. pp. 1189–1198. ([link](#))
- MÁRKI SÁNDOR (1889): Hunfalvy János. – Földrajzi Közlemények 17. 2. pp. 65–82. ([link](#))
- MÁRTON BÉLA (1954): A debreceni Földrajzi Intézet története. Előadás kézírata. – Debreceni Egyetem Földrajzi Intézet Könyvtára, Debrecen. pp. 15–22.
- SZABÓ JÓZSEF (1980): Hunfalvy János. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 196 p.
- SZABÓ JÓZSEF (2016): Cholnoky Jenő tevékenysége a Magyar Földrajzi Társaságban. – Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 19. pp. 51–56.
- SZABÓ JÓZSEF (2022): Debreceni geográfusok a Magyar Földrajzi Társaságban. Előadás kézírata. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd.
- Földrajzi Közlemények évfolyamai 1873-tól.

A GEOGRÁFIA IDŐSZERŰSÉGE

The actuality of geography

CSORBA PÉTER

Debreceni Egyetem

csorba.peter@science.unideb.hu

ABSTRACT

The geography is the science of space and deals with the interactions between natural endowments and social demands. The 150 years old Hungarian Geographical Society exceeded left behind its romantic, discovering era, and today focuses on new fields as geopolitics or geoinformatics.

Keywords: renewal mission, challenges, geopolitics, regionality, tourism

EGY BAKI APROPÓJÁN

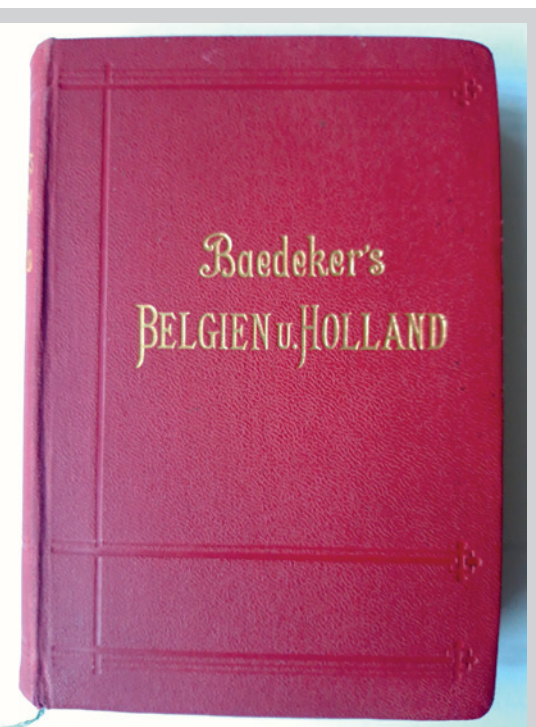
A brit külügyminiszter egy moszkvai tárgyalásán összetévesztette a Fekete-tengert a Balti-tengerrel... Kínos eset. Nem figyelt a földrajzórán – vonja le a következtetést a hír olvasója. Egyúttal megerősödik az a meggyőződése, hogy a földrajz arról szól, hol vannak a tengerek, hegyek, városok, hol mennyi vasércet bányásznak és hol természetnek cukorrépát. A geográfiai tudás részben valóban ilyen tényeken alapul, de sajnos a közfelfogásban meg is marad egy „adathalmaz” tantárgynak. Pedig legalább addig el kellene jutnia a közoktatásnak, hogy a topográfiai ismereteken túl a „miért ott” kérdésre is választ tudjon adni a tanuló: miért ott vannak a hegyek, miért ott képződött a vasérc és miért ott lehet cukorrépát termelni? A szűk órakeretben azonban már a **miért** megvilágítására is alig jut idő. Később felnőttként pedig aktuális környezetvédelmi, éghajlatváltozási, migrációs, energiatermelési, közlekedésföldrajzi **összefüggések** felismerésére volna szükség a világban történő eligazodáshoz. Az ismeretszerzés sorrendje nem felcserélhető. Nem lehet átugrani a tények és az adatok lépcsőjét, mert csak ezek birtokában tudunk válaszolni a „miért ott” kérdésre, az összefüggések pedig csak a tények és az ok-okozati kapcsolatok tükrében tárulnak fel. Ráadásul a felnőtt lakosság egyébként is gyöngye lábakon álló földrajzi térszemléletét gyakran zavarja meg, hogy nívós napi- és hetilapokban is rendszeresen előfordulnak hibás térképek, pl. amelyen Szicília Máltaként szerepel, vagy a szerkesztő a tervezett új indonéz főváros helyét Borneó helyett Celebesz szigetére teszi...

Néha felbukkannak olyan vélemények is, hogy a digitális adatszerzési lehetőségek révén, a tények mindenki számára könnyű elérhetősége miatt nincs is szükség a csupán adathalmaznak felfogott, megismert földrajz tantárgyra. A közmegítélés szerint a földrajz leragad a másodlagos hasznosságú „hol és mennyi” adatoknál... „Beütöm a telefonomba, hogy vasércbányák, és rögtön kidobja, hogy hol, mennyi. Miért kellene ezt nekem fejből tudni?” A bonyolult földtani, éghajlati, talajtani, környezetvédelmi, gazdasági, demográfiai kapcsolatokat pedig az átlagosan iskolázottak nem is tekintik nélkülözhetetlen ismeretnek. A közfelfogás a földrajzot nem azonosítja evidens módon olyan szakterületként, amely választ ad számos mindennapi jelenségre, problémára, legfeljebb az időjárás és a természeti katasztrófák hírei kapcsán jönnek elő földrajzói tanulmányok. Pedig a földrajz egyedülálló módon egyszerre természet- és társadalomtudomány, ezáltal páratlan lehetőséget kínál a természeti és társadalmi jelenségek összekapcsolására és a „világfaluvá” zsugorodott világunk egymástól térben távoli helyein lezajló eseményei közötti viszony megvilágítására.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG „ROMANTIKUS KORSZAKA”

Az 1872-ben, 150 évvel ezelőtt alapított Magyar Földrajzi Társaság a földrajzi ismeretekre igen fogékony időszakban lett a geográfiai ismeretek zászlóvivője. Ez a „romantikus” geográfia akkoriban a távoli egzotikus helyek felfedezését és az éledező turizmus legnépszerűbb célhelyszíneinek bemutatását jelentette. A 19-20. század fordulóján tűntek el a világtérképekről az utolsó fehér foltok, ugyanakkor a legfejlettebb európai országokban és az USA-ban már a felső középosztály számára is elérhetővé vált az élményt és pihenést

nyújtó utazás, a tengerparti vagy a hegyvidéki nyaralás. A nemzetközi idegenforgalom történetében ez volt a nagy „bédekker-korszak”, amikor Karl Baedeker lipcsei német könyvkiadó kiadványaihoz (az első részletes, gondosan összeállított, gyakorlati tudnivalókat is felölelő útikönyvekhez) a cég több száz szerződéses levelező partnerétől gyűjtötte össze az aktuális adatokat; vasúti menetrendet, múzeumok nyitvatartási idejét, szállások árát stb. (1. ábra).

1. ábra. Karl Baedeker lipcsei kiadójának Belgium és Hollandia című kötete, 23. kiadás, 1904-ből

A tudományos, illetve a rekreációs célú utazásokból szerényebb mértékben, de a magyar tudósok és érdeklődő polgárok is kivették részüket. Xantus Jánostól Déchy Mórig, Teleki Sámuelről Prinz Gyuláig sokan hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar geográfia bekerült a nemzetközi tudományos vérkeringésbe. Felfedezéseik szellemi hozadéka erősítette a hazai földrajzi közoktatást, gyűjtőmunkájuk pedig megalapozta számos hazai természettudományi kollekció anyagát. A 19. század vége felé a természettudományos tájékozottság és természetbarátság nálunk is szinte divattá vált. Sokan tudtak pl. arról, hogy Kossuth Lajosnak értékes természetrajzi gyűjteménye volt (2. ábra), vagy hogy Eötvös Loránd a két lányával számos alpesi hegycsúcsot megmászott. Az első világháború előtti Budapesten – leginkább a Társaság szervezésében – előadást tartottak világhírű felfedezők is, köztük Sven Hedin, Roald Amundsen és Fridtjof Nansen.

Ez a felfedezéseket, „hajmeresztő kalandokat” népszerűsítő geográfia természetesen vonzotta a nem kifejezetten tudományos érdeklődésűeket is – arisztokratákat, nagyiparosokat, kereskedőket, politikusokat – akik kedvező hatást gyakoroltak a Társaság, illetve a szakma érdekérvényesítő képességére. A távoli helyekre induló expedíciókat a „komoly” tudományos célok elé helyező szemlélet még a Társaság vezetését is hatalmába kerítette. Az 1909. évi közgyűlésen felvetődött, hogy hova induljon a magyar expedíció, az Északi- vagy a Déli-sarkra (FODOR F. 2006). A korabeli hazai tudományos kutatások háttérbe szorítását ostromozó kritikájával Fodornak nincs teljesen igaza, hiszen a Balaton-kutatás nemzetközileg is élvonalbeli tudományos geográfiai program volt. Fodor károsnak tartotta, ha a legjobb tudósok túl sokat foglalkoznak a tudomány népszerűsítésével, pl. szerinte Cholnoky Jenőnek a rengeteg színes előadása és publikációja mellett nem volt elég ideje, ereje az Alföld-kutatási programhoz.

2. ábra. Egy Kossuth Lajos által meghatározott csiga a Debreceni Egyetem Ásvány- és Földtani tanszéke gyűjteményében (fotó: Csorba P.)

NÉPSZERŰSÍTŐ, VAGY TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG?

Elgondolkodtató, hogy az Társaság tevékenysége mind a mai napig ingadozik a tudományos és a népszerűsítő irányvonal között. Egy néhány évvel ezelőtti „stratégiai” megbeszélésen újra sarkosan megfogalmazódott a dilemma: mi a **Társaság küldetése**? Tekintélyes szakmai klub, vagy széles tömegeket megmozgató fórum legyen? Mivel manapság a tudományos érdemek egyre kevésbé kötődnek a tudományos szervezetekben folyó munkához, az itteni szerepvállalás folyamatosan veszít vonzerejéből, csökken a taglétszám és anyagi csőd fenyeget. A másik stratégia követése esetén a látványos akciók, sikeres pályázatok növelhetik a földrajz ismertségét, újra lehetnek pénzes támogatók, akiknek adományaiból majd áldozhatunk a „tisza tudományra” is.

De az is lehet, hogy rosszul van feltéve a kérdés. Nem a vagy-vagy, inkább az is-is felé kellene törekedni. A kétféle forgatókönyv összesítméséhez azonban üzleti vénával megáldott tudós vezetés kellene. Persze a fenti kettősség béklyója nem csupán a mi társaságunk sikereit fékezi. Ugyanilyen feszítő ellentmondások sújtják a geológus, a hidrológus, a meteorológus, a talajtanos stb. szakmai civil szervezeteket is. Legfeljebb ezek működőképességéhez hatékonyabban tud hozzájárulni néhány profitorientált cég, pl. bányavállalat, atomerőmű, MOL, Meteorológiai Szolgálat. Ez a felemás helyzet külföldön is jellemző. Például a Francia Földrajzi Társaság 2021-ben ünnepelte megalapításának 200. évfordulóját, a nagyszabású rendezvényen azonban feltűnően szerény számú külföldi meghívott jelent meg, az angolszász országok földrajzi társaságai például csak elvétve tartották fontosnak a részvételt (hazánkat és Társaságunkat Lóczy Dénes elnök képviselte).

Az említett kettős cél dilemmáján segít fölülemelkedni, hogy a Társaság számára kiemelt fontossággal bíró feladat a földrajz közoktatási oldalának gondozása. Ez csak részben érinti a nagybetűs tudományt, de nem is népszerűsésre törekvő tevékenység. A Társaság harcát a közoktatási keretek bővítéséért mindig támogatták azok a földtani, geofizikai, hidrológiai, meteorológiai, bányászati, barlangkutató stb. civil szervezetek, amelyek szakterülete a közoktatásban először a földrajz órákon jelenik meg. Tanulságos olvasni a Földrajzi Közlemények régi számaiban, hogy már száz évvel ezelőtt is akut problémának ítélték a földrajzórák alacsony számát, és a legtekintélyesebb tudósok Lóczy Lajos, Cholnoky Jenő, Teleki Pál vezetésével sorozatosan folyamodtak a „Méltóságos Minister Úrhoz” a helyzet javítása érdekében. És ezt tesszük mind a mai napig...

ÚJ CÉLOK MEGFOGALMAZÁSA

Néhány éve a Társaság vezetése nyolc pontban fogalmazta meg a kerettanterv készítői számára a megújítandó közismereti földrajzoktatás jövőképét.

- Kiemelkedő fontosságú a **hon- és népismeret**, amely stabil háttérrel nyújt egy pozitív, optimista patriotizmushoz. A nemrég létrejött közép-, kelet-közép-európai államokban Észtországtól Horvátorszáig, vagy az önállósodás felé törekvő ország-részekben, pl. Skóciában, Katalóniában a történeti földrajz, a helyi kultúrtájak gondozása, rehabilitálása fontos eleme lett a nemzeti identitás erősítésének (CSORBA P. – CSATÁRI B. 2017).
- Uniós csatlakozásunkkal **Európa tágabb hazánkká lett**, közös cél európaiságunk megőrzése, elmélyítése, amihez nélkülözhetetlen ismerni a kontinens természeti és társadalmi adottságait.
- Nem tudunk (és nem is szabad) kimaradni az emberiség **globális problémáinak** (éghajlatváltozás, urbanizáció, tájérzékenység, körforgásos gazdaság, tömegturizmus, energiabiztonság, demográfiai és migrációs válságok kezelése stb.) megoldásából (KOC SIS K. et al. 2018, 2021).
- A földrajzi ismeretek feldolgozásával fejleszthető a **digitális kultúra**. A geoinformatika kiváló lehetőség az összefüggések bemutatása, a kartográfiai térszemlélet fejlesztése, a modellek alkalmazása érdekében és út a mesterséges intelligencia felé.
- A klasszikus gazdaságföldrajz minőségi megújulását eredményezheti a közoktatásból súlyosan hiányzó **közgazdasági, pénzügyi**, banktechnikai ismeretek beépítése a tananyagba.
- A hagyományos statisztikai adatok, mint pl. a nemzeti jövedelem (GDP) számításának elemzésétől tovább kell lépni a **komplex mutatók**, mint pl. a globális elégedettség (WHR), az életminőségi (PQLI), vagy a szociális sebezhetőségi (SVI) indexek értelmezése felé.
- A földrajz rendkívül sokrétű ismerethalmaza révén alkalmas az **absztrakt gondolkodás** fejlesztésére, az érveléstechnika erősítésére, a mindennapi jelenségek tág összefüggésrendszerbe helyezésének gyakorlására.
- A földrajzi tananyag folyamatosan figyelmeztet a földi nyersanyag-, energia- és ökológiai szolgáltató képesség korlátaira. A takarékos, környezetkímélő szemlélet erősítése alkalmas a hosszú távon fenntartható, egészséges **életmód** szükségességének hangsúlyozására.

A fenti célok ma is aktuálisak, érvényesek. Az akkori próbálkozások némi eredményt is hoztak, pl. a közgazdaságtudományi szakokra történő felvételbe már beszámítható a földrajz érettségi eredménye. Ezzel kétségtelenül erősödött a földrajz pozíciója, egyúttal a közgazdasági képzés alapozó tárgyai között a földrajzi jellegű intézetek, tanszékek fontossága. Kicsit visszatértünk oda, amikor Teleki Pál idejétől kb. az 1990-es évekig a „közgázon” kötelező alapozó tárgy volt a gazdaságföldrajz. A hangsúlyok

finom áthelyeződését azért jól jellemzi, hogy a gazdaságföldrajz megnevezése mellett új, speciális szakterületek nevei kerültek be a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékeinek nevébe: Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés tanszék, amely a másik 3 tanszékkal (Nemzetközi Kapcsolatok tanszék, Politikatudományi tanszék, Világ gazdasági tanszék) együtt alkotja a Nemzetközi, Politikai és Regionális Tanulmányok Intézetet.

ÚJ FÖLDRAJZI „HÍVÓSZAVAK”

A Magyar Földrajzi Társaság szervezeti felépítése 150 év alatt jelentősen differenciálódott. A két nagy szervezeti kategória, a szakosztályok és a területi osztályok rendszere nagyjából az 1950-es években alakult ki. A 3 évig tartó, politikai indíttatású szüneteltetést követően a Társaság 1952-es újjáalakulásakor két szakosztály jött létre, a Természetföldrajzi, valamint a Gazdaságföldrajzi szakosztály. Az évtized végére ezekhez csatlakozott a Térképészeti és az Oktatásmódszertani szakosztály, illetve a Hegymászó csoport. Az ezredforduló éveiben a sor kiegészült a Turizmusföldrajzi, valamint a Biztonságföldrajzi és Geopolitikai szakosztállyal. Közben sajnos sokat veszített korábbi aktivitásából és a megszűnés határán van a Hegymászó szakosztály, az 1970-es években alakult Orvosföldrajzi szakosztály működését pedig Egészségföldrajzra átnevezve sem sikerült számottevően élénkíteni. Pedig az éghajlatváltozásra és a tömegeket megmozgató utazásokra számos ismert egészségügyi problémát (hőstressz, Covid-19, allergén növényfajok terjedése stb.) lehet visszavezetni.

Az újabb szakosztályok közül a Biztonságföldrajzi és Geopolitikai szakosztály megalakulását tekinthetjük sikertörténetnek. A földrajz – mint egyértelműen tértudomány – kifejezetten közel áll a globális struktúrák vizsgálatához. A geopolitika egyféle megközelítés szerint a globális politikai egyensúly és az állandó nemzeti érdekek tekintett világméretű hatalmi egyensúly kérdéskörét jelenti, más meghatározás szerint a politikatörténeti minták földrajzi meghatározottságát vizsgálja, de van, aki szerint a geopolitika célja annak hangsúlyozása, hogy a politikai uralom nem csupán az emberi és anyagi erőforrások függvénye, hanem azon földrajzi körülményeké is, amelyek között a hatalmat gyakorolják (Hungarian Geopolitics 2019).

A háromféle meghatározás közös eleme, hogy a **geopolitika** meghatározó mértékben földrajzi tudományterület, mindháromban – bár némileg eltérő hangsúllyal – kulcsfontosságú a geográfiai alapállás. A szakterület növekvő népszerűségét jelzi, hogy a hazai könyvpiacra is megjelentek ilyen témájú könyvek, pl. *A földrajz fogságában* (MARSHALL, T. 2018), amelynek kissé hangzatos kedvcsináló fülszövege szerint: „Tíz térkép, amely mindent elmond arról, amit tudni érdemes a globális politikai folyamatokról”. Most, az

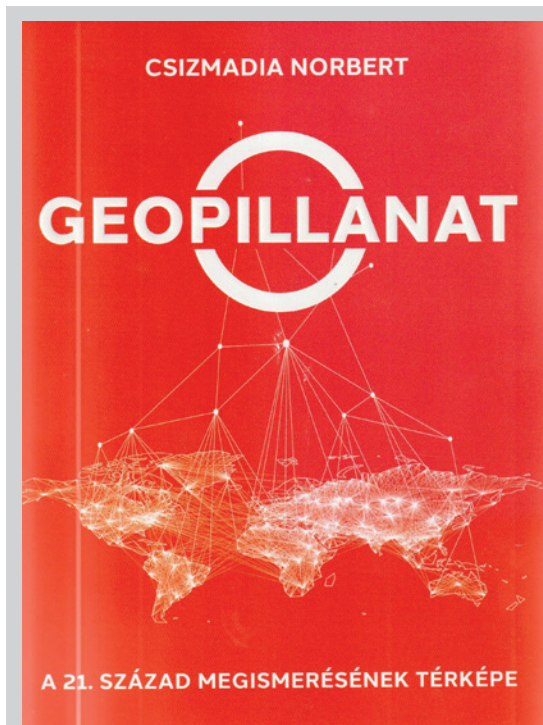
orosz-ukrán háború árnyékában döbbenetesen időszerűnek érezzük Marshall gondolatmenetét. „A földrajzi adottságok természetesen nem határoznak meg minden eseményt és folyamatot... de azok a 21. század előrehaladtával továbbra is formálni fogják a jövőt”. A stratégiai elemzők ma is gyakran jutnak arra a végkövetkeztetésre, hogy változhat a haditechnikai képesség, változhat a háborús elszántság és motiváció, egy valami azonban nem: és ez a földrajzi helyzet. Ennek szerepét lehet ugyan valamennyire tompítani, de teljesen figyelmen kívül hagyni nem.

A hagyományos földrajzi determinisztikus gondolatokat bemutató publikációk mellett felbukkant a geográfiai meghatározottság egészen új szintjét bemutató gondolatkör, amiről a **Geopillanat** című könyvben (CSIZMADIA N. 2016; 3. ábra) ez olvasható: „A fejlődés nem hatástalanította a földrajzi elhelyezkedést... a 21. század felfedezői azonban nem a Sarkcsillag, hanem innovációs klaszterek alapján tájékozódnak, földgömbök helyett egyetemi hotspotglóbuszokat rajzolunk... bárhová nézünk, a dinamikus társadalom- és gazdaságföldrajz dominál” (p. 349.). Csizmadia látványosan mutatja be a világméretű „összedrótózottságot”, a legkülönfélébb pénzügyi-gazdasági-kulturális ágazatok globális hálózatát. A szerző a könyv első fejezetének ezt a sokatmondó címet adta: „Miért fontos a földrajz a globalizáció megismerésében?”

Az utóbbi években világhírű publicistaként megismert izraeli HARARI, Y. N. (2018) egyenesen a hálózatosodásban, a szellemi energiák összekapcsolásában látja Eurázsianak az emberiség történetében játszott kiemelkedő szerepét. Szerinte az írásbeliség és a számolás segítségével kialakított, „közös szellemi mítoszokon alapuló tömeges együttműködési hálózatok” döntő szerepet játszottak a kelet-mediterrán kultúra ókori felvirágzásában. Nem jött létre ilyen szellemi energiacentrum a szubszaharai Afrikában, Amerikában és Ausztráliában, pedig a gyarmatosítók megjelenéséig sem az európai, sem a kelet-ázsiai gazdasági, politikai erőközpontok nem akadályozták az említett kontinensek őslakosságának kibontakozását.

A geográfia megújulását szolgálják a területi egyenlőtlenségeket, az elmaradott régiók kialakulását, az elmaradottság tartós megmaradásának okait vizsgáló ún. **regionális kutatások**, amelyeket a Magyar Regionális Tudományi Társaság (MRTT) fog össze. Az utóbbi évek fontos felismerése, hogy a régiók lemaradásához vezető folyamatok

3. ábra. Csizmadia Norbert: *Geopillanat* című könyvének borítója

számszerűsíthetők, előre jelezhetők és modellezhetők. A területi egyenlőtlenségeket a természeti, demográfiai, vallási okokon kívül történelmi, szociológiai és geopolitikai tényezők is befolyásolják, emiatt ezek a kutatások szükségszerűen interdiszciplináris jellegűek. A területi egyenlőtlenségek csökkentéséhez, a **kreatív gazdaság** (KOVÁCS Z. et al. 2011) térnyeréséhez a geográfia is képes számottevően hozzájárulni, a természeti és a társadalmi tényezők kölcsönhatásaira összpontosító földrajzos gondolkodás a tervezési folyamat igen hasznos eleme lehet.

A Társaság szakosztályai közül legutóbb, 2011-ben a **turizmusföldrajzi** alakult meg. A turizmus erős geográfiai meghatározottságát nem lehet kétségbe vonni (MICHALKÓ G. 2016). A számtalan motivációs kutatás szerint a turisták, nyaralók céljai között első helyen áll a műemlékek, történelmi városok felkeresése, második leggyakrabban megjelölt cél az új tájak megismerése, a harmadik pedig a bepillantás a helyi emberek életmódjába, életkörülményeibe. A turizmus által felduzzadó szezonális népességnövekedés komoly változásokat indít meg a közlekedési és más ellátó infrastruktúrában. Megváltoznak az elsődleges földhasználati célok, éles verseny alakul ki a városkörnyéki és a vízparti földterületekért. A természet és az épített környezet védelme számára egyformán nagy kihívás a tömegturizmus, ezért sorra vezetnek be látogatási korlátozásokat barlangokban (pl. Altamira), kilátópontokon (pl. a hawaii Mauna Kea kráterperemén), belvárosokban (pl. Dubrovnik), nehezen megközelíthető falvak esetében (pl. Cinque Terre) stb. (4. ábra). A népszerű idegenforgalmi helyszínek fizikai kapacitásának és ökológiai teherbíró képességének vizsgálata igen aktuális tájökológiai kutatási téma. A geográfia ezen a szakterületen is képes új lendületet kapni. Sajnos a felsőoktatási szakok hivatalos besorolása szerint a turizmus-vendéglátást a gazdaságtudományokhoz sorolták, ezért a tudományegyetemek földrajzi műhelyei csak alárendelt szerepet kaphattak a szak létesítésében és oktatásában.

Ha visszagondolunk a földrajz perspektivikus területeit és küldetését számba vevő felsorolásra, a jelenleg húzóágazatnak tekinthető, a felsőoktatásban stabil népszerűségnek

örvendő és nem utolsó sorban biztos elhelyezkedési lehetőséggel kecsegtető szakirányok közül a **geoinformatika** nem jelenik meg a Társaság szakosztályai között. Ez nem kirívó anomália, az informatika a Magyar Tudományos

4. ábra. Megtelt! Útelzáró sorompó Vernazza falu (Olaszország, Liguria) szélén (fotó: Csorba P.)

Akadémia szervezeti hierarchiájában sem szerepel pl. önálló osztályként, csupán a tudományos bizottságok szintjén a Matematikai, valamint a Műszaki és a Földtudományok osztályán belül. A Földtudományok Osztályához tartozó geoinformatikusok egy része is inkább a Geodézia és Geoinformatika Tudományos Bizottságot erősíti, míg a kifejezetten földrajzos geoinformatikus kollégák a Természetföldrajzi Tudományos Bizottságnak egy albizottságában dolgoznak. Erre az ellentmondásos helyzetre a hivataltos akadémiai válasz általában azt hangsúlyozza, hogy az informatika nem tekinthető önálló tudománynak, „csupán” egy modern módszer, egy olyan technika, amelyet számos tudományterület alkalmazhat a talajműveléstől az idegtudományon keresztül a nyelvészetig. A földrajz oldaláról nézve ez az álláspont kevésbé tűnik megalapozottnak. Ilyen indokkal a térképészetet is pusztán módszertani segédletnek minősíthetnénk. A geográfia, mint alapvetően térben gondolkodó tudomány számára azonban a digitális kartográfiai megjelenítés is sokkal több, mint egyszerű technikai lehetőség. A térképek segítségével magasabb minőségi szintre emeljük a földrajzi mondanivalót, ezek mással nem helyettesíthető vizuális eszközök. A közoktatás alsóbb szintjén a térkép általában megmozgatja a tanulók fantáziáját, igen nagy szerepe van az absztrakt gondolkodás fejlesztésében. Véleményünk szerint tehát a geoinformatika, különösen annak kartográfiai, tájmetriai, modellalkotási és geostatistikai oldala jelentősen túlmegegy egy átlagos módszertani alkalmazás keretein.

Végül megemlíthetünk még egy tényezőt, amelynek hiánya hátrányosan érintheti a geográfiai ismeretek felhasználását, a geográfiából történő megélés lehetőségét. A földrajzi adatok összegyűjtésekor a talajfeltárások létesítésétől a fényképek készítésén át a drónok alkalmazásáig, majd az adatok informatikai feldolgozása során a szoftverek használatát illetően, végül az eredmények publikálásakor, tervezési folyamatokban történő felhasználásakor ugyanis nem nélkülözhetők bizonyos **jogi ismeretek**. A természetvédelmi, építési, tulajdonosi, földhasználati, törvények, rendeletek, általános és ágazati tervek, stratégiák, jövőképek, uniós irányelvek mára igen bonyolult és folyamatosan változó (néha egymásnak is ellentmondó!) jogi hálózatot alkotnak. Ezek ismerete nélkül könnyen tévútra futnak a környezet-, természet- és tájvédelmi, -tervezési és -kezelési elképzeléseink, a szakmai viták során hátrányba kerül a geográfiai álláspont, mert nem tudjuk kellően alátámasztani törvényi előírásokkal. A földrajzos felsőoktatási programokból ugyanis csaknem teljesen kimarad a környezetvédelem, földhasználat, táj- és településtervezés stb. jogi hátterének bemutatása. A tájépítészek képzése pl. sokkal nagyobb súlyt helyez azokra a jogszabályokra, amelyek alapján a tervtanácsok és különféle egyeztetési fórumok működnek.

ÖSSZEGZÉS

A földrajzot sem az oktatási, sem a tudományos körülményei, lehetőségei nem kényeztetik el. Úgy látjuk, hogy voltak a mainál nagyobb társadalmi támogatottságot élvező, népszerűbb korszakai is, bár az általa nyújtott ismeretek közhasznúságát ma sem kérdőjelezzük meg. A mindennapokban leginkább talán a meteorológiai és a közlekedésföldrajzi ismeretekre van szükség. A földrajz közismereti jellege uniós csatlakozásunkkal és a globalizációval minden bizonnyal erősödött. Az egész világra kiterjedő hírfolyamok közötti eligazodást, a nagyléptékű folyamatok kapcsolatát az ezekhez képest szükségszerűen lokális tapasztalatainkkal csak bizonyos térbeli ismereteken keresztül lehet helyesen értelmezni. Vannak ma is távlatos perspektívát adó geográfiai szakmai részterületek, pl. az éghajlatváltozás hatásának elemzése, a geopolitika, a regionalitás, a geoinformatika stb., amelyek nyilvánvalóan nem állnak meg földrajzi ismeretek nélkül.

IRODALOM

- CSIZMADIA NORBERT (2016): Geopillanat. A 21. század megismerésének térképe. – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 407 p.
- CSORBA PÉTER – CSATÁRI BÁLINT (2017): Tájföldrajz és táji önazonosság. – Magyar Tudomány 178. 3. pp. 284–292. ([link](#))
- FODOR FERENC (2006): A magyar földrajztudomány története. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 820 p. ([link](#))
- HARARI, YUVAL NOAH (2018): Sapiens. Az emberiség rövid története. – Animus Kiadó, Budapest. 383 p.
- KOCSIS KÁROLY – HORVÁTH GERGELY – KERESZTESI ZOLTÁN – NEMERKÉNYI ZSOMBOR (2018): Magyarország Nemzeti Atlasza. Természeti környezet. – MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Budapest. 187 p. ([link](#))
- KOCSIS KÁROLY – KOVÁCS ZOLTÁN – NEMERKÉNYI ZSOMBOR – KINCSES ÁRON – TÓTH GÉZA (2021): Magyarország Nemzeti Atlasza. Társadalom. – Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Budapest. 196 p. ([link](#))
- KOVÁCS ZOLTÁN – EGEDY TAMÁS – SZABÓ BALÁZS (2011): A kreatív gazdaság földrajzi jellemzői Magyarországon. – Tér és Társadalom 25. 1. pp. 42–62. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.25.1.1772>
- MARSHALL, TIM (2018): A földrajz fogságában. – Park Könyvkiadó, Budapest. 345 p.
- MICHALKÓ GÁBOR (2016): Turizmológia. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 266 p. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789630597173>
- Magyar Regionális Tudományos Társaság honlapja – www.mrtt.hu
- Szerző nélkül (2019): Geopolitika. – In: Pallas Athéné Könyvkiadó, Hungarian Geopolitics 1. p. 7.

A TÉRKÉPEK SZEREPÉRŐL A MÁSFÉLSZÁZ ÉVES MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSÁBAN ÉS MAI TEVÉKENYSÉGÉBEN

On role of maps in the establishment and activities of the 150 years old Hungarian Geographical Society

PAPP-VÁRY ÁRPÁD

Metropolitan Egyetem
pappvary@t-online.hu

ABSTRACT

The desire of recognition of the great geographical discoveries led to the publication of large world atlases and to the establishment of the first geographical societies. The work of Ortelius, the first modern world atlas reflecting the actual political situation was published in 1570, and the world's first international geographic congress was convened in Antwerp for marking the 300th anniversary of this atlas. The Hungarian participants of the congress were János Hunfalvy and Ágoston Tóth. Hunfalvy was the head of the first Hungarian geography department and Tóth was a cartographer. Having returned to Hungary they presented the recommendation of Congress for the establishment of national geographical societies. Under the direction of János Hunfalvy, the Hungarian Geographical Society was established on January 12, 1872 in the building of the Hungarian Academy of Sciences.

Keywords: the first modern world atlas, the first international geographical congress, Abraham Ortelius, Hungarian Geographical Society, patriotism, geographical knowledge

A TÁRSASÁG MEGALAKULÁSÁNAK NEMZETKÖZI ELŐZMÉNYEI

Az első ismert, az egész világot ábrázoló térképet a Római Birodalomban élő Klaudiusz Ptolemaiosz készítette 140–160 között Alexandriában. A 26 részlettérképet és egy összefoglaló **világtérképet** tartalmazó kéziratot Bizánc városába vitték és ott feledésbe merült. Az Európa felé nyomuló török seregek elől a bizánci könyvtár egy részét, köztük Ptolemaiosz munkáját is Itáliába menekítették. Utóbbiról hamarosan másolatok és fordítások készültek, a mű előkerülése ugyanis egybeesett a könyvnyomtatás feltalálásával és a nagy földrajzi felfedezések kezdetével. Ptolemaiosz ókori világot szemléltető munkája 1477 és 1570 között 24 kiadásban jelent meg (PAPP-VÁRY Á. 2007).

Amerika felfedezése után a tengeri kereskedelem útvonalai a Földközi-tengerről áthelyeződtek az Atlanti-óceánra. Németalföld vált a világkereskedelem központjává, és ennek nyomán a 16. század második felétől a térképkészítés fellegvárává is. Antwerpennek akkor annyi lakosa volt, mint napjainkban. Ebben a lüktető életű kereskedővárosban született és élt a Ptolemaiosz utáni térképészet megújítója, a latinosan Ortelius néven ismert Abraham Ortels (1527–1598), aki elhatározta egy új, a korabeli világot bemutató világatlasz készítését. Összegyűjtötte kora szinte valamennyi térképét és azokból 1570-ben új atlaszművet hozott létre *Theatrum orbis terrarum* (A földgolyó látványa) címen. Az atlasznak mai szemmel nézve is óriási sikere volt. Évente jelentek meg az új kiadások, 1570–1613 között hét nyelven összesen 41 kiadást tettek közzé.

Az atlaszok iránti nagy érdeklődést a földrajzi felfedezésekről szóló, egyre újabb területeket ismertető hírek váltották ki. Ezek a hírek is hozzájárultak ahhoz, hogy a földrajz önálló tudományos műhelyei, a **földrajzi tanszékek** is létrejöjjenek az egyetemeken. Az első ilyen tanszék 1804-ben Párizsban a Sorbonne-on alakult meg, majd 1825-ben a Berliini Egyetemen, 1851-ben a Bécsi Egyetemen hoztak létre Földrajzi tanszéket. A pesti Tudományegyetemen 1870-ben alakult meg az Egyetemes és összehasonlító földrajzi tanszék, vezetőjének Hunfalvy Jánost nevezték ki egyetemi tanárként (GÁBRIS Gy. 2020). Ezzel párhuzamosan egyes városokban a földrajz iránt érdeklődők baráti köröket, társaságokat alakítottak. 1821-ben Párizsban jött létre az első **földrajzi társaság**, ezt követően Berlinben (1828), majd Londonban (1830) alakult. Néhány további alapítás helyszínei Mexikóváros (1833), Frankfurt (1836), Szentpétervár (1845), New York (1852), Bécs (1856), Róma (1856), Genf (1858), Lipcse (1861) és München (1869) (KISH, G. 1992).

A földrajz és a térképek iránti érdeklődést látva a belga Charles Ruelens úgy gondolta, hogy a térképészetet és térképhasználatot megújító flandriai születésű térképész emlékére egy nemzetközi földrajzi kongresszust kellene összehívni Antwerpenbe, amire az Ortelius-atlasz megjelenésének akkoriban közelgő 300 éves évfordulója jó alkalomnak tűnt. A meghirdetésről az első körlevelet 1870. január 15-én postázták, a porosz-francia háború kitörése azonban megakadályozta annak megtartását. Az elhalasztott kongresszust, amelyen 20 országból kb. 300 résztvevő volt jelen, majdnem egy évvel később, 1871. augusztus 14–22. között tartották meg. A kongresszus magyar résztvevői Hunfalvy János, az említett első magyar földrajzi tanszék vezetője és Tóth Ágoston térképész voltak. A kongresszus javaslattal fordult a világ földrajzosaikhoz, hogy ahol még nincs, ott hozzanak létre földrajzi társaságokat (SHIMAZU, T. 2015).

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSA

A kongresszust követően Hunfalvy János 1871 decemberében életre hívott egy kilenctagú szervezőbizottságot, és 1872. január 12-én a Magyar Tudományos Akadémia épületében előre kiválasztott szakemberekkel együtt megalakította a **Magyar Földrajzi Társaságot**. A Társaság meghirdetett feladata *„a földrajzi tudomány iránt hazánkban érdeklődést kelteni, a földrajzi ismereteket terjeszteni, figyelemmel kísérni az újabb kutatásokat, és felfedezéseket és főleg hazánkat földrajzi tekintetből átvizsgálni”* (Társulati ügyek 1873. p. 61.). Két további előkészítő ülés után július 14-re összehívták az első közgyűlést. Az előzetes tagtoborzás eredményeként ekkor már 250 tagja volt a Társaságnak. A közgyűlés Hunfalvy Jánost elnöknek, Tóth Ágostont és Vámbéry Ármint alelnököknek választotta (VÁMBÉRY Á. 1873). Az előkészületek során összegyűjtötték az adatokat az addig megalakult társaságokról és büszkén állapították meg, hogy a közgyűlés időpontjában a világ 24. földrajzi társasága a magyar (ha viszont a megalakulás januári időpontját tekintjük, akkor a Magyar Földrajzi Társaság a 16. volt a világon).

A leírtakból látható, hogy a Társaság 150 évvel ezelőtt megalakulása egy térképészeti eseményhez, Ortélius atlaszának 300 évvel korábbi megjelenéséhez kapcsolódott. A Társaság fennállása során tagjai közül többen is magas színvonalon szerkesztettek térképeket. A Társaság közreműködésével megjelent térképek, atlaszok közül csak hármat kívánunk megemlíteni, Magyarország nemzeti atlaszának három változatát: Radó Sándor főszerkesztésével 1969-ben magyarul és angolul jelent meg az első változat, majd egy újabb kiadás 1989-en látott napvilágot, főszerkesztője Pécsi Márton volt, míg a harmadik, Kocsis Károly főszerkesztő irányításával jelenleg is készülő új négy kötetes atlasznak a 2. és 3. kötete már megjelent.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG VÁNDORGYŰLÉSEI

A Társaság alapításától kezdve évente más-más településen közgyűlést tartott, amelyekhez 1907-től kezdve gyakran a környék földrajzának mélyebb megismerését segítő kirándulások kapcsolódtak. Így alakult ki a **vándorgyűlések** rendszere, aminek megszervezése jelentős mértékben elősegítette a Társaság alapvető célkitűzéseinek azt a részét, hogy segítse a földrajzi ismeretek iránti érdeklődés felkeltését és a földrajzi kutatási eredmények terjesztését. Ezeknek a rendezvényeknek jó előzményét jelentették a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései (l. ugyanezen számunkban Szabó József írását). A földrajzi vándorgyűlések jelentős szerepet kaptak a társasági élet Budapest-központúságának mérséklésében is.

Az első vándorgyűlésre tehát 1907-ben került sor Kecskeméten, és az az akkor még alig 20 főnyi résztvevő ellenére olyan sikeresnek minősült, hogy az első világháborúig többször is megrendezték. A két világháború között viszont csak egy vándorgyűlés volt, 1927-ben Szolnokon. A második világháborút követő kényszerű szünet után 1953-tól egyre nagyobb érdeklődés közepette újra kezdődtek – először Zircen – a közgyűlésekkel összekapcsolt vándorgyűlések (NEMERKÉNYI A. 1997), amelyek különösen az ötvenes-hetvenes években a Társaság legnépesebb rendezvényeivé váltak. A vándorgyűlések útvonalai szinte az ország teljes területét bemutatták. Voltak évek, amikor kettő, négy, sőt hat autóbusz vitte a tagságot a természeti, gazdasági vagy történelmi látnivalókhoz. Néhány város többször is helyszíne volt közgyűlésnek és vándorgyűlésnek: hat városban volt három alkalommal és 14 városban két alkalommal. A résztvevők zöme a földrajztanárok közül került ki, ami annak is volt köszönhető, hogy a tanárok a részvételre központi anyagi támogatást is kaptak. Amikor ez elmaradt, majd a részvételt továbbképzésként sem ismerték el, a létszám fokozatosan csökkenni kezdett.

Az 1960-as évektől kezdve igényként merült fel, hogy a közgyűlésekhez kapcsolódva ne csak belföldi, hanem külföldi vándorgyűléseket is szervezzen a Társaság. Az első külföldi vándorgyűlés 1967-ben volt, Zalaegerszegről indult az akkori Jugoszláviába, és az út legdélebbi pontja Dubrovnik volt. Az utat Somogyi Sándor vezette. Nyolc évig kellett várni a következő külföldi vándorgyűlésre, ez 1975-ben Székely András vezetésével a Felvidéken zajlott le. A rendszerváltozásig, 1990-ig három út vezetett a Felvidékre (1975, 1980, 1986), egy Kárpátaljára (1984), egy Erdélybe (1979), három Jugoszláviába (1967, 1985, 1989), kettő Ausztriába (1987, 1988). Mint látható, a Trianonnal elszakadt területeket mutatta be a legtöbb út, amelyek során csodálatos tájakat, nagyszerű magyar műemlékeket, a magyar múlt érdekes színhelyeit ismerték meg a résztvevők. Az utak egyetlen gyengéi a szállások voltak. Többágyas szobákban kellett aludni, közös mellékhelyiségeket kellett használni. Mégis, a szállásbeli hiányosságok ellenére a szocializmus évei alatt szervezett külföldi utak nagyban növelték a történelmi Magyarország tájainak, történelmének az ismeretét és jelentős mértékben erősítették a hazaszeretetet. A még ma is élő egykori résztvevők boldogan és elismerően gondolnak vissza ezekre az utakra és hálával emlékeznek azok egykori vezetőire.

A rendszerváltozás után 1991–2013 között évente voltak külföldi vándorgyűlések, de ezek közül csak néhánynak az útvonala vezetett egykori magyar területeken, az utak többsége már távolabbi térségeket mutatott be, mint például Csehország, Szászország, Dél-Tirol, Bosznia-Hercegovina, Toscana stb. Ezeken az utakon a szállodák színvonala azonos volt egy jobb utazási iroda által nyújtott szállodáéval, és az árak sem voltak kisebbek. Mivel az utazás már bárki számára elérhetővé vált és időközben több magán turistavállalkozás is született (részben társasági tagok alapításaként), a nagyobb kínálat

a Társaság sok tagját elcsábította, akik saját idejükhöz, érdeklődési körükhöz igazítva akarták kiválasztani az útjaikat. A közös túrák iránti csökkenő érdeklődés miatt a külföldi vándorgyűlések fokozatosan elhaltak.

Az egykori magyar területekre vezető utak mellett sem szabad elfeledkeznünk a közgyűléseket követő pár napos belföldi vándorgyűléseknek a földrajzi ismereteket mélyítő és hazaszeretetet növelő hatásáról. Egy számomra emlékezetes példáról szeretnék megemlékezni. Az egyik vándorgyűlés során Szigetváron a vár bejáratához mentünk. A bejárat előtt sorba rendezve voltak a világháborúban elesett szovjet katonák sírjai. A résztvevők felálltak a sírok mögé, a csoport vezetője, Somogyi Sándor pedig a sírok és a várfal közé, ott tartotta meg a szigetvári hősökre emlékező csodálatos beszédét. Ezt követően elénekeltük a magyar Himnusz. Hogy hol és mikor történtek hasonló események a szocializmus éveiben hazánkban, arról nem nagyon beszélünk, de a Magyar Földrajzi Társaság vándorgyűlésein többször is voltak a hazafiasságunkat erősítő hasonló ilyen események.

A TÁRSASÁG FELADATAI A FÖLDRAJZ ELISMERTSÉGE ÉS A TÉRKÉPHASZNÁLAT NÖVELESE ÉRDEKÉBEN

Sajnálattal kell megállapítani, hogy a **földrajz hazai elismertsége** nagyon alacsony, és nem csak a földrajzórák alacsony száma miatt. A nagyobb elismertséghez arra is szükség lenne, hogy tudományunk gyakrabban szerepeljen a médiában. Csak dióhéjban lássunk néhány példát erre! A hírközlési források (rádiók, televíziók, újságok) állandóan hirdetik a szép hazai tájakat, biztatnak megismerésükre, a szállodák reklámjaikban a környező látnivalókat is felsorolják, de nagyon ritkán van földrajzi tartalma ezeknek az anyagoknak. Napjainkban háború dúl a szomszédunkban, Ukrajnában. A háború okainak, de főleg következményeinek a bemutatásához számtalan földrajzi tény lehetne és kellene felsorolni. A televíziókban bemutatott egyszerű kis térképek is földrajzi magyarázat nélkül maradnak. Naponta elhangzik, hogy hazánk Bulgárián keresztül, délről kapja a földgázt, de a média még soha nem mutatott egy térképet arról, honnan és merre fut ez a vezeték. A GPS csodálatos dolog, de az autótérképek és várostérképek használatát erősen kiszorították a gyakorlatból. Hazánkban turistatérképeket még vesznek az emberek és feltehetően használják is azokat, de a kirándulások során már több kirándulót látni telefonnal a kezében, mint papír alapú térképpel. A híradások az ország legkülönbözőbb, sokszor alig ismert részeiről közölnek híreket súlyos közlekedési balesetről, új gyár alapítási ünnepségről, szoborállításról stb. úgy, hogy a település neve mellett legfeljebb a megye neve szerepel a hírben. Nagyon jó lenne, ha a helyszín térbeli helyét is bemutatná egy felvillanó térképrészlet, ez is segíthetné a földrajzi ismeretek bővülését.

Napjainkra a világ jelenségei globálissá váltak. Az éghajlatváltozás, a migráció stb. kérdéseit alapvetően földrajzi szemlélettel lehet megérteni és a hatásokat mérséklő intézkedéseket kidolgozni. Ebben fontos szerepet kellene betöltenie a hazai geográfiának is. A múltban Magyar Földrajzi Társaság alapvetően tagsága ismereteinek a bővítésével foglalkozott és a szakmai összetartozást erősítette. A jövő érdekében annak tudatosítására kell nagy súlyt helyeznünk, hogy földrajzi ismeretek és a földrajz tudományos eredményeinek, sajátos szemléletének a figyelembevétele nélkül nem oldhatók meg az emberiség előtt álló új kihívások.

Teleki Pál számtalan alkalommal hangsúlyozta a térképolvasás fontosságát, szerepét a földrajzi ismeretek elsajátításában (pl. in: Teleki P. – Varga Gy. 1923). Úgy tűnik, napjainkra ez teljesen háttérbe szorult. Ezt jól mutatja, hogy a National Geographic Magazine folyóiratban is jelentősen csökkentek a térképek, de A Földgömb folyóiratunk is ritkán segíti a tanulmányok megértését térképrészletekkel. A Magyar Földrajzi Társaság tagjainak érdemes lenne végiggondolnia, milyen kérdések megvitatásához szükséges a térkép szemlélete és mennyi földrajzi fogalmat lenne fontos még tudni az okostelefonok korában is, hány ország nevét és térbeli helyzetét illene ismerni fejből is. Az interneten találhatók olyan programok ahol pl. kontinensekként egyes országok méretarányos, különböző irányba tájolt alakja úszik be a képernyőre. Az egyik frankfurti könyvvásáron térképkiadóknál dolgozó magyar és amerikai térképészek játszottak egy ilyen programmal. Európa esetében a magyarok, Amerikánál az amerikaiak nyertek, Ázsiában döntetlen volt a kép. Afrikánál mindkét csoport nagyon rosszul teljesített. Jól látszott, hogy az iskolában tanultak erősen befolyásolják a térbeli ismereteket. A globalizáció erősödése egyre több gyakorlati munkafeladat ellátásában is igényelni fogja a földrajzi és azon belül a térképészeti ismereteket. A Magyar Földrajzi Társaságnak ezért továbbra is törekednie kell arra, hogy oktatási rendszerünk is alkalmazkodjon a várható igényekhez, és a fiatalok több felhasználható földrajzi ismerettel lépjenek ki az életbe.

IRODALOM

- GÁBRIS GYULA (szerk.) (2020): 150 éves Magyarország első földrajzi tanszéke. – ELTE TTK Földrajztudományi Központ, Budapest. 214 p. ([link](#))
- KISH, GEORGE (1992): The International Geographical Union: a brief history. – Geo Journal 26. 2. pp. 251–252. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00241231>
- NEMERKÉNYI ANTAL (szerk.) (1997): Földrajz. Hagyomány és jövő. 1872–1997. – A 125 éves Magyar Földrajzi Társaság jubileumi kiadványa, Budapest. 151 p.
- PAPP-VÁRY ÁRPÁD (2007): Térképtudomány a pálciatérképtől az úrtérképig. – Kossuth Kiadó, Budapest. 462 p.

- SHIMAZU, TOSHIYUKI (2015): War, peace and geographical internationalism: The 1871 Antwerp International Geographical Congress. – Geographical Reports of the Tokyo Metropolitan University. pp. 97-105.
- TELEKI PÁL – VARGHA GYÖRGY (szerk.) (1923): Modern földrajz és oktatása. – Studium, Budapest. 189 p.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1873): Megnyitó beszéd és évi jelentés a magyar földrajzi társulat 1873. január 19-dikéi közgyűlésén. – Földrajzi Közlemények 1. 1. pp. 1-25. ([link](#))
- Társulati ügyek. Közgyűlés tartatott 1873. január 12-én az akadémia heti üléstermében. – Földrajzi Közlemények 1. 1. pp. 61-64. ([link](#))

TAGTOBORZÓ FELHÍVÁS

A 145 éve alapított Magyar Földrajzi Társaság egyike Európa legrégebbi tudományos társaságainak. Társaságunk célja a földrajz- és a többi földtudomány népszerűsítése mellett a földrajzoktatás színvonalának, a köznevelésben elfoglalt helyének javítása. E célok eléréséhez szükség van az Ön aktivitására, hatékony közreműködésére, támogatására.

Kérjük az Ön közreműködését, ha

- fontos Önnek, hogy a földrajzoktatás és a földrajztudomány ügyét a Magyar Földrajzi Társaság hatékonyabban tudja képviselni;
- szeretne tagja lenni a földrajztanárok, földrajztudósok, geográfusok jelenleg 600 fős közösségének;
- szeretné földrajzoktatással kapcsolatos véleményét, tapasztalatait elmondani, megosztani másokkal;
- szeretne rendszeresen hírlevélben tájékozódni a Magyar Földrajzi Társaság előadásairól, programjairól, tanártovábbképzéseiről, tanári fórumairól;
- szeretné illetménylapként kézhez kapni a Földgömb magazint és a Földrajzi Közleményeket;
- szeretne részesülni a Magyar Földrajzi Társaság tagjait illető kedvezményekben, díjakban (amelyeknek a körét a jövőben folyamatosan bővíteni szeretnénk);
- szeretne részt venni a Magyar Földrajzi Társaság szakosztályainak munkájában, intéző szerveinek megválasztásában, illetve munkájában.

VÁRJUK TAGJAINK SORÁBA!

Bővebb információ: <https://www.foldrajzitorsasag.hu/rolunk/alapszabaly>

Belépési nyilatkozat: <https://www.foldrajzitorsasag.hu/rolunk/belepes>

GONDOLATOK A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG FELADATAIRÓL A MÁSFÉL ÉVSZÁZADOS ÉVFORDULÓ KAPCSÁN

On the tasks of the Hungarian Geographical Society on the occasion of its 150th anniversary

LÓCZY DÉNES

Pécsi Tudományegyetem
loczyd@gamma.ttk.pte.hu

ABSTRACT

In the different periods of its 150-year-long history the Hungarian Geographical Society faced different kinds of challenges: at the beginning the organization and financing of geographical expeditions, launching research projects and popular science book series, while in more recent times the dissemination of geographical knowledge acquired prominence. The contacts with public education (and secondary school teachers) have been of variable intensity but the Society has ever been active in strengthening the position of geography as a school subject. The jubilee year is a good opportunity for the revitalization of social life within the Society and establishing new links with the earth sciences at home and abroad. All these efforts are also meant to strengthen the positions of geography in academic and public life.

Keywords: Hungarian Geographical Society, mission, history, exploration, publication, dissemination

BEVEZETÉS

Másfél évszázad alatt egy tudomány a felismerhetetlenségig képes átalakulni. A fizika vagy akár a pszichológia forradalmi megújulásához ennél jóval kevesebb idő kellett, míg a földtudományokban a lemeztektonika például alig több mint fél évszázad alatt vált nem bizonyítható feltevésből elfogadott ténnyé. A magyar földrajztudomány szinte teljes modern története „belefér” az 1872, Társaságunk megalapítása óta eltelt 150 évbe. Már az első száz év alatt is olyan folyamatok zajlottak le, mint a társtudományok önállósulása, a természet- és a társadalom- (vagy gazdaság)földrajzi kutatás majdnem teljes különválása, a geomorfológia (felszínalaktan) és az ökológiai alapú tájkutatás, a „környezetföldrajz” megszületése, a geopolitikai célú vizsgálatok fellendülése, majd elhalása, a német irányultság felváltása a szovjettel, majd az angolszásszal, legvégül pedig a mennyiségi elemzések (matematikai módszerek) elterjedése.

VÁLTOZÓ IDŐK, VÁLTOZÓ FELADATOK

Milyen szerepe volt mindezekben a változásokban a Magyar Földrajzi Társaságnak? Kezdetben igen nagy, hiszen a „hőskorban”, amelyet olyan nevekkel oszthatunk szakaszokra, mint Hunfalvy János, id. Lóczy Lajos vagy Cholnoky Jenő, a Társaság jelentős tudományos expedíciókat támogatott (pl. Almásy György, Déchy Mór vállalkozásai), a nagyvilág érdeklődésére is számot tartó, nagyszabású kutatásokat irányított és sikeresen szervezte a magyar geográfusok bekapcsolódását a szakma nemzetközi életébe, részvételét a különböző konferenciákon, kiállításokon (Havass R. 1922). A kutatási projektek közül mindenki számára ismert lehet a Balaton és az Alföld tanulmányozására indított vállalkozás, de ugyanígy említhető az a törekvés is, hogy a magyar földrajztudomány szerepet vállaljon a Balkán-félsziget vagy Belső-Ázsia tudományos megismerésében. A földrajz társtudományi kapcsolatai is kitűnők voltak (különösen a földtannal, a térképészettel és a magyarságkutatással). Miért nem tudta megőrizni a Társaság ezt a szerepét az 1952. évi újjáalakulás után? Nyilvánvalóan amiatt, hogy a tudományos élet irányítása az átszervezett Magyar Tudományos Akadémia kezébe került. Ahol a Társaság keretében tovább folyhatott a tudományos kutatás, az a helyi (helytörténeti) és történeti földrajzi vizsgálódások, vagy éppen a tudománytörténet terepe volt – ezeknek azonban, el kell ismernünk, nem túl nagy a presztízszük, nemzetközi elismertségük, így nemzetközi publikálási lehetőség vagy szakmai előmenetel szempontjából sem különösebben értékesek.

Nem szeretném azonban alulértékelni a Társaság szerepét a tudományos életben. Ahogyan a 125. évfordulón is elhangzott, a földrajzos közösségi élet szervezésével (pl. vidéki területi osztályainak rendezvényei, a rendszeres vándorgyűlések és a hozzájuk kapcsolódó terepbejárások révén), a személyes kapcsolatok ápolásával a Társulat igenis hozzájárult az akadémiai kutatások sikerességéhez. A Balázs Dénes áldozatos munkájának eredményeként 1984-ben létrejött érdi Magyar Földrajzi Múzeum pedig a tudománytörténeti kutatások központjává vált, a legszebb hagyományok megőrzését segítve.

Az MTA kutatóintézetei jelenleg az **Eötvös Loránd Kutatóhálózat** keretében működnek, a földrajzi intézet a Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont részeként. Ilyen helyzetben van-e esély arra, hogy a Társaság újra „kiszakítson” magának egy szeletet a kutatásokból? A geográfia egyes területein talán alkalmat nyújt erre egy újfajta szervezeti keret, a **citizen science** (amit nevezhetünk **civil tudományos hálózat**nak). Ez a fogalom meglehetősen újkeletű, az amerikai National Geographic Society szótára 2012-ben, az Oxford Dictionary 2014-ben vette fel szócikkei közé (National Geographic Society 2022). A nagyközönség (földrajztanárok, hallgatók vagy akár középiskolások és laikusok) részvételét, „bedolgozását” jelenti munkaigényes, de kevésbé eszközigenyes

nagyprojektekbe a tudományos ismeretanyag összegyűjtésével, folyamatok nyomon követésével, természetesen hivatásos kutatók állandó irányítása mellett. A számítógépes adatmegosztás korában ez egyfajta költségkímélő és a kutatásokat felgyorsító, kiterjesztő megoldás.

A TÁRSASÁG MINT A FÖLDRAJZI ISMERETTERJESZTÉS EGYIK FŐ SZERVEZETE

A kutatások szervezésén kívül a Magyar Földrajzi Társaságnak mindig is fontos szerepe volt a **tudományos ismeretterjesztésben**. Ebből a szempontból Cholnoky Jenő sokoldalú és rendkívül sikeres tevékenységét szokás emlegetni (RYBÁR O. 2020). Az ő szépirodalmi értékű tudománynpszerűsítő könyvei, előadásai óriási szolgálatot tettek a földrajztudománynak. (Sajnos az előadásairól csak fényképek maradtak fenn, filmfelvétel nem.) A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára című könyvsorozat bestsellernek számított és még ma is sokak kedvenc olvasmányai közé tartozik.

Az ismeretterjesztés mindig jelentős részben vetített képes útibeszámolókból állt. Cholnoky, Julius Payer, Sven Hedin, Fridtjof Nansen és mások legendás előadásai tömegeket vonzottak (HAVASS R. 1922), de a későbbi világjárók is népes közönség előtt szerepeltek mindaddig, amíg a határok meg nem nyíltak a „civil” utazók előtt. Szükség van-e napjainkban is ilyen élménybeszámolókra, vagy azok már teljesen elvesztették varázsukat? Ha így tesszük fel a kérdést, a válasz egyértelműen az, hogy kellenek a közeli és távoli tájakat, országokat földrajzos szemmel bemutató előadások, természetesen modernebb csatornákkal, a közösségi médiákban megjelentetett posztokkal kiegészítve, különösen olyan rendkívüli helyzetekben, mint a mostani Covid világjárvány. Annak ellenére, hogy az interneten minden információ elérhető, a földrajzi ismeretek olyan szintre süllyedtek, hogy ez ellen mindenképpen tenni kell. Csak egy humoros példát említek. Egy amerikai krimi cselekményének leírásában azt olvashatjuk az interneten, hogy a bűntény gyanúsítottja Mississipp államból átfutott a hídon Arizonába. Ha ezt a bakit senki, semmilyen szerkesztő sem veszi észre, akkor ott komoly baj van a térképismerettel.

Visszont ha arra vagyunk kíváncsiak, elegendő-e csupán útibeszámolókkal bevonítani a Társaságba a fiatalokat, akkor már nemmel kell válaszolnunk. Társaságunk egyik korábbi, nagy tekintélyű elnöke megnyilvánulásaival folyamatosan azt sugallta, a földrajzban már túljutottunk a nagy felfedezések korszakán, nem várhatunk újabb „világmegváltó” eredményeket. Olyanokat talán valóban nem, de a földrajz tekintélyét romboljuk, ha tagadjuk, hogy tudományunk jelentősen hozzá tud járulni korunk környezeti problémáinak megoldásához, legalább is helyi és regionális méretekben.

Harcolnunk kell az ellen, hogy a földrajzot „vizsgaminősítés” iskolai tantárggyá, vagy – ahogyan ezt a műszaki tudományok egyik nagytekintélyű képviselőjétől néhány éve hallottam – leíró tudománnyá.

A TÉRKÉP A FÖLDRAJZ (KIHALÓFÉLBEN LEVŐ) NYELVE

A földrajzi gondolkodás, a térszemlélet alapja a térképolvasás. A földrajzi kultúra hanyatlásának csallhatatlan jele, hogy a televíziós hírműsorokból eltűntek a térképek. Nélkülük pedig nehéz megérteni a világban végbemenő folyamatokat. Egy térkép tartalmát szövegesen megkísérlni visszaadni olyan, mint egy látványos filmet vagy festményt szóban elmesélni. E tanulmány írásakor olyan térképek terjednek az interneten, amelyek teljesen hamisan, túlzott arányokkal, a már Teleki Pál által is bírált pirosra „maszatolással” mutatják be az orosz kisebbség elterjedtségét Ukrajnában, ami még az orosz beavatkozást is indokolhatná, miközben a Magyar és az Ukrán Tudományos Akadémia közös kiadásában megjelent, Ukrajnát bemutató atlasz (Kocsis K. et al. 2008) nemzetiségi és anyanyelvi térképe népszámlálási adatokra támaszkodva megbízhatóan tájékoztat a valós viszonyokról. Sajnos ez az atlasz csak kevesekhez jutott el.

Tisztában vagyok vele, hogy térképkészítés nem olcsó mulatság. Ha *A Földgömb* című földrajzi magazinunk is több térképet közölne, esetleg minden cikkhez egyet (hiszen minden témának lehet térbeli vetülete), akkor talán áttörést lehetne elérni ezen a téren. Nem is egyszerűen helyszínrajzokról lenne szó, hanem jelenségeket, folyamatokat magyarázó, értelmező térképekről is. Valaha az egykori Kartográfiai Vállalat Terra elnevezésű térképszolgálat naprakészen tájékoztatta az előfizetőket, főleg a sajtót, de magánszemélyeket – köztük édesapámat – is a világ földrajzában bekövetkezett legújabb változásokról, új országok, fővárosok, vasútvonalak stb. megjelenéséről (Csáti E. – Suara R. 1998). Vajon utópia-e ennek újjáélesztése?

A FÖLDRAJZ MINT TANTÁRGY A KÖZOKTATÁSBAN

A Magyar Földrajzi Társaságnak kezdettől fogva fontos feladata a közoktatás segítése, a **földrajztanítás támogatása**. A történet kezdetén a földrajztanárok nagy számban vettek részt a társasági életben. A szocialista időkben egy időben a földrajztanárok elégedetlenek voltak helyzetükkel a Társaságon belül, ezért kiléptek és saját szervezetet alakítottak. Szerencsére ez a megosztottság megszűnt, újra működik a Társaság Földrajztanári szakosztálya. A Választmányba azonban csak elvétve kerül be egy-két középiskolai oktató, pedig ők nevelik a jövő nemzedékeinek azokat a tagjait, akikre a Társaság jövőjét is alapozhatjuk. A tanárok közül sokan tehetséges, vetélkedőket nyert

tanulókkal büszkélkedhetnek, megérdemelnék, hogy több elismerést kapjanak, beleszólásuk legyen a Társaság ügyeibe. Az akadémiai szféra (egyetemi, kutatóintézeti munkatársak) jelenlegi túlsúlya nem egészséges, bár nehezen változtatható meg.

A Társaság vezetősége a kezdetektől fogva elégedetlen volt a földrajz tantárgy közoktatásban betöltött szerepével. Pontos adatokat, nemzetközi összehasonlító statisztikákat felvonultatva ádáz küzdelmet folytatott az óraszámok csökkentése ellen, ami azonban szélmalomharcnak bizonyult. Különösen fájó kudarc, hogy a hazafias nevelés két fő területét, hazánk földjének és népünk történetének ismeretét nem sikerül azonos súllyal megjelentetni a tantervekben, azaz közel azonos óraszámot elérni a földrajz és a történelem számára. Sőt, ettől egyre távolabb kerülünk. Továbbra is síkra kell szállnunk a földrajzi tudás elmélyítéséért, a geográfia tekintélyének növeléséért (vagy helyreállításáért?). Ezen a téren nyilván csak hosszabb távon várható konkrét eredmény, amely talán a tantervek összeállításában is megmutatkozik majd. Hiszen gyakran hangoztatott cél a különböző tudományágak összehangolt oktatása. Mi tudjuk, hogy erre az integráló feladatra a földrajz kiválóan alkalmas, de az illetékesekkel nehéz elfogadtatni ezt a véleményt.

A *Földrajzi Közlemények* igyekszik korszerű földrajzi szakismeretekkel és aktuális hírekkel „ellátni” a tanárokat, de módszertani kérdésekben eddig elég keveset tudott segíteni. E szakfolyóiratunk, a *GeoMetodika* ezt a jogos igényt szeretné kielégíteni. Szerkesztői számítanak arra, hogy a tanárok megkeresik őket és világosan megfogalmazzák, mivel segítheti mindennapi munkájukat ez a folyóirat. Másrészt reméljük, hogy a lap fenntartásához meg lehet teremteni az anyagi forrásokat – ami manapság döntő szempont.

A közoktatást ott is támogatnunk kell, ahol erre a legnagyobb szükség van, az „átlagos” tanuló érdeklődésének felkeltésében, motivációjának erősítésében. Lássuk be, napjainkban a diákok könnyebb, de egyben nehezebb helyzetben is vannak, mint a korábbi nemzedékek. Ezer forrásból bombázzák őket ismeretekkel, de gyakran nincs meg bennük a nyitottság, hogy befogadják mindezt, illetve a képesség, hogy válogassanak az információk között, megítéljék megbízhatóságukat. Ha a középiskolai oktatásnak továbbra is az a célja, hogy „általános műveltséget” adjon, akkor a tanuló tényleg nehéz helyzetbe kerülhet. Mi ennek az általános műveltségnek a konkrét tartalma? Hiszen a felhalmozódott „bölcsész” és a „reál” tudás ma már annyira sokrétű, hogy azt ember el nem sajátíthatja. A földrajz azonban a természet- és társadalomtudományok között „lebeg”, tanulmányozása talán megfelelő alapot adhat ahhoz, hogy mindkét irányban tájékozódjunk és így átfogóbb világképhez jussunk.

FÖLDTUDOMÁNYI ÖSSZEFOGÁS

Tudományunk tekintélyének növeléséhez elengedhetetlenül szükségünk van arra, hogy jó kapcsolatokat tartsunk a **társtudományi társadalmi szervezetekkel**. A hidrológusok, meteorológusok, geológusok, bányászok stb. kissé ránk is vannak utalva, hiszen az ő tudományuk iskolai megalapozása a földrajz tantárgy keretében folyik. Az ő érdekeiket is erősen sérti, ha a földrajz óraszámja tovább csökken a középfokú oktatásban. Fontos új fejlemény, hogy kilenc szakmai szervezet tömörüléseként 2014 novemberében megalakult a Földtudományi Civil Szervezetek Közössége, amely többek között sikeres vetélkedőket rendez középiskolás diákok számára, és igyekszik egységesen képviselni a rokontudományok érdekeit.

Végül, de nem utolsósorban azért is szükség van földrajzi társaságra, hogy szervezze a geográfiával foglalkozók, az ezen tudomány iránt érdeklődők közösségi életét. A világjárvány alaposan megbénította a Társaság működését, lehetetlenné tette a személyes találkozásokat, a földrajzban nélkülözhetetlen terepbejárásokat, szakmai tanulmányutakat és kirándulásokat. A folyóiratainkon és a közösségi médiákon keresztül fenntartott kapcsolatok nem pótolhatták a személyes kontaktusokat. Ugyanakkor meg kell barátkozni a gondolattal, hogy internetes honlapra, a virtuális közösségek fenntartására, sőt erősítésére a jövőben is szükség lesz. Ez a modern világ olyan követelménye, amelyre tekintettel kell lennünk.

TÁRSASÁGI MEGÚJULÁS: JUBILEUMI TERVEK

Úgy érzem, most, amikor a járvány enyhül, minden másnál fontosabb a programok beindítása. Erre jó alkalom a 150 éves évforduló, amelynek megünneplésére jubileumi eseménysorozatot indítottunk, amelynek fővédnöke Habsburg György, Magyarország párizsi nagykövete, annak az uralkodósaládnak a leszármazottja, amely mindig is szíven viselte a földrajz és a Társaság ügyét. A jubileumi év 2022. január 20-án tudományos konferenciával kezdődött Érden, a Magyar Földrajzi Múzeumban, ahol neves kutatók tekintettek vissza a Társaság történetére és javaslatokkal is szolgáltak a jövőjét illetően. Emellett rövidfilm készül (szerk. megjegyzés: időközben el is készült) a földrajz fontosságáról és a Társaság történetéről, jövőjéről, ahogyan a fiatalok látják. Kiállítást, vetélkedőt, online megjelentetésű albumot is tervezünk. A jubileumi évi mohácsi vándorgyűlés programjában nagyon hasonlít a korábban megszokottakhoz, reményeink szerint képes „visszacsbítani” azokat a törzstagokat, aki szép élményeket őriznek a régi találkozókról. A jubileumi rendezvények sorát 2022 novemberében újabb tudományos konferencia zárja, amelyen a társtudományok és a külföldi társaságok képviselői

is elmondhatják majd véleményüket a geográfiáról. A megemlékezésekben a Társaság vidéki osztályaira is számítunk, növelni szeretnénk a „lefedettséget”, azaz az ország minden szegletében szeretnénk elérni minél több földrajzzal foglalkozó, vagy az iránt érdeklődő honfitársunkat.

A rendezvények szervezésével párhuzamosan ugyanis létfontosságú a **tagság összetartásának erősítése**. Az idő múlása jótékony fátylat borított azokra a személyes ellentétekre, amelyek a földrajzos társadalomban és a Társaság tagjai között bizony régen is gyakoriak voltak (FODOR F. 2006). Sajnos ilyenféle ellentétekkel ma is meg kell küzdőnünk. Ezeknek objektív oka is van, pl. a pénzügyi támogatások megcsappanása vagy könyvtárunk rendezetlen helyzete, amelyről ezen a helyen nem kívánok szólni, bár nagyon szeretnék jó híreket közölni.

A Társaság jövője szempontjából mindennél fontosabb, hogy a közös célok szem előtt tartásával túltegyük magunkat ezeken a gondokon és még sok-sok évtizedre biztosítsuk a földrajztudomány érdekében a patinás, ugyan eléggé válságos helyzetbe jutott, de megújulásra képes Magyar Földrajzi Társaság fennmaradását.

IRODALOM

CSÁTI ERNŐ – SUARA RÓBERT (1998): A Terra térképszolgálat. – Földrajzi Közlemények 122. 3-4. pp. 199-200.

FODOR FERENC (2006): A magyar földrajztudomány története. – Az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte Dövényi Zoltán. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. XLII + 820 p. ([link](#))

HAVASS REZSŐ (1922): Emlékezés a Magyar Földrajzi Társaság 50 éves múltjára. – Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. 36 p.

KOCSIS KÁROLY – RUDENKO, LEONID – SCHWEITZER FERENC (szerk.) (2008): Ukraine in Maps. – Institute of Geography, National Academy of Sciences of Ukraine – Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Kyiv – Budapest. 147 p.

National Geographic Society (2022): Citizen Science. ([link](#))

RYBÁR OLIVÉR (2020): Százötven éve született Cholnoky Jenő. – Honismeret 48. 3. pp. 26–31. ([link](#))

A 2022/23. TANÉV FÖLDRAJZVERSENYEI A KÖZNEVELÉSBEN TANULÓK SZÁMÁRA

		2022. október	2022. november	2023. január	2023. február	2023. március	2023. április	2023. május
OKTV	K		11. 8. 1. forduló	1 3. 2. forduló			4. 3. 3. forduló	
HunGeoContest Angolnyelvű Földrajzverseny	K	10. 26–11. 23. 1. (online) forduló		1. 28. 2. forduló			4. 21–22. döntő	
Ésszel járom be a Földet Nemzetközi Földrajzverseny (A Földgömb)	K				2. 1. online (iskolai) forduló	3. 10. középdön- tő/döntő (Budapest)		
Jakucs László Nemzetközi Középiskolai Földrajzverseny	K				2. 16. 1. (online iskolai) forduló	3. 31. közép- döntő (Szeged)	4. 1. döntő (Szeged)	
Less Nándor Országos Földrajzverseny	Á, K					3. 6–9. 1. forduló (online)	4. 21–22. döntő (Debrecen)	
Lóczy Lajos Országos Földrajzverseny	K				2. 6. 1. (online iskolai) forduló	3. 20. 2. (iskolai) forduló		5. 8–10. döntő (Kaposvár)
Teleki Pál Kárpát- medencei földrajz-földtan verseny	Á				2. 10. 1. forduló iskolai/ kerületi	3. 31. 2. forduló megyei/ fővárosi		5. 5–7. döntő (Eger)
FÖCIK Kárpát- medencei Földrajzi és Földtudományi Verseny	K	10. 1–7. 1. forduló 10. 8–14. 2. forduló 10. 21. 3. forduló	11. 12. döntő					
"Földrajz az egész világ" – Országos Geográfiai Kvizelítő	K			1. forduló (online)	2. forduló (online)	3. 17–18. középdön- tő és döntő (Bonyhád)		
Kovács János Országos Középiskolai Földrajzverseny	K			1. 18. 1. forduló	2. 22. 2. forduló		4. 5. döntő	

K = középsikolai, Á = általános iskolai

Szerkesztői megjegyzés: a tanulmány a magyarországi földrajztankönyvek időbeli változásának történeti áttekintésével tiszteleg a Magyar Földrajzi Társaság fennállásának 150. évfordulója előtt, hiszen a tankönyvszerzők között számos olyan személyiséggel találkozhatunk, akinek jelentős szerepük volt és van a Társaság életében is.

A HAZAI FÖLDRAJZTANKÖNYVEK FEJLŐDÉSE ÉS HASZNÁLATA

Development and use of geographical textbooks in Hungary

MAKÁDI MARIANN

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK FFI Földrajz szakmódszertani csoport
makadi.mariann@ttk.elte.hu

ABSTRACT

The geography textbooks are always imprints of the educational situation and the social and steering expectations of an actual era, in addition, prove the pedagogical approach as well as the social state of the disciplines represented by the subject. Concerning their judgement from point of view of content and methodology, there will never be consensus because beyond the methodological culture it is determined by the tighter environment, in which the pedagogical work takes place. The first part of the paper provides a survey on the milestones of the development of the Hungarian geography textbooks from the beginning until the present, which enables to see the way leading the recent situation. The second part treats a research accomplished in teachers' circles, which provides opportunity for a glance into the habits by using the textbooks and into the expectations towards these textbooks.

Keywords: geographical textbook, mechanical learning, learning organisation, learning competences, active learning, questionnaires, textbook use

BEVEZETÉS

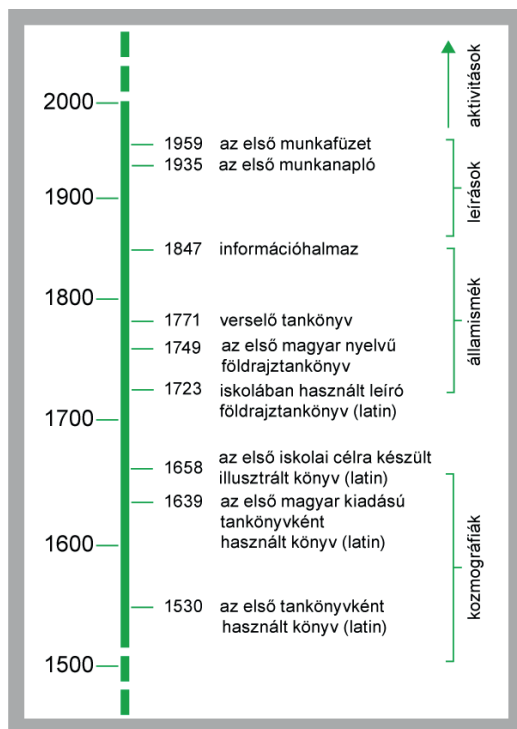
Szinte alapvetésként él a tudatunkban, hogy az iskola ismerteti meg a világot a tanulókkal, és ebben a hosszú folyamatban kulcsszerepük van a tankönyveknek. Pedig nem volt ez mindig így. Tulajdonképpen ma sem igaz, hiszen a tanulók tudásuk jelentős részét nem az iskolai oktatás keretében szerzik meg (MAKÁDI M. 2017, 2020b), a valós és a virtuális világban szerzett tapasztalatok tudattalanul, észrevétlenül épülnek be a tudásrendszerükbe. Persze mondhatnánk, hogy az iskolában a tanáron kívül mégiscsak

a tankönyvek a tudás forrásai. Azonban ez a gondolat sem állja meg mindig a helyét, hiszen a tankönyvek nemcsak informatív szerepet töltenek be a tanítási-tanulási folyamatban, hanem értéket közvetítenek, irányítják a megismerési tevékenységet, és eszközei az aktuális oktatáspolitikai célok megvalósításának (STEIN, G. 1976). Ezen túl a 21. századi igényekhez igazított tanulásszervezés esetén a tankönyvek hagyományos funkciói számos módon helyettesíthetők a hálózatosodott világban (pl. a tanulók az internetről keresnek információkat, kollaboratív módon rakják össze a tudásukat és a tanáruk által összeállított prezentációkból tanulnak). Mindebből látszik, hogy a tankönyvek jövőbeli szerepe napjainkban nehezen körvonalazható.

A TANKÖNYVEK SZEREPÉNEK MÚLTBELI VÁLTOZÁSA

A tankönyvek oktatásban betöltött szerepe jelentős változásokon ment keresztül az idők folyamán, az oktatás funkciójának, az iskola és az egyes tudományterületek

tudásanyagát közvetítő tantárgyak szerepének változásával, olykor átértékelődésével a tankönyvekkel kapcsolatos elvárások is változtak. Jelen tanulmány első részében rövid időbeli áttekintést adok a magyarországi földrajztankönyvekben tetten érhető szakmódszertani változásokról (1. ábra).

1. ábra. A magyarországi földrajztankönyvek fejlődésének jelentősebb szakaszai és eseményei (szerk. Makádi M.)

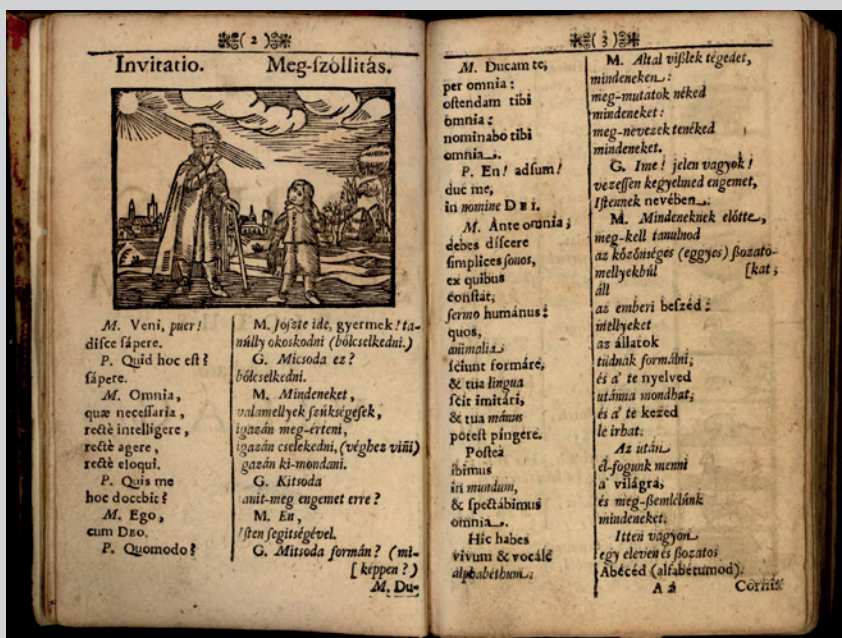
A tankönyv mint az ismerethalmaz bevéssződését segítő eszköz

Kezdetben, évszázadokon át tankönyvek nélkül folyt az oktatás. Miután kezdtek megjelenni a tankönyvek, azok kizárólag az elsajátítandó ismeretanyagot tartalmazták; abból a célból készültek, hogy a bennük foglalt tényeket, állításokat, adatokat – lehetőleg szó szerint – megtanulják a diákok. Kizárólag a **mechanikus tanulás eszközei** voltak, az írott szöveg és az adathalmazok bevésszésére és visszaidézésére törekedtek, a földrajzi ismeretek

hatékony átadására nem fordítottak figyelmet. A 16. század elején kezdték használni a magyarországi iskolákban a **kozmozgráfiákat**, amelyek közkedvelt kiadványok voltak, mert a tények halmazán túl kalandos útleírásokat is tartalmaztak. A Honterus János (Johannes Honterus) brassói evangélikus prédikátor, térképész és természettudós által írt kozmozgráfiákat Európa-szerte tankönyvként használták, noha nem annak készültek. A roppant nagymennyiségű topográfiai névanyagot tartalmazó, latin nyelvű szöveges első kiadást (1530) követő második (Rudimenta Cosmographica – Kozmozgráfia, a világ leírásának alapjai, 1542) már hexameterekbe szedte a szöveget a könnyebb megjegyezhetőség érdekében. Talán Honterus volt az első, aki fontosnak tartotta, hogy a diákok a könyveken kívül kirándulások alkalmával a közvetlen valóság megfigyelésével és térképekről is szerezzenek földrajzi ismereteket, ezért könyvének függelékeként megalkotta a világ legrégbbi zsebatlaszát (Atlas minor) latin névrajzzal (TÖRÖK Zs. 2001, KLINGHAMMER I. 2013).

Csak egy évszázaddal később jelent meg az első magyar kiadású latin nyelvű földrajzkiadvány (Medulla Geographiae Practicae – A gyakorlati földrajz veleje, 1639) Frölich Dávid matematikus, geográfus által, amely egyrészt utazásainak, túrának tapasztalatait foglalta össze, amelyekből következtetéseket vont le, másrészt egy fejezetben a földrajzi fogalmak definícióit adta lexikonszerűen. Noha a könyv alapvetően nem tankönyvként íródott, de annak is használták hosszú időn át még Közép- és Nyugat-Európában is. Az első, kimondottan a rendszeres **iskolai oktatás céljára készült illusztrált tankönyv**, az Orbis Sensualium Pictus (A látható világ képekben, 1658) (2. ábra) megírása a kor kétségkívül legnagyobb nevelő egyénisége, Comenius Ámos János (Jan Amos Komenský) munkásságához fűződik (NAGY K. Zs. 2002). A morvaországi születésű pedagógus és író csupán négy évig (1650–1654) tanított Magyarországon, mégis munkássága alapvető

2. ábra. Latin és magyar nyelvű szöveg, amiben a tanító megszólítja tanítványát a valós környezetben az Orbis Sensualium Pictusban (1675) (forrás: [link](#))

szemléleti hatással volt a földrajzi ismeretek továbbadására, és a tankönyvek módszertanát is új alapokra helyezte. Tankönyveinek újszerű vonása a rajzos szemléltetésen kívül az volt, hogy a bennük foglalt tananyag nem a klasszikus kultúra, hanem a gyerekeket körülvevő világ megismerését szolgálta, a mindennapi életükben hasznosítható ismereteket nyújtott koncentrikusan bővülő szócsoporthoz, szómagyarázatok feldolgozása révén (PUKÁNSZKY B. 2001). Comenius a magyar nyelven való oktatás bevezetését is szorgalmazta: „*Magyar nemzetem, igyekezzél rajta, hogy legyenek magyar nyelvű iskoláid, könyveid!*” (COMENIUS 1796. p. 13., idézi: CSORBA Cs. et al. 1990). Ám ez még egy évszázadot váratott magára.

Hazánkban a 17–18. században a földrajzi ismeretek elsősorban a dolgok térbeli elhelyezését, azon túl legfeljebb a természetföldrajzi jelenségek megfigyelését és magyarázatát jelentették. Azonban a külföldet járt tudós tanárok egy részének köszönhetően hamarosan nálunk is meghonosodott az a szemlélet, hogy a földrajznak elsősorban az ember életének a földi jelenségekkel és történesekkel való kapcsolatát kell bemutatnia. Ennek következtében az iskolai oktatásban a következő kétszáz évben a földrajz összekapcsolódott a történelemmel (MAKÁDI M. 2020a). A tankönyvként is használt könyvek a történelmi-topográfiai szemléletmódnak megfelelően a lakóhelyi és megyei közigazgatási egységek topográfiai és történelmi vonatkozásainak adatszerű ismertetését tartalmazzák, jól példázza ezt Bél Mátyás evangélikus lelkész, történelem- és földrajztudós a hazai megyék földrajzát, történelmét és közigazgatását tartalmazó ismereteket öt kötetben összefoglaló latin nyelvű munkája (*Hungariae antiquae et novae prodromus* – Az ősi és az új Magyarország leírásának tervezete, 1723 és *Notitia Hungariae novae historico-geographica* – Az újabkori Magyarország történelmi-földrajzi leírása, 1735–1742). Bár ezzel Bél Mátyás megteremtette a magyar **leíró földrajzi irodalmat**, de munkája inkább tényismertető **államisme** (történelmi, közigazgatási, topográfiai információk és statisztikai adatokat halmaz) volt (UDVARHELYI K. – GÖCSEI I. 1973). Ez a műfaj még sokáig virágzott, egy évszázaddal később emelte a legmagasabb szintre Fényes Elek partiumi statisztikus (FODOR F. 1924). Magyarország leírása (1847) című könyvét földrajztankönyvként használták, de vele le is zárult egy korszak.

A 18. században már egyre több iskolában használtak magyarra fordított, de eredetileg latin és német nyelven írt földrajztankönyveket, amelyek – Bél Mátyás és Fényes Elek munkásságát követve és a német geográfus, Johann Hübner hatásának köszönhetően – roppant mennyiségű adatot, tényt soroltak fel mindenfajta magyarázat nélkül, tehát a mai értelemben nem is nevezhetők tankönyveknek, talán még könyveknek sem. „*Nem más, mint a vallások, egyházi szerzetesrendek, zsinatok, babonák, országok és azok fekvésének, nagyságának, szomszédainak, alkotmányának és terményeinek felsorolása, és olyan helyek említése, amelyek valamely csatáról, ostromról, békekötésről vagy örökösödési vitáról*

nevezetesek” – írta róluk FODOR F. (1924. p. 77.). Ebben a szellemben írta az első eredetileg is **magyar nyelvű tankönyvet** Váradi Baranyi László (A geographiai tudományok első kezdetei, 1749). A **katekizáló módszerrel**, azaz kérdés-felelet formában feldolgozott leírásai nem a földrajzi logikát követték (3. ábra), hanem a morfológiai és a földrajzi helyre vonatkozó leírásokat egyszerű köznapi képzetekhez igyekeztek kapcsolni.

Más – immár magyar nyelvű – tankönyvek rímbe szedték a tanulnivalókat. A **verses tankönyvek** között legjelentősebb Losontzi (Hányoki) István Magyarországnak és Erdély országnak Kis Tüköre (1771) és a Hármas Kis Tükör (1773) (4. ábra) című munkái, amelyeket több nemzedéken keresztül (csaknem 80 évig) használtak. Sikereségüket annak köszönhették, hogy alkalmazkodva a gyerekek életkori sajátosságaihoz egy-egy felvett fő kérdésre rímes szöveggel adtak választ. A könyv első kiadásai Magyarországgal és a magyar nemzettel foglalkoztak, a későbbi kiadásokban Erdélyország leírásával bővült. Ne feledjük, hogy a földrajztanulás ekkor még mindig a tankönyvekben leírt dolgok memóriába való bevésését jelentette! Ezt segítő ebben az időben készítette el Budai Ézsaiás tanítványai közreműködésével az **első magyar iskolai atlaszt** (1800) a debreceni kollégiumban.

Az 1868-as iskolatörvény kötelezővé tette a népoktatást és a földrajz tantárgyat az oktatás minden szintjén, ezzel a hazájukat és az idegen országokat, valamint a természeti erőforrásokat is jól ismerő, így a társadalmi termelésbe bekapcsolódni képes emberek kinevelését várta el az iskoláktól. Bár e mérőföldkő jelentőségű változás hatására sokféle tankönyvet kezdtek használni, Hunfalvy János tankönyvei (például Kis földleírás elemi,

3. ábra. Katekizáló módszerrel leírt földrajzi tananyag az első magyar nyelvű földrajztankönyvben, 1749 (forrás: [link](#))

4. ábra. Kérdésekre válaszoló, rímekbe szedett szöveg a Hármas Kis-Tükörben, 1773 (forrás: [link](#))

ismétlő, alsó reál és ipariskolák számára, 1869) jól jelképezték a kor földrajztankönyveit. Hazánk általános földrajzi leírását, az európai, majd a más kontinenseken fekvő országok megyéinek és városainak felsorolását tartalmazó tankönyvek mai szemmel nézve didaktikailag teljesen feldolgozatlanok, nincsenek bennük kérdések, rajzok, térképek, a tényeket, az adathalmazokat, a fogalmakat és a jelenségeket ritkán magyarázták, a közöttük lévő összefüggésekre nem tértek ki.

Műfajváltás a fogalmi képzetek kialakítása érdekében

Igazi módszertani áttörést jelentett a kor egyik legkedveltebb tankönyvének, Simonyi Jenő munkájának (Földrajz a népiskolák IV. osztálya számára, 1895) megjelenése, ami már térképeket és rézmetszeteken képeket is tartalmazott. Az általános természeti és gazdaságföldrajzi ismeretanyagot a megyék leírásába szőtte. A szöveg továbbra is többnyire tényeket közvetített, csak elvétve magyarázott, azonban a tájakat elképzelhetővé tette a tanulók számára azzal, hogy az embert és alkotásaikat állította a középpontjukba. Azt nem mutatta be, hogy hogyan alakultak ki, viszont bőven szólt a természeti jelenségek gyakorlati értékéről és az ember természetes tájakat átalakító munkájáról (pl. futóhomok megkötése, öntözőcsatornák és szántóföldek létesítése). A korban szokásoshoz képest feltűnően kevés topográfiai név szerepelt a könyvben, a tényanyag mennyisége és mélysége is igazodott a gyerekek életkori sajátosságaihoz. Egységes és fokozatosan egymásra épülő fogalomrendszert használt. A mindenki számára kötelezően megtanulandó tudnivalókat félkövér szedéssel kiemelte. A tankönyv végén összefoglalásként olyan kérdéseket intézett a tanulókhoz, amelyekre térkép alapján kellett válaszolniuk (MAKÁDI M. 2006). Színes melléklet tartalmazta Homolka János megyei és domborzati térképeit.

Korszakos jelentőségük volt Czirbusz Géza (1853–1920) piarista szerzetes, geográfus, egyetemi tanár középiskolások számára írt tankönyveinek is. Pedagógiai szempontból kiemelendő, hogy gondolt a nem magyar ajkú vagy a gyengébb tanulási képességekkel rendelkező tanulók fejlesztésére is, a nekik szánt szövegeket nagy betűkkel szedte a tankönyv, az apróbetűs szövegek feldolgozását pedig a tanárra bízta. Nem foglalkozott minden tantervi követelménnyel, válogatott a tartalmak között. A földrajz fő megközelítésmódjának a felszíni adottságok és a társadalmi élet bemutatását, valamint a kialakulás – jellemzők – következmények hármasának értelmezését tartotta. Szövegeiben sok statisztikai adat szerepelt, de ezeket nem megtanulásra, hanem tájékoztatásul és összehasonlítások végzése céljából közölte. Könyvében sok és igényes kivitelű rézmetszet szolgált a valósághű földrajzi képzetek kialakulására.

Annak ellenére, hogy a korábban egyeduralkodó leíró földrajz lassan kezdett háttérbe szorulni a tantervekben, a természeti tényezők és a gazdasági élet összefüggéseinek

vizsgálata került a földrajztanítás fókuszába, a tankönyvek szellemisége alig változott. A gyakorlatban azonban általánossá vált a térképhasználat, amit segített Kogutowitz Manó és Kogutowitz Károly munkássága, apa és fia sok falitérképet és iskolai atlaszt jelentettek meg (KLINGHAMMER I. 2008, MAKÁDI M. 2020b). Bár sokan Kogutowitz Manót tekintik az első falitérkép (Magyarország új politikai térképe, 1891) megalkotójának, már jóval korábban, 1866-ban megjelent az első (HORVÁTH G. 1983). Az első eredetileg is magyar nyelvű oktatóföldgömböt (1896) is neki tulajdonítják, noha az első minden bizonnyal Jan Felkl adta ki 1855-ben Prágában (MÁRTON M. – TORONYI B. 2020), de 1869-ben Gönczy Pál is megjelentett cseh nyelvből „magyarítva” (MÁRTON M. – TORONYI B. 2021).

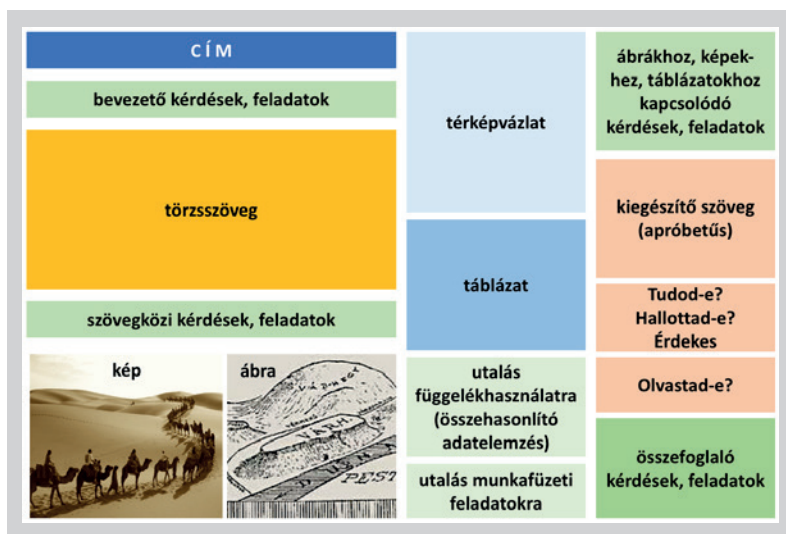
Az I. világháború után a földrajztudományban és az oktatási szemléletben is erősödő **tájföldrajzi irányzat** tanítását sok és sokféle új szemléltető eszközzel (földgömbök, térképek, domborzat-modellek, homokasztal, képek és filmek) segítették. Az elsősorban Tisia-elméletéről ismert Prinz Gyula egyetemi tanár kisiskolásoknak írt tankönyve (Útmutató földrajz, 1925) a közvetlen környezetből (a házból, a faluból) kiindulva mintegy kézen fogva olvasóit nemcsak leírta a látni- és tudnivalókat, hanem meg is magyarázta azokat. A tankönyvek mellett más nyomtatott taneszközök (pl. földrajzi olvasókönyvek) is megjelentek. 1935-ben Udvarhelyi (Kendoff) Károly elkészítette az első **földrajzi munkanaplót**, amely a mai munkafüzetek elődjeként a tanulók aktív ismeretszerzését szolgálta. Feladatai a tanórai megfigyelések tapasztalatainak vagy a gondolkodás eredményeinek leírását, valamint rajzban, diagramon, keresztmetszeten vagy térképvázlaton való rögzítését kívánták. A II. világháború után az új tankönyvek mellett a **földrajzi munkafüzetek** váltak a földrajztanulás alapeszközeivé az általános iskolákban (az első 1959-ben Udvarhelyi K. készítette).

A tankönyv és kiegészítői mint tanulásszervező és munkáltató eszközök

A magyarországi oktatás taneszközrendszere a II. világháború után, a szocializmus időszakában egységessé vált, egy-egy évfolyam számára csak egy-egy tankönyvet készítettek az egyes tantárgyakhoz. A tantárgyak tankönyvei következetesen egymásra épültek fogalmi rendszerükben, szemléletükben, didaktikai megoldásaikban, és figyelembe vették az adott évfolyamokon használt többi tantárgy tankönyveinek tartalmát is. A földrajztankönyvek az 1960-as évektől a tényismertető szövegek mellett már olvasmányokat is tartalmaztak (megkülönböztetésekként apróbetűvel szedve vagy a leckeéktől elkülönítve), lehetőséget adva a tanár számára a tananyagok közötti válogatásra abból a szempontból, hogy mit dolgoz fel a tanítási órán és mit ad házi feladatnak. Fontos megjegyezni, hogy a tankönyvi tartalmakat teljes egészében fel kellett dolgozni,

tehát csak arról dönthetett a tanár, hogy mikor, milyen körülmények között végezteti el a tanítványaival.

Az 1980-as évektől a tankönyveknek **munkáltató funkciót** szántak, az ismeretanyag verbális módszerű feldolgozása mellett sok kérdés, feladat szervezte és irányította a tanulók megismerőtevékenységét. A tankönyvek egy részét **munkatankönyvek** váltották fel (pl. a 4. és 5. osztályos környezetismeret munkatankönyv), amelyek egyesítették a tankönyvi és a munkafüzeti funkciókat, és sokoldalú tanulási tevékenység (pl. megfigyelés, vizsgálódás, szövegfeldolgozás, szövegszerű, térképi és rajzos rögzítés) szervezésére adtak lehetőséget a tanár számára. A földrajzhoz ugyan nem készültek munkatankönyvek, de a tankönyv, a munkafüzet és a földrajzi atlasz együtt szolgálták a tanulási tevékenységeket, elsősorban a meglévő ismeretek felelevenítését, az új ismeretek szerzését, a rögzítést, az összefoglalást és a gyakorlást. A tankönyvekben kezdtek gyarapodni a fekete-fehér képek mellett a különböző funkciókat betöltő, elsősorban **oksági kapcsolatokat bemutató ábrák** és térképvázlatok. Közülük kiemelendők a térbeli összefüggések leolvasását segítő tömbszelvények, keresztmetszetek és tematikus térképvázlatok, a folyamatok értelmezését támogató folyamatábrák és az időben lejátszódó folyamatok mozzanatainak lényegét kiemelő mozaikábrák, az összehasonlításokat segítő halmazábrák és diagramok (5. ábra). Érdeemes visszatekinteni, hogy hány évszázad elteltével sikerült megvalósítani Comenius javaslatát, a rajzolást és az ábrák alkalmazását a helyes fogalmi képzetek kialakítása érdekében.

5. ábra. A földrajztankönyvi leckék didaktikai eszközkészlete az 1980-as évek általános iskolai földrajztankönyveiben (szerk. Makádi M.)

Az általános iskolai tankönyvek (pl. Füsi L. et al. 1991, 6. ábra) messzemenően alkalmazkodtak a tanulók életkori sajátosságaiból fakadó igényekhez, szakmódszertani szempontból kiváló volt a felépítésük, a hangsúlyt az összefüggések megértésére helyezték, és a tanulást mint fokozatosan egymásra épülő ismeretek mozaikjának rendszerét egyre differenciálódó és bővülő folyamatként értelmezték. A középiskolai tankönyvek didaktikai eszközkészlete szerényebb volt, de jó logikai felépítésük miatt a gimnáziumi tankönyvek (PROBÁLD F. 1983, SÁRFALVI B. – TÓTH A. 1984) kedveltek voltak a tanárok körében, azokat két évtizedig használták (de ha hozzávesszük az ezek átdolgozásával nyert későbbi tankönyveket is, akkor csaknem fél évszázadon át). Ebben az időszakban már nem kellett minden tankönyvi tananyagtartalmat feldolgozni, a tanár válogathatott azokból az osztály szükségleteinek megfelelően (persze a nagy követelményeket támaztó tanterv által erősen korlátozva).

A tankönyv mint a kompetenciafejlesztés eszköze

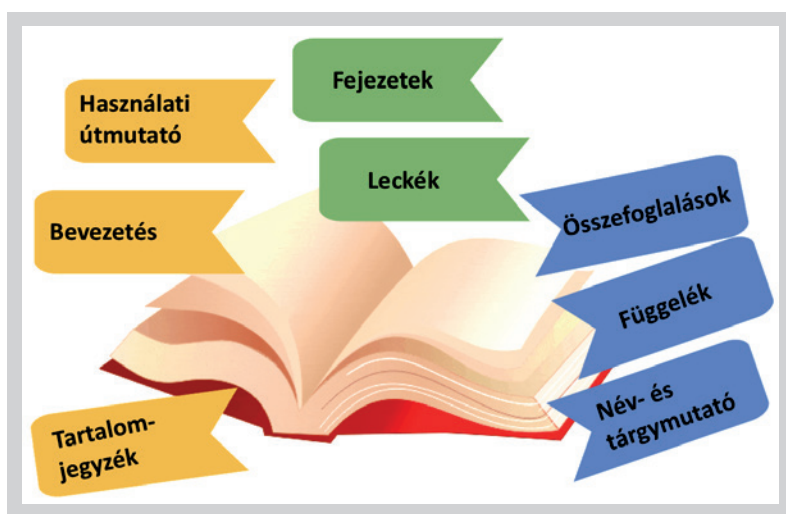
A **tankönyvpiac** megjelenésével (az 1990-es évek elejétől) a tankönyvek szerepe és ezzel együtt módszertani eszköztára a korábbiaknál **szabadabb értelmezést** kapott, egy útkeresési időszak vette kezdetét. Nagyon sok tankönyv jelent meg, minden tankönyvkiadással foglalkozó cég jelentetett meg tankönyveket, tankönyvsorozatokat (általában átfogva a tantárgy teljes időtartamát, tehát földrajzból a 7–10. évfolyam számára, esetleg azt kiegészítve a 4–5. osztályos természetismerettel mint előzménnyel). Az immár színes nyomdatechnikával készült és többségükben igényes kivitelű kiadványok kezdetben – csaknem egy évtizeden át – nem rendszereszerűen jelentek meg, hanem egy-egy új ötletet próbáltak megvalósítani (pl. összefüggő szöveg helyett vázlatoszerű tananyagközlés, feladatokra és kérdésekre épített tanulás, művészi jellegű ábraanyag)

6. ábra. Tanulóbarát tördelés, magyarázó ábrák és képek a 7. osztályos általános iskolai földrajz tankönyvben, Füsi L. et al. 1991 (fotó: Makádi M.)

vagy többféle tananyagfeldolgozásra adtak lehetőséget (MAKÁDI M. 1996, NAGY B. et al. 2013, JÓNÁS I. et al. 2014). A megfelelő tankönyv kiválasztáshoz a szaktanároknak át kellett volna látniuk a teljes választékot, ami bizony nem volt mindig megvalósítható, hiszen a tankönyvek (főként fizikai távolságuk és áruk miatt) nem voltak mindenki számára elérhetők. Sajnos a piaci helyzet az igényes kidolgozású és ezért drágább tankönyveket hátrányba hozta, a könyvválasztásnak az ár lett a meghatározó szempontja, ugyanis a tankönyvcsomagok árának bele kellett férnie az egyes évfolyamok tanulóira megállapított keretösszegbe.

A 2000-es évek közepétől már elvileg egy-egy tantervhez készültek a tankönyvek. Az „elvileg” megfogalmazást az indokolja, hogy azok nem mindig követték a tantervben elvárt módszertani megoldásokat, hanem a hagyományos tankönyvi tartalmakat igyekeztek továbbvinni, kevés figyelmet fordítva a tanulási folyamatra és a **kompetencia-fejlesztés** 2004-től a tantervekben határozottan megfogalmazott igényére (KOJANITZ L. 2004). A földrajztankönyvek viszonylag egységesen épültek fel, alapvetően az 1980-as évektől ugyanazokat a funkcionális részeket tartalmazzák (7. ábra). Azonban később a tanulás, illetve a tankönyvhasználat módszereinek elsajátítását, valamint a kulcskompetenciák fejlesztését sajnálatosan akadályozta a **tartós tankönyvekre** vonatkozó szabályozás (17/2014. [III. 12.] EMMI rendelet), ugyanis az iskola tulajdonában lévő, évente más-más tanuló által használt tankönyvben nem lehet lényegkiemelési technikákat (kulcsszavak kiemelése, aláhúzása, szójegyzet készítése, ábrakiegészítés stb.) alkalmazni. A költséghatékonysági szempont felülírta a szakmódszertaniakat.

7. ábra. A földrajztankönyvek funkcionális részei az 1980-as évektől napjainkig (Makádi M. 2020b)

A gyakran változó köznevelési tanterveket a tankönyvek nehezen tudták követni, tartalmuk és módszertanuk kiérlelésére általában nem volt idő, és csak néhány évig voltak használatban. Példa erre az aktív tanulói munkát igénylő tudásszerzésen alapuló ún. újgenerációs tankönyvek sorsa. Ezek a 2010-es évek második felében jelentős innovációként jelentek meg az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet irányításával (ARDAY I. et al. 2018 stb.). Használatuk során a tanulóknak gondolkodniuk kellett, egyéni, páros vagy csoportmunkában meg kellett dolgozniuk az információkért, a tényekért. A bennük lévő feladatok a mindennapi tapasztalatokra épültek vagy a földrajzórán szerzett tudás iskolán kívüli felhasználására irányultak (MAKÁDI M. 2018a, 2018b, 2019). Bennük sokféle tanulási stratégiát támogató és modern eszközhasználatra lehetőséget adó megoldás jelent meg (pl. gondolattérképek, infografikák, QR-kódok, okostelefonos applikáció- és linkajánlók) (8. ábra), mégsem fogadta lelkesen azokat a tanárok és a tanulók egy része, mert használatuk a megszokottól eltérő tanítási-tanulási technikák alkalmazását igényelte. Ekkor tehát a kényelmi szempontok írták felül a szakmódszertaniakat.

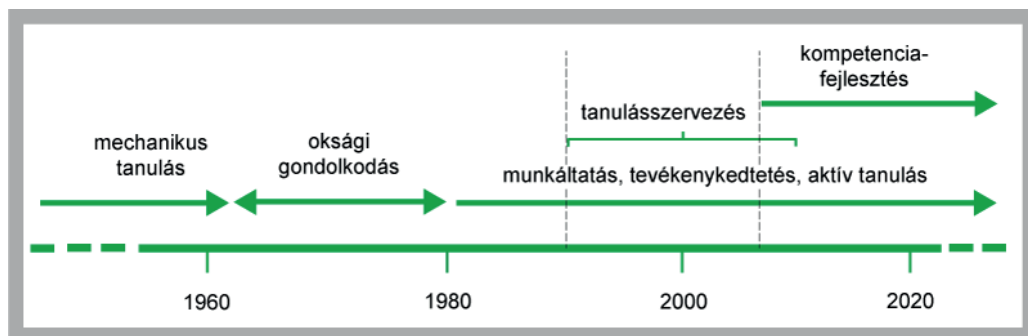
2014-től a tankönyvválaszték ismét leszűkült, a tankönyvrendelet (17/2014. [III. 12.] EMMI rendelet) tantárgyanként és évfolyamonként csak két tankönyv közötti választást tesz lehetővé az iskolák számára, így a használt tankönyv tartalma, szövegkultúrája, módszertani eszköztára esetenként messze kerülhet a mikrokörnyezet, a tanulócsoportok társadalmi igényeitől (KERESZTY P. 2019). Jelentős lépés volt a

8. ábra. A földrajztankönyvi leckék didaktikai eszközkészlete az újgenerációs tankönyvekben (Makádi M. 2020b alapján)

tankönyvek ingyenessé válása (2013-tól fokozatos bevezetés, a 2020/2021. tanévtől már a köznevelés minden évfolyama számára), ami ugyanakkor – sajnálatos módon – a tankönyvek egyfajta értékvesztésével is járt, és lehetséges, hogy távlatilag a szerepvesztését is okozza. Az engedélyezett tankönyvek elérhetővé váltak az interneten (<https://tankonyvkatalogus.hu>), majd okostankönyv elnevezéssel digitális funkciókkal (pl. videók, online olvasmányok és feladatok) bővültek (<https://www.nkp.hu>), amelyek lehetőséget adtak például kiegészítő információk szerzésére, térképi tájékozódásra és feladatmegoldásra. Másrészt viszont ez azzal a kedvezőtlen következménnyel is járt, hogy a tanulók egy része a tankönyvet már okostelefonján keresztül használja, így a tankönyvi leckékbe foglalt tananyagnak nem látják át a szerkezetét, kevésbé tudnak különbséget tenni a lényeges és a lényegtelen között, nincs jelentősége az ismeretanyag elrendezésének, de valójában a vizuális megjelenítésének sem (gyakorlatilag linkgyűjteménnyé sorvad). Megjelennek olyan kiadványok is, amelyek a hagyományos értelemben vett tankönyvek alternatíváját kínálják, egyfajta feladattárként (pl. Fedezd fel, gondold át! c. kapcsoskönyv).

A földrajztankönyvek funkciójának időbeli változását a 9. ábra foglalja össze. Napjainkban már nemcsak az a kérdés, hogy milyen funkciót töltsenek be a tankönyvek, milyen módszertani eszközökkel és módszerekkel tudják hatékonyan segíteni az iskolai földrajzi tudásépítés folyamatát, hanem olykor az is felmerül, szükség van-e a hagyományos papíralapú tankönyvekre (kiválthatók-e az interneten mindenki számára elérhető okostankönyvekkel), sőt, egyáltalán kell-e tankönyvet használni a köznevelési rendszerben.

9. ábra. A földrajztankönyvek funkciójának változása a kezdetektől napjainkig (szerk. Makádi M.)

MILYEN TANKÖNYVEKET SZERETNÉNEK A FÖLDRAJZTANÁROK?

A kutatás indoklása

Az előzőekben láthattuk, hogy az államalapítás után csaknem hat évszázadot kellett várni az első iskolai használatra szánt könyv megjelenésére, azután újabb három évszázadot arra, hogy a tankönyv ne csak a verbális tanulást, hanem többféle tanulási funkciót (DÁRDAI Á. 1999, BALÁZS B. et al. 2017) szolgáló eszköz legyen. E viszonylag új szerepek iránti igény mindössze négy évtizede jelentkezett, a digitális eszközökkel való konkurencia pedig még csak az első évtizedét éli, de az utóbbi három évben erősödött fel a világjárvány miatt részben az online térbe szorult köznevelési rendszerben. Vagyis az utóbbi évek tapasztalatai felhívták a figyelmet a tankönyvek szerepéről való gondolkodás szükségességére. A középiskolás tanulók tankönyvhasználati attitűdjének vizsgálata (GERLANG V. 2020) és a mindennapi tapasztalatok azt mutatják, hogy nem szívesen – a többi tantárgyhoz képest is kevésbé – használják a tankönyvet a földrajztanulás során. Ez összefüggésben állhat a tanári tanulásirányítási folyamattal, ezért indokolt volt vizsgálni a földrajztanárok tankönyvekkel kapcsolatos vélekedését, használati szokásait.

A kutatási mérőeszköz és minta bemutatása

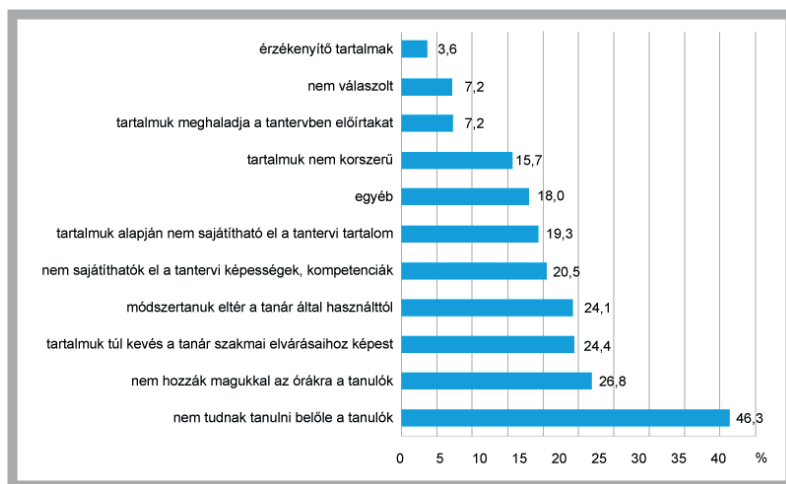
2022 májusában kutatást végeztem a köznevelésben dolgozó földrajztanárok körében a **kérdőíves kikerdezés** módszerével. Az online kérdőív (Google Űrlap) többnyire zárt végű kérdéseket tartalmazott, amelyekre egy-egy vagy több választ jelölhettek a kitöltők (**kérdőív**). Az indoklást igénylő vagy koncepcionális dolgokban nyílt végű kérdésekben (hosszú szöveges válasz) vártam az egyéni véleményeket. A kutatás során ún. kényelmi mintavétel történt 110 fő részvételével. Az intézménytípusok és a földrajzi elhelyezkedés lefedettsége megfelelő volt. A válaszadók fele általános iskolában tanít, ami azért fontos, mert a tanulási kompetenciák és technikák – így a tankönyvi tanulás – megalapozása ezen a szinten kiemelt jelentőségű. Továbbá fontos, hogy 68,6%-uk 10 évnél hosszabb idejű tanítási tapasztalattal rendelkezik, tehát már nem az útkeresés időszakában ítélte meg a szakmetodikai vonatkozású kérdéseket. Noha az eredmények nem tekinthetők kutatási értelemben reprezentatívnak, mégis minden bizonnyal jól tájékoztatnak a valóságról. A kutatás alapvetően három témára irányult: 1. használnak-e tankönyvet a földrajztanítás során, és ha igen, akkor mire, hogyan; 2. mi a tankönyvek funkciója, és ezt milyen tartalom szolgálja; 3. milyen tankönyvet helyettesítő kiadványra, platformra lenne szükség a jövőben. Jelen tanulmányban – elsősorban terjedelmi okok miatt – csak

a legfontosabb tapasztalatokra térek ki. A kérdőívben szereplő kérdésekre kapott válaszok adatai a [statisztika](#) linken megtekinthetők.

A kérdőíves kutatás eredményei

A földrajztankönyvek használata

A hagyományos tanári felfogás szerint tankönyv és atlasz nélkül nem lehet földrajzot tanulni. Ezt ma már sem a tanárok, sem a tanulók nem gondolják így. Tapasztaljuk, hogy a tanárok egyre gyakrabban helyettesítik a tankönyvet más segédanyaggal (BALÁZS B. et al. 2017, MAKÁDI M. 2017, 2021, SERES Z. – MAKÁDI M. 2022), és a tanulók sem szívesen használják (GERLANG V. 2020). A mostani kutatás szerint a földrajztanároknak még csaknem a fele használhatja a tanulókkal rendszeresen (30,0%) vagy gyakran (17,3%), de 12,7%-a már egyáltalán nem (kérdőív 8. kérdés). A közvélekedés alapján azt gondolnánk, hogy a tankönyvet nem használó tanárok a tankönyvek tartalmával elégedetlenek, azonban valójában indokaik többsége a tanulókkal kapcsolatos: a válaszolók csaknem fele arra utal, hogy a tanulók nem tudnak tanulni belőle (46,3%) vagy nem hozzák magukkal (26,5%) (kérdőív 9. kérdés) (10. ábra). Elgondolkodtató, hogy mit jelez ez. Az ezeket az okokat megadók 82%-a későbbi válaszaikban csak a tananyagtartalommal foglalkozott, illetve 39%-uk a kontúrtérképek hiányát említette, ami arra utal, hogy a hagyományos, tanárközpontú és ismeretcentrikus tanítási-tanulási folyamatban gondolkodnak. Kevésbé gondolkodnak arra, hogy tankönyvekből akkor tudnak tanulni a tanulók, ha azt megtanítják nekik. Természetesen a tankönyvi szöveg stílusa, nyelvezete is fontos.

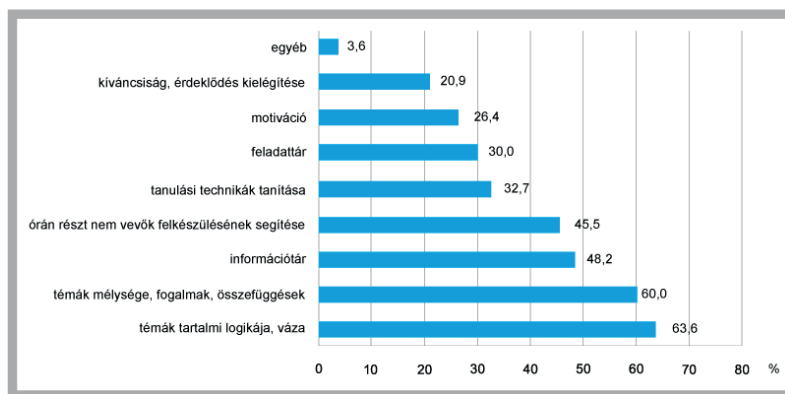
10. ábra. A tankönyvet nem használó tanárok indokai (kérdőív 9. kérdés)
(Megjegyzés: több válasz is megjelölhető volt.) (szerk. Makádi M.)

Egy korábbi kutatásban megfogalmazódik, hogy „a tanulók olyan könyvből tanulnának szívesen, aminek a szövege nagyon egyszerű, logikus, áttekinthető” (GERLANG V. 2020. p. 30.). Azonban a hagyományos tankönyvekből másként kell tanulni, mint a ma használatosakból, hát még azokból, amelyek megfelelnek a tanárok reális elvárásainak, azaz hogy a tankönyv legyen „átlátható, következetes gondolatmenetet tartalmazó, lényeget kiemelő szerkesztéssel elkészített és színes, aktuális információkat tartalmazó kiadvány”, ami „inspirál, elgondolkodtat, kreativitásra ösztönöz” (tanári vélemények a kérdőívből).

A tankönyvek tartalmának megítélése mindig megosztó a tanulócsoporthok nagyon eltérő adottságai és az erősen különböző tanári elvárások miatt. A jelenleg használt tankönyvekben lévő tananyag a válaszok 7,2%-a alapján túl sok, 24,1%-a szerint pedig túl kevés. Megítélése összefügg azzal is, hogy a tanár mire használja a tankönyvet (kérdőív 7. kérdés). A válaszadók háromnegyed része a tanítási órára való tartalmi felkészülésre, de csak kevesebb mint a fele – döntő többségében az általános iskolai tanárok – használják módszertani felkészüléshez.

Tankönyvi funkciók és tartalmak

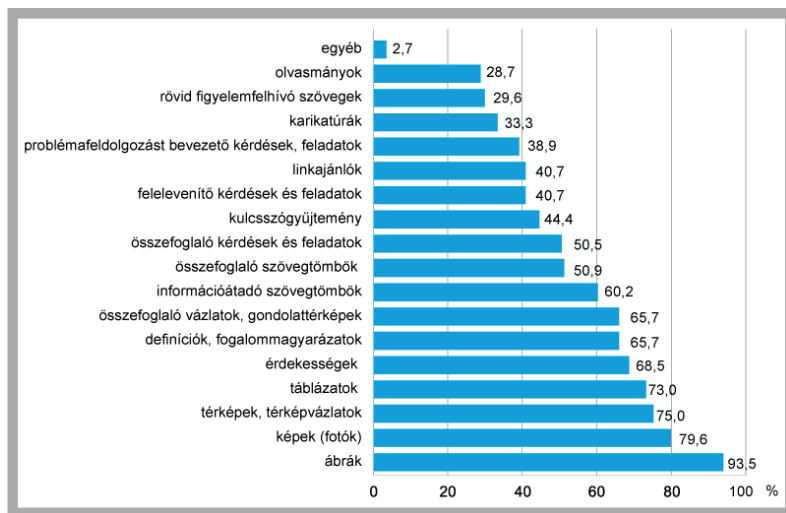
A tankönyvek funkciójának megítélése sem egységes a földrajztanárok között. Azonban a válaszokból kiderül (kérdőív 5. kérdés), hogy helyesen gondolkodnak a jelen tantervi szabályozási környezetben. Ahogyan egyre terjedelmesebbé és szerkezetükben, követelményük megfogalmazásában áttekinthetetlenebbé váltak a központi tantervek (NAT, kerettantervek), úgy lett egyre nagyobb az igény annak megfogalmazására, hogy mely tartalmakat milyen megközelítésben, logikával és mélységben szükséges megtanítani (11. ábra). Ebben a tantervek helyett elsősorban a tankönyvek jelentenek kapaszkodót a tanárok számára (a válaszadók 63,6%-a a tartalmi megközelítésben, 60,0%-a

11. ábra. A földrajztankönyvek fő funkciói a földrajztanárok véleménye alapján (kérdőív 5. kérdés)
(Megjegyzés: több válasz is megjelölhető volt.) (szerk. Makádi M.)

a mélységben, a fogalom- és összefüggésrendszerben tájékozódik), ezért is nagy a felelősségük. A helyi tantervek készítése azonban lehetővé teszi, hogy a tananyagok feldolgozásának sorrendje eltérjen a központi tantervek által javasolttól (a tartalmak 2 éves szakaszokon belül átrendezhetők), ami viszont jelentős tankönyvhasználati nehézséget okoz. Bármely tartalmi átrendezés megzavarja a tankönyvi tartalmak koherenciáját, a tartalmak építésének folyamatát, a fogalmi képzetek fejlesztését. (Ezért sem helyes a tankönyveket évfolyammegjelölés nélkül vagy több évfolyam megjelölésével kiadni.) A tankönyv információtár szerepe jelentősen lecsökkent a válaszolók megítélése szerint (48,2%-uk tartja fontosnak). Ez összefüggésben van az interneten elérhető és a prezentációkba beépített információk felhasználásának egyre nagyobb arányával (kérdőív 10. kérdés), ugyanakkor ellentmondásban van azzal az igénnyel, hogy a tankönyv a kötelező tananyagnál több információt tartalmazzon (42,7%) (kérdőív 6. kérdés).

A földrajztankönyvekben megjelenő didaktikai eszközök fontosságának megítélése (kérdőív 19. kérdés) továbbra is erősít számos hagyományos tankönyvi funkciót, ugyanakkor az információátadó szövegek szerepe visszaszorulóban van (60,2%) (12. ábra). Érdekes itt visszautalni azokra a véleményekre, miszerint a tanulók nem tudnak tanulni a szövegekből. Feltűnő viszont a definíciókhoz, fogalommagyarázatokhoz való ragaszkodás (65,7%), ami összhangban van a módszertani kultúrát vizsgáló korábbi kutatások (MAKÁDI M. 2021, SERES Z. – MAKÁDI M. 2022) eredményeivel. A vizuális elemek iránt nagy az igény (ábrák 93,5%, fotók 79,6%), viszont a didaktikai szerepet betöltő eszközök

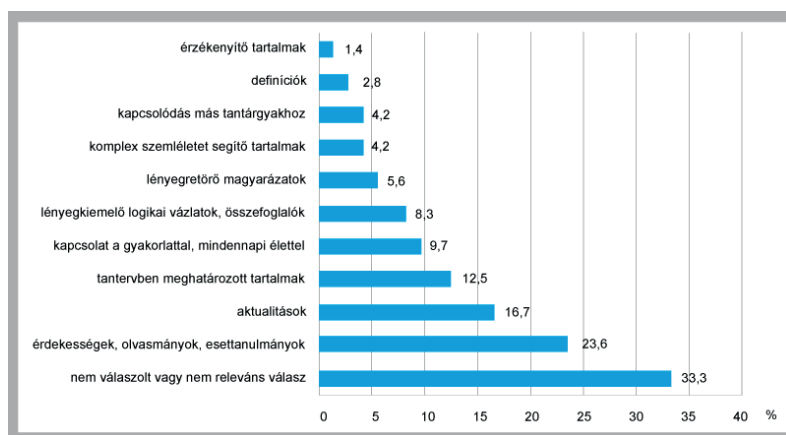

12. ábra. A földrajztankönyvek fontos részei a tanárok véleménye szerint (kérdőív 19. kérdés)
(Megjegyzés: több válasz is megjelölhető volt.) (szerk. Makádi M.)

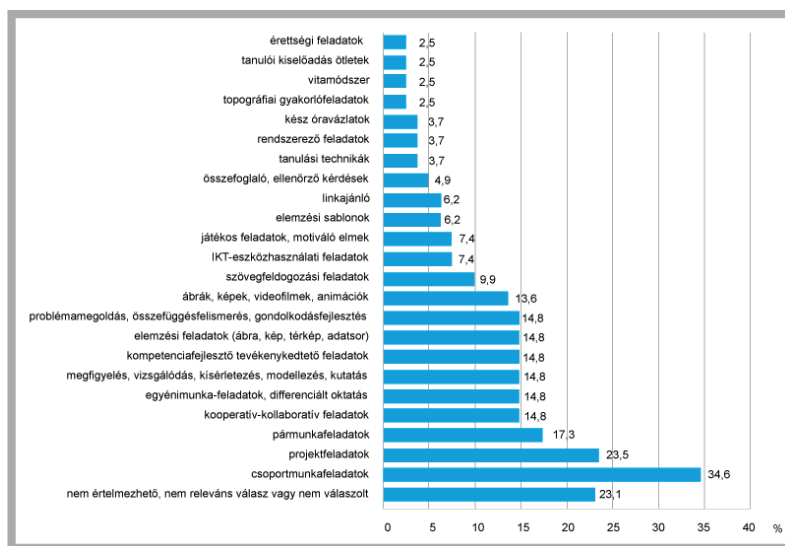
jelentősége alábecsült. A kérdések, feladatok igénye messze elmaradt a kívánatostól (előzetes tudást mozgósító felelevenítő kérdéseket a válaszolók 40,7%-a, problémafelvető kérdéseket 38,9%-a, összefoglaló kérdéseket 50,5%-a igényelt), noha azok segíthetnék a gondolkodtató, problémaorientált oktatást, általuk nagyobb figyelmet kaphatna a tudásépítés fokozatossága, és támogathatnák a nyelvileg is helyes kérdéskultúra terjedését. Viszont pozitív jelenség, hogy van igény a tankönyvi leckék egészét vagy egy-egy tartalmi egységet összefoglaló szöveges és grafikus vázlatok (65,7%) iránt, igaz, ez is az általános iskolában dolgozó tanárok válaszaiban jelentkezik nagyobb arányban (82,9%-uknál).

Tankönyvet kiváltó kiadványok

Nem közömbös, hány tankönyvből választhat a pedagógus a tantárgy tanításához abból a szempontból sem, hogy kielégíthetik-e különféle adottságú társadalmi csoportok, iskolák, szaktanárok igényeit, alkalmasak-e esetenként szélsőségesen eltérő képességű, tudásrendszerű tanulócsoporthoz eredményes tanítására-tanulására. A válaszolók háromnegyed része nem ért egyet a jelenlegi helyzettel, hogy egy-egy évfolyam számára tantárgyanként csak kétféle tankönyv használata engedélyezett (kérdőív 18. kérdés). Az egyre eltérőbb tanári igényeket az is jelzi, hogy a tankönyvet egyre többen nem használtatják, de azt helyettesítő kiadványban nem nagyon gondolkodnak (kérdőív 21. kérdés). A tankönyvhelyettesítő kiadványt éppúgy el tudják képzelni nyomtatott formában (válaszolók 50,0%-a), mint interneten elérhető pdf-es (43,6%) vagy folyamatosan fejleszthető online anyagként (57,3%) is. Annak elképzelt tartalmi (kérdőív 22. kérdés) (13. ábra) és igényelt módszertani anyagai (kérdőív 23. kérdés) még sokfélebbek (14. ábra). (Megjegyzendő, hogy a válaszokban a tartalmi és a módszertani részek erősen

13. ábra. A tankönyvet helyettesítő kiadvány tartalmi elképzelései a földrajztanárok szerint
(Megjegyzés: több válasz is megjelölhető volt.) (szerk. Makádi M.)

14. ábra. A tankönyvet helyettesítő kiadvány módszertani elképzelései a földrajztanárok szerint
(Megjegyzés: több válasz is megjelölhető volt.) (szerk. Makádi M.)

keveredtek, ezért a két kérdésre adott válaszokat megfelelő helyre rendezve összegeztem.) A legtöbben (a hasznosítható választ adók 23,6%-a) nem szövegszerű tananyagot, hanem kiegészítő tartalmakat (pl. olvasmányok, esettanulmányok, érdekességek) és aktualitásokat (16,7%) vár, amelyek közvetlenül könnyíthetnék a tanári felkészülést. Ugyanilyen igény mutatkozik a módszerek tekintetében is. A választ adók döntő többsége a frontálitól eltérő munkaformák szervezéséhez, kooperatív-kollaboratív tanulásszervezéshez és tevékenységeken alapuló tanuláshoz igényelne segítséget. Tehát alapvetően szakmódszertani segédanyagokat szeretnék a hagyományos tankönyvekkel szemben.

KÖVETKEZTETÉSEK

A földrajztankönyvek mindig az adott kornak (kiadásuk és használatuk korának) a lenyomatai, tükrözik az oktatás helyzetét, a társadalmi, oktatásirányítási elvárásokat, a pedagógiai felfogást és a tantárgyakba foglalt szaktudományok társadalmi státuszát. Tartalmi és szakmódszertani megítélésükben soha nem érhető el teljes egyetértés, hiszen azt alapvetően meghatározza a tanári módszertani kultúrán túl a szűkebb környezet, amiben a pedagógiai munka folyik. Mivel ebben a tekintetben óriási különbségek vannak az egyes intézményekben, de még az egyes évfolyamok osztályaiban is, nem lehet mindenkor és mindenhol ugyanolyan tankönyv alapján tartalmakat elsajátíttatni, tanulási technikákat tanítani, kompetenciákat fejleszteni. És akkor még nem szóltunk

a tankönyvek fő felhasználóinak (Z és alfa generáció) a korábbiaktól alapvetően eltérő tanulási motivációjáról, tűrőképességéről, figyelmének tartósságáról és digitális kompetenciájának egyénenként erősen különböző szintjéről. Talán ez is az oka annak, hogy a tankönyvek szerepe átalakulóban van, de a kibontakozás útja még alig felismerhető. Annyi azonban látszik, hogy a hagyományos értelemben vett verbális tanulás és taneszköze, a tankönyv kiszorulóban van, és inkább válogatásra lehetőséget adó tananyag-, feladat- és módszertárat igényel az egyre erősebben differenciálódó oktatás. Hogy ez tovább csökkenti-e a földrajzoktatás színvonalát, vagy éppen lehetőséget teremt annak növelésére, azt majd az idő dönti el.

Szerkesztői megjegyzés: a felmérés többi eredményét egy későbbi írásban tesszük közzé a GeoMetodika honlapján.

IRODALOM

- BALÁZS BRIGITTA – SZILASSI PÉTER – M. CSÁSZÁR ZSUZSA – PÁL VIKTOR – TEPERICS KÁROLY – JÁSZ ERZSÉBET – FARSANG ANDREA (2017): Milyen a jó földrajztankönyv? Értékelési módszerek a 21. században a földrajztankönyvi funkciók időbeli változásának tükrében. – GeoMetodika 1. 1. pp. 35–48. DOI: <https://doi.org/10.26888/GEOMET.2017.1.1.3>
- CSORBA CSABA – FÖLDY FERENC – KÖDÖBÖCZ JÓZSEF (1990): Comenius és Magyarország. – Magyar Comenius Társaság, Sárospatak. 206 p.
- DÁRDAI ÁGNES (1999): Tankönyvelemzési modellek a nemzetközi tankönyvkutatásban. – Iskolakultúra 9. 4. pp. 44–53.
- FODOR FERENC (1924, 2006): A magyar földrajztudomány története. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézete, Budapest. 822 p.
- GERLANG VIVIEN (2020): Vele vagy nélküle? – A középiskolai földrajztankönyvek tanulási folyamatban betöltött szerepének vizsgálata. – GeoMetodika 4. 3. pp. 17–32. DOI: <https://doi.org/10.26888/GEOMET.2020.4.3.2>
- HORVÁTH GERGELY (1986): Gönczy Pál kartográfiai munkássága. – Geodézia és Kartográfia 38. 5. pp. 363–368.
- KERESZTY PÉTER (2019): A tankönyvellátás alakulása az elmúlt 8 évben. – GeoMetodika Kitekintő ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.06.04.)
- KLINGHAMMER ISTVÁN (2008): Miből tanultak az egykori diákok? Földrajzi tankönyvek és atlaszok a kezdetektől Kogutowicz Manóig... – Földrajzi Közlemények 132. 1. pp. 53–62.
- KLINGHAMMER ISTVÁN (2013): Egy eurokonform földrajzi tankönyv és iskolai zsebatlasz – a XVI. századi Magyarországból Johannes Honter: Rudimenta cosmographica (1530/1542) és atlas minor (1542). – ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.05.20.)
- KOJANITZ LÁSZLÓ (2004): A tankönyvek használhatóságát meghatározó minőségi összetevők elemzése és összehasonlítása. – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest. 49 p. ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.05.20.)

- MAKÁDI MARIANN (2006): Földönjáró. Módszertani kézikönyv földrajztanárok számára. DVD melléklet. – Stiefel Eurocart Kiadó, Budapest.
- MAKÁDI MARIANN (2017): Mi történik a földrajzórán? Látrajz a földrajztanításról egy felmérés és a szakmódszertani tanórák tapasztalatai alapján. – GeoMetodika 1. 1. pp. 21–33. DOI: <https://doi.org/10.26888/GEOMET.2017.1.1.2>
- MAKÁDI MARIANN (2018a): Tanári kézikönyv. Földrajz. FI-506010701/1 – Földrajz 7. FI-506010801/1 – Földrajz 8. – Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Eger-Budapest. 194 p. ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.05.20.)
- MAKÁDI MARIANN (2018b): Tanári kézikönyv. Földrajz. FI-506010901/1 – Földrajz 9., FI-506011001/1 – Földrajz 10. – Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Eger-Budapest. 254 p. ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.05.20.)
- MAKÁDI MARIANN (2019): Kell-e tankönyv a földrajztanuláshoz? Az újgenerációs földrajztankönyvek koncepciója. – GeoMetodika 3. 1. pp. 79–88. ([link](#))
- MAKÁDI MARIANN (2020a): A földrajztanítás módszertani alapjai 1. Mielőtt tanítani kezdene... – Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK, Budapest. 179 p. DOI: <https://doi.org/10.21862/978-963-489-204-5>
- MAKÁDI MARIANN (2020b): A földrajztanítás módszertani alapjai 2. Hogy tudatosan csinálja ... – Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK, Budapest. 204 p. DOI: <https://doi.org/10.21862/978-963-489-223-6>
- MAKÁDI MARIANN (2021): Hozott-e módszertani változásokat a járvány a földrajztanításban? Egy vizsgálat tapasztalatai. – GeoMetodika. ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.05.20.)
- MÁRTON MÁTYÁS – TORONYI BENCE (2020): Az első magyar nyelvű Felkl-globusz 1855-ben és megalkotói. – Geodézia és Kartográfia 72. 4. pp. 20–28. DOI: <https://doi.org/10.30921/GK.72.2020.4.3>
- MÁRTON MÁTYÁS – TORONYI BENCE (2021): Gönczy Pál hazánkban 2016-ig megismert földgömbjei. – Geodézia és Kartográfia 73. 4. pp. 17–24. DOI: <https://doi.org/10.30921/GK.73.2021.4.1>
- NAGY KÁROLY ZSOLT (2002): Orbis Sensualium Pictus – A Látható Világ lefestve. Joh. Amos Comenius művének s különböző kiadásainak összehasonlításából nyert néhány tanulság. – Egyháztörténeti Szemle 3. 1. pp. 82–109. ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.06.04.)
- PUKÁNSZKY BÉLA (2001): Johannes Amos Comenius pedagógiai szintézise. – In: Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet. ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.06.04.)
- SERES ZOLTÁN – MAKÁDI MARIANN (2022): Változik-e a földrajztanítás módszertani kultúrája? – Iskolakultúra 32. 3. pp. 84–102. DOI: <http://doi.org/10.14232/ISKKULT.2022.3.84>
- STEIN, GERD (1976): Schulbuchkritik als Schulkritik. Hinweise und Beiträge aus politikwissenschaftlicher Sicht. – Universitäts- und Schulbuchverlag, Saarbrücken. 136 p.
- TÖRÖK ZSOLT (2001): Honterus: Rudimenta Cosmographica (1542) – Kozmográfia vagy geográfia? – In: Honterus emlékkönyv. Országos Széchenyi Könyvtár–Osiris Kiadó, Budapest. pp. 57–72. ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.06.4.)
- UDVARHELYI KÁROLY – GÖCSEI IMRE (1973): Földrajztanításunk története (Az alsó- és a középfokú földrajztanítás története Magyarországon). – Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 194 p.
- A természetmegfigyelő hegymászó. – ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.05.20.)

TANKÖNYVEK

- ARDAY ISTVÁN – KŐSZEGI MARGIT – MAKÁDI MARIANN – SÁRINÉ GÁL ERZSÉBET – ÜTÖNÉ VISI JUDIT (2018): Földrajz 10. évfolyam. Újgenerációs tankönyv. – Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Eger-Budapest. 260 p.
- ARDAY ISTVÁN – MAKÁDI MARIANN – NAGY BALÁZS – SZÖLLŐSY LÁSZLÓ (2018): Földrajz 7. évfolyam. Újgenerációs tankönyv. – Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Eger-Budapest. 216 p.
- BÉL MÁTYÁS (1723): Hungariae antiquae et novae prodromus. – Petri Conradi Monath könyvkereskedése, Norimberga (Nürnberg). 204 p. ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.06.4.)
- BÉL MÁTYÁS (1735–1742): Notitia Hungariae novae historico-geographica. – Johannis Petri van Ghelen, Viennae (Bécs). 645 p. ([link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.06.04.)
- COMENIUS ÁMOS JÁNOS (1658): Orbis Sensualium Pictus (A látható világ képekben). – Reprint: Magyar Helikon, Budapest. 1959. 343 p.
- CZIRBUSZ GÉZA (1901): Földrajz II. (A földségek és a tengerek leírása) a középiskolák II. és III. osztálya számára. – Kogutowicz és Társa Magyar Földrajzi Intézete, Budapest. 334 p.
- FARSANG ANDREA – M. CSÁSZÁR ZSUZSA – TEPERICS KÁROLY – ARDAY ISTVÁN – JÁSZ ERZSÉBET – KAPUSI JÁNOS – KÁDÁR ANETT – MOLNÁR ERNŐ – PÁL VIKTOR – PIRKHOFER ERVIN – SZÁRAZ TAMÁS – SZILASSI PÉTER – SZÖLLŐSY LÁSZLÓ – VARJAS JÁNOS – VATI TAMÁS (2021): Fedezd fel, gondold át! Magyarország földrajza másképp. – MTA–SZTE Földrajzszakmódszertani Kutatócsoport, Szeged.
- FÉNYES ELEK (1847): Magyarország leírása I. és II. – Beimel Nyomda, Pest. 200 p. + 520 p.
- FRÖLICH DÁVID (1639): Medulla Geographiae Practicae. – Bartholomaeus Bertramus kiadása, Késmárk. 453 p. ([link](#), magyar fordítás [link](#)) (utolsó megtekintés: 2022.06.04.)
- FÜSI LAJOS – MÉSZÁROS REZSŐNÉ – TÓTH ÁGNES – NAGY KÁROLYNÉ – VÍZVÁRI ALBERTNÉ (1991): Földrajz 7. – Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 207 p.
- HONTERUS JÁNOS (1542): Rudimenta Cosmographica. – A szerző kiadása, Brassó. 54 p.
- HUNFALVY JÁNOS (1869): Kis földleírás elemi, ismétlő, alsó reál és ipariskolák számára. – Athenaeum, Budapest. 76 p.
- JÓNÁS ILONA – KOVÁCS LÁSZLÓNÉ – MÉSZÁROS REZSŐNÉ – VÍZVÁRI ALBERTNÉ (2014): Földrajz 7. A kontinensek földrajza. – Mozaik Kiadó, Szeged. 192 p.
- LOSONTZI (HÁNYOKI) ISTVÁN (1771): Magyarországnak és Erdély országnak Kis Tüköre. – Landerer Mihály Nyomdája, Pozsony. 242 p.
- LOSONTZI (HÁNYOKI) ISTVÁN (1773): Hármaskis Tükör. – Landerer Mihály Nyomdája, Pozsony. 222 p.
- MAKÁDI MARIANN (1996): A Föld, amelyen élünk 2. Földrészek, tájak, országok. – Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged. 167 p.
- NAGY BALÁZS – NEMERKÉNYI ANTAL – SÁRFAI BÉLA (2013): Földrajz 9. – Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest. 216 p.
- PÓSA LAJOS – RÉVÉSZ BÉLA – JÁMBOR GYULÁNÉ – ARATÓ ENDRÉNÉ (1985): Környezetismeret az általános iskola 4. osztálya számára. – Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 231 p.

- PRINZ GYULA (1925): Útmutató földrajz. Az elemi földrajzi fogalmak magyarázata és bevezetése a tájkép szemléletébe, Budapest földrajzi elemzése. – Danubia, Pécs. 74 p.
- PROBÁLD FERENC (1983): Földrajz II. a gimnázium II. osztálya számára. – Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 271 p.
- TÓTH AURÉL – SÁRFALVI BÉLA (1984): Földrajz I. a gimnázium I. osztálya számára. – Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 343 p.
- UDVARHELYI (KENDOFF) KÁROLY (1935): Földrajzi munkanapló a polgári iskolák számára. – Szerző kiadása, Szeged. 39 p.
- VÁRADI BARANYI LÁSZLÓ (1749): A geographiai tudományok első kezdetei. – Christian Friedrich Nathaniel Fürst, Hala (Halle). 385 p.

Szerkesztői megjegyzés: Balázs Dénes alapításával és a Magyar Földrajzi Társaság egykori Múzeumi Bizottságának tevékeny közreműködésével jött létre 1983-ban Magyar Földrajzi Múzeum. Így a Társaság alapításának 150. évfordulója tiszteletére Módszertani műhely rovatunkban a hazai földrajzoktatás e különleges helyszínének tevékenységét mutatjuk be.

A MAGYAR FÖLDRAJZI MÚZEUM SZEREPE ÉS EREDMÉNYEI A FÖLDRAJZOKTATÁSBAN (1983–2021)

The role and achievements of the Hungarian Geographical Museum in the geographical education (1983–2021)

FEKETE-MÁCSAI ANETTA

Magyar Földrajzi Múzeum
macsai@foldrajzimuzeum.hu

ABSTRACT

The Hungarian Geographical Museum, which was established by the famous geographer Dénes Balázs with active contribution of the former Museum Committee of the Hungarian Geographical Society, is a special location for the geographical education. Its aim to share sportively and amusingly the geographical knowledge, basing on the exhibitions and collections of the Museum. In the framework of this museum pedagogy work guided exhibition tours, on-the-spot museum-pedagogical classes, summer schools, competitions, thematic days, lectures and other programmes are organized for students from pupils of kindergarten till future geography teachers. As a result of this work, almost 120,000 students have already visited the Museum between 1983–2021.

Keywords: Hungarian Geographical Museum, museum pedagogy, exhibition, digital curriculum packages, online tour

EGY MÚZEUM SZÜLETÉSÉNEK RÖGÖS ÚTJA

A Magyar Földrajzi Múzeumot Balázs Dénes karsztkutató, geográfus alapította 1983-ban Érden. Kezdeményezése nem előzmény nélküli. **Teleki Pál** (a Földrajzi Társaság akkori főtitkára) a Földrajzi Közlemények 1911. évi számában a lipcsei Museum für Vergleichende Länderkundében tett látogatásáról röviden beszámolva, szinte rajongva írt arról a nagyszerű intézményről, amely a vulkánok világát hivatott bemutatni festmények, fotók, geológiai metszetek, herbáriumok és közetgyűjtemények segítségével. A rövid beszámolója végét azon vágyával zárta, hogy „bár mi is állíthatnánk fel a

közeljövőben hazánkra vonatkozó ilyfajta múzeumot” (TELEKI P. 1911. p. 152.). Sajnos az I. világháború és a trianoni diktátum hatására e terve akkor megvalósíthatatlan maradt.

Amikor **Cholnoky Jenő** 1921-ben átvette a Földrajzi Intézet vezetését, akkor nemcsak a könyvtár és a műszerek leltározását, gyarapítását kezdte meg, hanem a rettenetes állapotban lévő fénykép- és diapozitívgyűjtemény rendbetételén és gyarapításán is sokat fáradozott. (A gyűjtemény alapjait Lóczy Lajos és – az akkor még asszisztensi feladatokat ellátó – Cholnoky Jenő hozta létre.) Ezt a munkát jórészt maga végezte. *„El sem tudja képzelni, aki nem látta, hogy micsoda óriási munkát végeztem a rendezéssel. Asszisztenseimet nem terhelhettem ezzel a munkával, mert nekik tanulniuk és tanulmányozniuk kellett, hogy kellő tudást szerezzenek a tanári pályára. Az ilyen muzeális munkát sohasem bíztam rájuk...”* (idézi GÉCZI J. 2021. p. 174.). Az intézet fénykép- és diapozitívgyűjteménye igen gyorsan gyarapodott. Többek között Hopp Ferenc világutazó, műgyűjtő (GÉCZI J. 2021), illetve Baktay Ervin, Réthly Antal, Ligeti Lajos és ifj. Lóczy Lajos anyagai (LENDVAI TÍMÁR E. 2008) is bekerültek a gyűjteménybe, de ezeket a fotográfiákat sem mutatták be a nagyközönségnek, leginkább oktatási céllal hasznosították.

Balázs Dénes világutazó földrajztudós 1978-ban kezdte meg a magyar utazók, földrajzi felfedezők még kallódó hagyatékainak felkutatását. Ennek egyik meghatározó pontja volt a Magyar Nemzet napilapban megjelent írása „Ne hagyjuk elkallódni a földrajz tudománytörténeti értékeit!” címmel, amelyben így írt: *„A kallódó földrajzi relikviák megmentésének utolsó órájához érkezünk. Ha most ezekben az években nem tudjuk felkutatni őket, talán örökre elvesznek nemzeti kultúránk számára”* (BALÁZS D. 1980. p. 10.). Az anyaggyűjtéssel párhuzamosan Érd város vezetésének támogatását kérte egy megszületendő múzeum létrehozásához. Sajnos a komoly infrastrukturális problémákkal küszködő település ekkor nem támogatta a tervet, sőt igen határozottan elutasította. Azonban

Balázs Dénes konok székely vére nem engedte, hogy feladja elképzelését. Saját otthonának átalakításával szerette volna létrehozni a földrajzi múzeumot (1. ábra), aminek a terveit Kiss Imre minden ellenszolgáltatás nélkül el is készítette. Aczél György, az Országos

1. ábra. A múzeumalapító Balázs Dénes otthonában, ahol létre akarta hozni a Magyar Földrajzi Gyűjteményt (MFM archívum, fotó: Hancsovszki János)

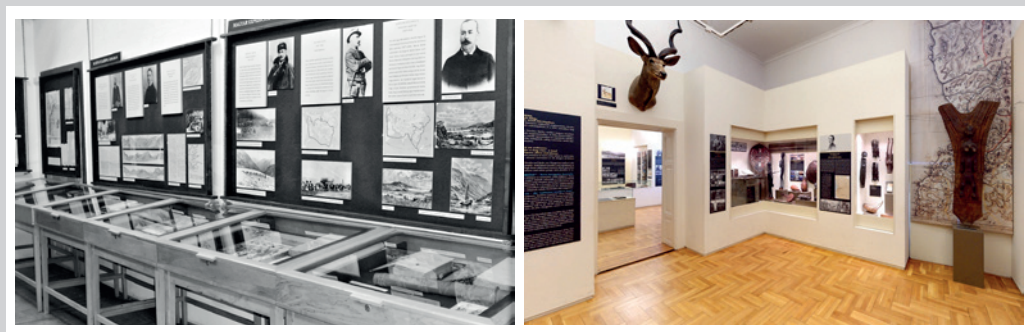
Közművelődési Tanács elnöke is felkereste az építkezés helyszínét, de mivel az ingatlan igen félreeső, alig megközelíthető helyen volt, múzeumi célra nem tartották megfelelőnek. Az ügy ismét zsákutcába jutott, de nem végleg, mert szerencsére Mógor Béla érdi tanácselnök – aki a zsámbéki Lámpamúzeum alapításánál is segédkezett – személyében megértő támogatóra lelt a múzeum ügye. A tanácselnök az érdi Wimpffen-kúria épületéből kiköltöző tanácsi irodák helyén biztosított öt termet múzeumi célra (2. ábra). Ezt követően Becsei József, a Békés Megyei Tanács elnökhelyettese közreműködésével, a Művelődési Minisztérium, a Magyar Földrajzi Társaság és Érd város támogatásával 1983. március 12-én megszületett a **Magyar Földrajzi Gyűjtemény** (LENDVAI TIMÁR E. 2008).

Még ugyanabban az évben megnyílt a **Magyar utazók, földrajzi felfedezők** című kiállítás a Magyar Földrajzi Gyűjteményben, amely közel 70 magyar utazó, földrajzi felfedező munkásságát, élményeit mutatja be (3. ábra). A kiállítás célja, hogy a látogatók megismerjék hazánk szülőtteinek szerepvállalását a Föld megismerésében. Sokféle életút, sokféle munkásság áll az utazók mögött, de a felfedezés élménye, a megismerés vágya mindannyiukban közös volt, gondoljunk csak Benyovszky Móric madagaszkári tevékenységére, Cholnoky Jenő kínai utazására, Germanus Gyula orientalista munkásságára, vagy Farkas Bertalan űrutazására.

A **Kárpát-medence tudományos feltárói** című kiállítás hazánk kutatástörténetét mutatja be. A kiállítás, aminek köszönhetően az intézmény megkapta a **múzeumi rangot**, 1988. október 21-én nyílt meg. A Balaton-kutatás dokumentumai, a geológusok, a geográfusok munkássága, a térképezés és a barlangkutatás története mind hazánk jobb megismerését segíti. A Balaton-kutatás során használt összehajtható bőrcsónak, a Hátszegen megtalált őshüllők maradványai, a légifotózás során használt Zeiss C5-ös légifotó kiértékelő műszer, vagy a zsombolyt idéző Barlangászok terme mind igazi különlegesség a látogatók számára.

2. ábra. A Magyar Földrajzi Múzeumnak 1983 óta ad otthont az egykori Wimpffen-kúria épülete (MFM archívuma, 1984)

3. ábra. A Magyar utazók és földrajzi felfedezők című kiállítás egykor és ma (MFM archívuma)

A **3276 expedíciós nap – Balázs Dénes, a múzeumalapító geográfus újraolvasva** című [tárlat](#) az intézményalapító munkásságát mutatja be. A kiállításon sétálva úgy érezhetik magukat a látogatók, mint egy Föld körüli utazás résztvevői. A barlangok, a sivatagok, az őserdők, a jég és a vulkánok világában tehetnek kirándulást, és ezen keresztül bepillantást nyerhetnek Balázs Dénes példaértékű munkájába. A látogatók megismerhetik az általa feltérképezett Szabadság-barlang és Mészégető-zsomboly egy-egy részletét maketten, az őserdők élővilágát dioráma segítségével, és részesei lehetnek a gaboni fang népcsoport m'biri (ördögűző) szertartásának.

Érd város történetét mutatja be az őskortól egészen a 20. század közepéig a **Helytörténeti kiállítás**, amely 2005-ben nyitotta meg a kapuját a nagyközönség előtt. A [kiállításon](#) elhelyezett korabeli eszközök, berendezett enteriőrök adnak bepillantást az egykori mezőváros életébe. Továbbá megismerhetik a látogatók az egykori érdi repülőtér történetét és megnézhetik az egykor Érd-Ófaluban állt Sina-kastély makettjét is.

Az **Érd elszórt természeti kincsei** című [kiállítás](#) diorámák segítségével mutatja be a térség helyi és országos jelentőségű természeti értékeit az alábbi egységekben: Élet a ház körül, Érd környéki erdők, Érd növényvilága, Beliczay-sziget és Érdi-magaspart, A Fundoklia-völgy élővilága egykor és ma.

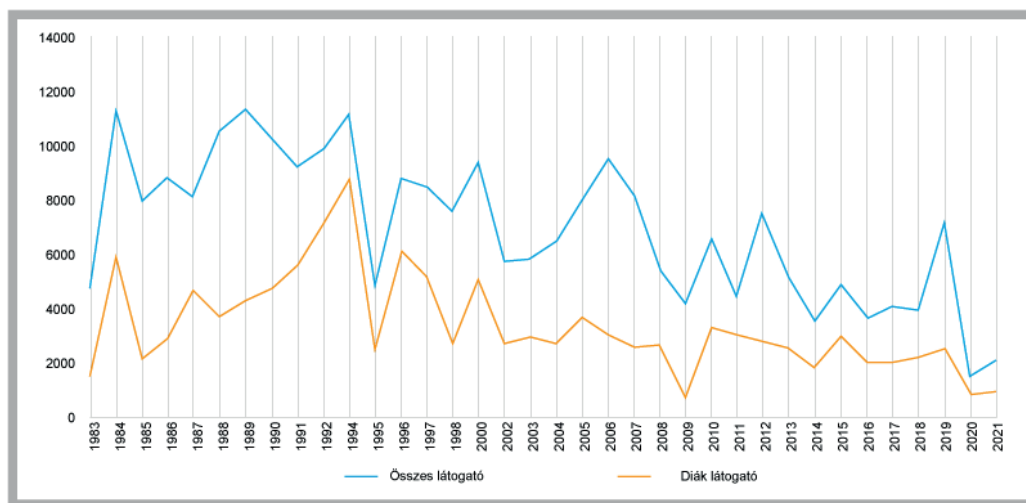
„ÉLŐ MÚZEUMOT AKARTAM CSINÁLNI!”

A múzeum látogatói

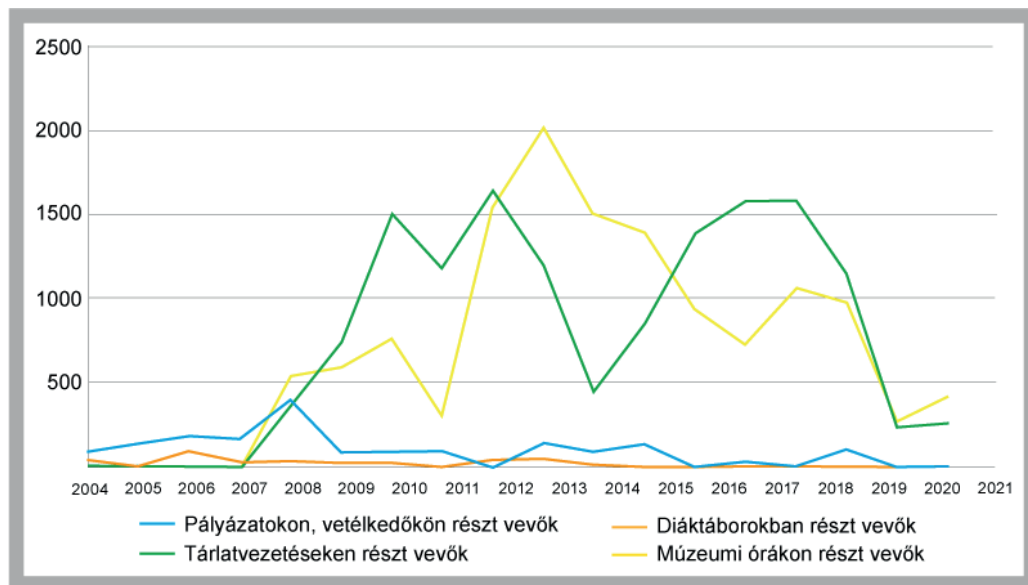
„Az én elképzeléseimben azonban nem egy földrajzi «múzeumraktár» szerepelt. Élő múzeumot akartam csinálni!” – írta a múzeumalapító Életem – utazásaim című életrajzi könyvében (BALÁZS D. 1995. p. 458.). Az első előadást is maga Balázs Dénes tartotta

Sivatagok világa címmel (LENDVAI TIMÁR E. 2008). Azóta is elsődleges fontosságú feladatunk, hogy a múzeum gyűjteményi anyagára, kiállításaira alapozva a látogatói igényeket figyelembe vevő programokkal várjuk az érdeklődőket. Ennek nagyon fontos elemét képezi **múzeumpedagógiai tevékenységünk**, amelynek keretében versenyeken, múzeumpedagógiai órákon, táborokban, tárlatvezetések és egyéb rendezvények (tematikus napok, előadások) során adjuk át a diákoknak a gyűjtemények, kiállítások földrajzi ismeretanyagát. Az elmúlt 38 évben több mint 120 000 diák látogatott el intézményünkbe, ami az összes látogatószám 47,9%-a, vagyis látogatóinknak közel a fele diák vagy óvodás korú gyermek (4. ábra).

Az egyes rendezvénytípusok diáklátogatóinak számait csupán 2008-tól lehetséges összehasonlítani a statisztikai adatszolgáltatásban lezajlott változás következtében. Az ezt megelőző időszakban nem volt kötelező rögzíteni a rendezvényeken részt vevők számát sem statisztika, sem szöveges beszámoló keretében, így erre vonatkozóan teljes adatsor nem áll rendelkezésünkre (Éves statisztikai adatszolgáltatás 1983–2021). A diákoknak szóló rendezvények közül 2008-tól a **múzeumi órákat** és a **tárlatvezetéseket** vették igénybe a legtöbben, azonban csupán négy olyan év volt, amikor a múzeumi foglalkozások résztvevőinek száma megelőzte a tárlatvezetéseken részt vevőkéét (5. ábra). Ez több okra is visszavezethető. Egyrészt a diákcsoporthoz többsége egy tanév keretében átlagosan egy alkalommal tudja felkeresni intézményünket, s ekkor a tematikus, egy-egy témát alaposabban ismertető foglalkozások helyett átfogó képet szeretnének kapni a múzeumról tárlatvezetésekkel, másrészt a tárlatvezetések személyi

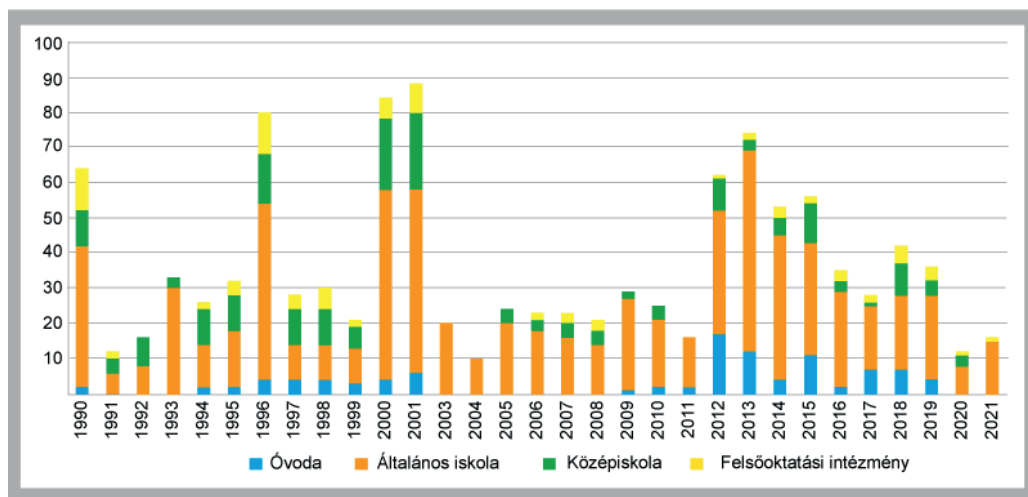
4. ábra. Az összes és azon belül a diák látogatók száma (fő) (szerk. Fekete-Mácsai A.)

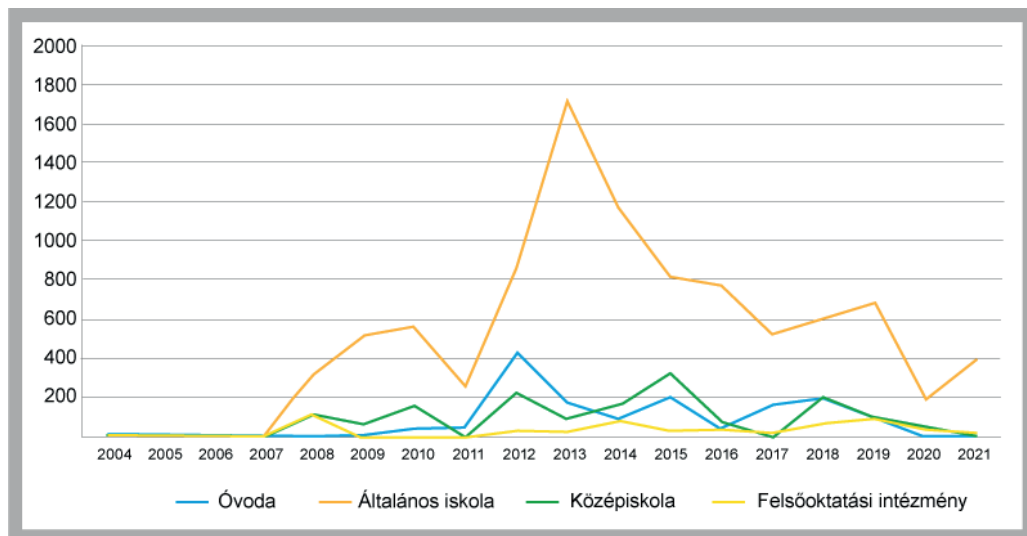
5. ábra. Az egyes rendezvénytípusokon részt vevők száma (fő) (szerk. Fekete-Mácsai A.)

feltétele (3-4 fő) jobban biztosított, mint a múzeumpedagógiai foglalkozásoké (1-2 fő). Személyes, gyakorlati tapasztalatom, hogy a múzeumi órákat igénybe vevők kétharmad része olyan érdi diákcsoport, akik előzetesen már meglátogatták a múzeum kiállításait.

A múzeumi órákat igénybe vevő csoportok életkor szerinti megoszlását (6. ábra), illetve a múzeumi órákon résztvevők számát bemutató diagramon (7. ábra) is jól látható,

6. ábra. A múzeumpedagógiai foglalkozásokon résztvevő csoportok száma, illetve megoszlása oktatási intézménytípusok szerint (szerk. Fekete-Mácsai A.)

7. ábra. A múzeumpedagógiai foglalkozásokon résztvevők száma (fő) oktatási intézménytípusok szerint (szerk. Fekete-Mácsai A.)

hogy minden évben az általános iskolás csoportok veszik igénybe a legnagyobb számban a tematikus foglalkozásokat. Ennek oka, hogy foglalkozásaink témái erősen kapcsolódnak a Nemzeti alaptanterv és a kerettantervek tantárgyi követelményeihez, elsősorban a felső tagozaton. 5–6. évfolyamon a természettudomány tantárgy témaköréhez (alapvető térképészeti ismeretek, állatok testfelépítése, erdők életközössége és természeti-környezeti problémái, vízi és vízparti életközösségek és természeti-környezeti problémái), míg 7–8. évfolyamon a földrajz tantárgy témaköréhez (tájékozódás a földrajzi térben, közvetlen lakókörnyezetünk földrajza, Magyarország, a Kárpát-medence és az Európán kívüli kontinensek földrajza) erős a tartalmi kapcsolódás.

Múzeumi órák az állandó kiállításokhoz kapcsolódóan

Tematikus múzeumi órákat 2004 óta szervezünk diákok számára. Kezdetben főleg általános iskolai csoportoknak, majd óvodás és középiskolás korosztálynak is hirdettünk foglalkozásokat. Az óratípusok száma és az órák tematikája idővel sokat változott, illetve egyre jobban igazodott az életkori sajátosságokhoz. Volt, amikor 53-féle foglalkozásból választhattak a pedagógusok. Azonban célunk ezekkel a foglalkozásokkal nem az, hogy iskolai földrajzórát tartsunk más helyszínen, hiszen a múzeum nem köznevelési intézmény, hanem egy hely, amely lehetőséget adhat a tanulás és a szórakozás közötti átmenetnek. Elsődleges feladatunk, hogy a múzeum gyűjteményi anyagára épülő, az iskolai

tananyagot és oktatást kiegészítő ismereteket adjunk át játékos, szórakoztató formában. Ezért nem meglepő, hogy a drámapedagógiai módszerek, a szituációs játékok, a kreativitásra épülő feladatok gyakori elemei a foglalkozásoknak. A hangsúly az élményszerű, interaktív befogadásra helyeződik. A múzeum egyre inkább olyan helyé válik, ahol tárgyakat vehetünk kézbe, rajzolhatunk, zenélhetünk, táncolhatunk, beöltözhünk más személyeknek és jó élményekkel térhetünk haza. Mára valamennyi állandó kiállításunkhoz kapcsolódnak múzeumi órák, amelyek nemcsak a természettudomány és a földrajz, hanem a biológia, az ének-zene, a rajz és a technika tantárgyak tananyagához is illeszkednek, így komplex ismeretátadásra adnak lehetőséget (8. ábra).

Múzeumpedagógiai foglalkozások óvodásoknak

- **Utazás a Föld körül** – A foglalkozáson a gyerekek a Magyar utazók, földrajzi felfedezők című kiállításban tehetnek Föld körüli utazást Vándor Nándor segítségével. A kontinenseket végig járva megismerhetik a békepipát, inuksukot építhetnek, kongói utánzójátékot játszhatnak, kengurut rajzolhatnak pontfestéssel.
- **Madarat tolláról...** – Az Érd elszórt természeti értékei című kiállítás diorámái segítségével az óvodások sok ismeretet szerezhetnek a madarokról. Játékos formában megismerhetik a különféle madarak tojásait, fészkeit, hallhatnak a madárvonulásról és a madáretetés fontosságáról, valamint sok Érd környéki madárfaj is bemutatásra kerül.
- **Keressük meg Brumit!** – A gyerekek segítenek a kis ősemlélánynak megtalálni a legjobb barátját, a barlangi medve kölyköt. A keresés során megismerhetik a jégkor-

8. ábra. Fehér foltok a fekete földrészen című foglalkozás felsősöknek a múzeumpedagógiai teremben (MFM archívuma, 2015)

szak idején a területen élt őssállatokat (mamut, barlangi medve, barlangi oroszlán) és az itt élt ősemberek mindennapjait játékos feladatokon keresztül.

Múzeumpedagógiai foglalkozások alsó tagozatos osztályok számára

- **Ősemberek a Fundoklia-völgyben** – A foglalkozáson a csoportok megismerhetik az egykor itt élt Neander-völgyi ősemberek életét, valamint a feltárás során előkerült őssállatokat és kőeszközöket. Mamutvadászatra és gyűjtögetésre is van lehetőség.
- **Indiánok egykor és ma** – A csoportok megismerhetik az indiánok életét egykor és ma. Megismerhetik a békepipát, az orrfuvolát, az indián fejdíszeket és Xántus Jánost, az indiánok barátját.
- **Hangoló – hangszerek a múzeumban** – A foglalkozáson lehetőség nyílik a múzeum gyűjteménye alapján távoli tájak hangszereinek megismerésére és hangjuk meghallgatására, amin keresztül a népek életével is ismerkednek a gyerekek.

Múzeumpedagógiai foglalkozások felső tagozatos osztályok számára

- **Ázsia, ahol a legtöbb magyar utazó járt** – Az őshazakutatás jeles személyiségeit (Julianus barát, Kőrösi Csoma Sándor, Reguly Antal, Vámbéry Ármin), valamint a Kínában járt Cholnoky Jenő munkásságát ismerhetik meg a csoportok játékos foglalkozás formájában.
- **Fehér foltok a fekete földrészen** – A Kilimandzsárót megjárt Teleki Sámuel; Nyugat-Afrika első térképének megrajzolója, Magyar László; a rabszolgából lett felfedező, Sass Flóra és a Zarzura-oázis felfedezője; Almásy László élete áll a foglalkozás középpontjában.
- **Árvalányhaj és gyurgyalag** – Az Érd–Tétényi-fennsík védett területeinek élővilágát ismerhetik meg a csoportok az *Érd elszórt természeti értékei* című diorámasorozat segítségével.
- **Élet a középkori Érden** – A foglalkozás bepillantást ad a középkori Érd mindennapjaiba. Megtudhatják a diákok, hogy elődeink milyen növényeket termesztettek, milyen állatokat tartottak, milyen mesterségeket űztek és milyen életet éltek a nemesi udvarházban.
- **Mondák nyomában** – A foglalkozáson résztvevők megismerhetik a településhez kötődő, a mohácsi csata előtt Érden megpihenő II. Lajos magyar királyhoz és a törökverő Szapáry Péter érdi birtokoshoz kapcsolódó mondákat.

Múzeumpedagógiai foglalkozások az középiskolás osztályok számára

- **Jeles utazóink nyomában** – A foglalkozáson a diákok a legjelentősebb földrajzi felfedezők (Julianus barát, Kőrösi Csoma Sándor, Cholnoky Jenő, Teleki Sámuel,

Germanus Gyula, Almásy László) munkásságát ismerhetik meg csoportmunkában.

- **Globális környezeti problémák** – A Földet érintő környezeti problémák megismerésén túl a diákok betekintést kapnak a neves magyar utazók természetvédelmi tevékenységébe is.
- **Balaton-kutatás története** – A foglalkozáson a Balaton kutatástörténetének és a legnevesebb magyar kutatók (Lóczy Lajos, Cholnoky Jenő stb.) munkásságának megismerésére van lehetőség.

Az óvodás és általános iskolás csoportok számára a múzeumi órákhoz kapcsolódó **kézműves foglalkozások** teszik még teljesebbé a múzeumi élményt. Többek között indián tollas fejdísz, afrikai papírmaszkot, ősemberes hűtőmágnest vagy üttőfa hangszert készítünk közösen a 6–14 évesekkel. A múzeumi órák és kézműves foglalkozások nagy része a 2011-ben európai uniós pályázati keretből megvalósuló tetőtérbeépítés során kialakított Gyerekbirodalom elnevezésű múzeumpedagógiai teremben zajlik. Noha a terem a 30 fő feletti osztályoknak már kissé szűkös, de a gyerekbárát kialakítású, kézbe vehető tárgyakkal, preparátumokkal, földrajzi makettekkel, modellekkel felszerelt és korábbi rajzpályázatok alkotásaival dekorált terem inspiráló közeget biztosít a foglalkozásokhoz.

A tudás megmérettetik – Versenyek, pályázatok

A Magyar Földrajzi Múzeum versenyein, pályázatain eddig több ezer diák vehetett részt. A versenyek nagyon változatos témákban kerültek meghirdetésre. Ezek közül kiemelkedik múltjával és sikerességével az **Utazók – utazások** elnevezésű verseny, amit Szerényi Gábor és felesége, az érdi Vörösmarty Mihály Gimnázium tanárai hívtak életre 1996-ban a Magyar Földrajzi Múzeummal és a Városi Csuka Zoltán Könyvtárral együttműködve. A megyei hatókörrel rendelkező verseny témái évről-évre változtak, ezekre megadott szakirodalom alapján készültek fel a versenyzők, akiknek száma olykor a 220-at is elérte. Észak-Amerika, Óceánia, Ausztrália élővilágán, Molnár Gábor vagy Balázs Dénes munkásságán túl a Kis-Balaton és a Fertő tó világát ismerhették meg a gyerekek a könyvekből. Komoly külső szakmai elismerést kapott a Magyar Földrajz Társaságtól a 2013-ban megrendezett **Balázs Dénes Országos Földrajzverseny**, amire 132 gyerek jelentkezett. A négy elődöntőt követően került megrendezésre a döntő, amin 116 gyerek vett részt, külön a 4–6. és a 7–10. évfolyamos kategóriában (9. ábra).

A tárgyi tudást felmérő vetélkedők mellett rajzversenyeink a gyerekek alkotókedvét, fantáziáját igyekeztek megmozgatni. Talán az egyik legizgalmasabb témájú versenyünk volt a 2006-ban 8–18 éveseknek meghirdetett országos rajzpályázat, aminek keretében a

9. ábra. Pillanatkép a Balázs Dénes Országos Földrajzverseny 2013. évi döntőjéről (MFM archívuma)

pályázóknak Cholnoky Jenő Repülőgéppel a Föld körül című ifjúsági regényéhez kellett illusztrációkat készíteniük. Az 1927-ben megjelent regény nagy érdeme, hogy nagyon sok földrajzi ismeretanyagot ad át az olvasónak szinte észrevétlen módon, az éghajlati övek kialakulásától a sivatagok földrajzi sajátosságain keresztül a különleges légköri jelenségekig. A résztvevők nagy száma is jelzi a verseny sikerét, mintegy 100 alkotás érkezett többek között Debrecenből, Berettyóújfaluból, Szegedről, Fertőszéplakról és még számos máshelyről is.

Kirándulásra fel! – Nyári táborok a múzeumban

Az első múzeumi **nyári tábor** 1989-ben Bódvaszilason került megrendezésre Kovács Sándor és Kiss Gyöngyi vezetésével. Ezt követően – Áj és Szinpetri után – az 1990-es években Hejce lett a táborok helyszíne. A Hegyikristály Egyesület hejcei turistaháza olyannyira remek szállásnak bizonyult, hogy ott négy alkalommal is szerveztünk táborokat általános iskolás diákoknak, ahol megismerhették a Zempléni-hegység természeti értékeit. 2002 óta a **nyári napközis táborok** szervezését helyeztük előtérbe, így

több gyerek táborozására nyílt lehetőség. A természet- vagy környezetvédő tematikájú napközis táborok megrendezésének alapfeltétele volt a múzeumkert 2001. évi rendbetétele, hiszen a kert adott otthont a kirándulásokon kívüli szabadidő eltöltésére. Kézműves és sportfoglalkozások, akadályversenyek tették izgalmasabbá az ott-tartózkodást a 8–14 éves táborozók számára. A kirándulások során felkerestük többek között Tápiószelén a Fehér gólya tanösvényt, jártunk a Pál-völgyi-barlangban, túráztunk a Bükkben és a Vértesben (10. ábra), és eljutottunk a Velencei-hegység ingóköveihez is. Bejártuk az Érd–Tétényi-fennsík nevezetességeit, kirándultunk a Fundoklia-völgyben, megmáztuk a Kakukk-hegyet, kagylót gyűjtöttünk az érdi Duna-parton.

Kis Tudós Klub és társai – Előadások tizenéveseknek

A Magyar Földrajzi Múzeum 1983 óta működteti **Múzeumbaráti Körét**, amelynek keretében minden hónapban egy-egy előadást szervezünk. Ezeket az előadásokat a kezdetek óta az érdi Vörösmarty Mihály Gimnáziumban is megtartjuk, amelyeken olyan előadók láthattunk vendégül, mint Balázs Dénes múzeumalapító geográfust, Jakucs László szegedi földrajzprofesszort, Farkas Edit meteorológust, Németh Géza szerkesztőt (Természet Világa), a Londonban élő Fehérvári Géza orientalistát, Dénes György geográfus-történészt, vagy Gál József vitorlázót (Szent Júpát Föld körüli hajóúttja). Sajnos 2007-től ez a kezdeményezés elhalt, azonban a diákoknak szervezett előadások nem maradtak el. Többek között a **Kis Tudós Klub** keretei között szerveztünk előadásokat, ahol Adamkó Péter a barlangi mentés rejtelseibe, Sipos György a preparátori munka

10. ábra. Nyári táborozókkal a gánti felhagyott bauxitbányában 2010-ben (MFM archívuma)

műhelytitkaiba, Násfay Béla a víz alatti fényképezés technikájába vezette be az érdeklődőket, Vissy Károly pedig a meteorológusként megtett antarktiszi útiról számolt be.

A múzeum szerepe a földrajztanárok képzésében és továbbképzésében

Noha a Magyar Földrajzi Múzeum életében a földrajztanárok továbbképzése nem tölt be állandó szerepet, inkább eseti jellegű, mégis folyamatosan vissza-visszatérő eleme a tevékenységeinknek. Már 1989-ben Veszprém és Békés megyékben a megyei földrajztanároknak tartott Kubassek János, a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója kihelyezett továbbképzést, amelynek keretében az indiai szubkontinenst és a Teleki Sámuel-féle expedíciót mutatta be.

2007-ben a Magyar Földrajzi Társaság Oktatásmódszertani Szakosztályával együttműködve tartottunk bemutató jelleggel múzeumpedagógiai órát. Szintén a tanártovábbképzést erősítő rendezvényünk volt a Múzeum? – Természetesen! című konferencia, amelynek keretében a természettudományi múzeumpedagógia jelenét és jövőjét vizsgáltuk, illetve mutattuk be pedagógus és múzeumpedagógus kollégáknak 15 előadóval. Ennek keretében Makádi Mariann (ELTE TTK Földrajz szakmódszertani csoport) a múzeumpedagógiai lehetőségeit vizsgálta a földrajztanárok továbbképzésében (MÁCSAI A. 2010).

2015 óta minden évben a tanárképzésben részt vevő negyedéves hallgatók földrajzi terepgyakorlat keretében egy napot töltenek el a Magyar Földrajzi Múzeumban Makádi Mariann szakmethodikus oktató vezetésével. Az első alkalmak során a hallgatók tárlatvezetésekben és múzeumpedagógiai tevékenységünket bemutató előadáson vehettek részt. Az ezt követő években már – a kiállítások megismerése után – a tárlatokra épülő, életkori sajátosságokat figyelembe vevő interaktív és drámapedagógiai feladatokat készítettek és mutattak be a hallgatók csoportmunkában (11. ábra). Ugyancsak az ELTE földrajz szakos hallgatóinak szakmódszertani kurzus keretében 2019-ben és 2020-ban földrajzi témájú didaktikai játékokat kellett tervezniük és készíteniük (HOMOR L. 2019, VÁRHEGYI R. 2020), amelyeket 2019-ben a gyereknapon szervezett [Geojátsszóház](#) keretében a gyakorlatban is kipróbálhattak.

Az egyetemek geográfus szakos hallgatóinak képzésében intézményünk tárlatvezetésekkel, műhelygyakorlatokkal, előadásokkal, szakmai gyakorlatokkal, terepgyakorlatokkal és szakdolgozati témák segítségével vesz részt. A Szegedi Tudományegyetem földrajz szakos hallgatói Szilassi Péter vezetésével rendszeres látogatói kiállításainknak, és múzeumpedagógiai tevékenységünket ismertető előadásokon is részt vettek már. Mit jelent, jelentett számukra a múzeum látogatása, azt maga az oktató mondja el: „A felfedezés, a rácsodálkozás, a megismerés élménye mellett az öröme. Az öröme annak, hogy egy lelkes, a földrajz iránt erősen elkötelezett csapat, és a csapat vezetőjének fáradságot

11. ábra. Az ELTE negyedéves földrajz tanárszakos hallgatói terepgyakorlaton 2021-ben (MFM archívuma)

nem ismerő munkája nyomán hogyan gyarapodott, szépült, újult meg előbb külsőjében, majd belső kiállítási terében a magyar földrajz múltját bemutató tárlat. A jövő földrajz-tanárai lenyűgözve hallgatták a múzeum munkatársainak tárlatvezetését. Hallgatóink mindig elismerően nyilatkoztak az itt eltöltött néhány óráról. Valamennyiünk számára életre szóló élmény volt olvasmányaink után testközelből is megismerni a nagy utazóink, geográfus elődeink munkásságát. Sokan akadtak köztünk olyanok is, akik hozták, és azóta is hozzák ide családjukat, diákjaikat, hogy megismertessék velük is a kiállítást. Így hatványozódik tehát a tudás, az élmény, a szakmaszeretet és a lelkesedés” (LENDVAI TIMÁR E. 2008. p. 181.).

Az ELTE TTK Földrajzi Intézet Társadalom és Gazdaságföldrajzi Tanszékének geográfus hallgatói több alkalommal is intézményünkben töltötték nyári társadalom-földrajzi szakmai gyakorlatukat, amelynek keretében megismerték kiállításainkat, gyűjteményeinket, és maguk is tevékeny részesei voltak a gyűjteményi feldolgozó munkának. 2020-ban az intézményünkben teljesített terepgyakorlatuk keretében az ELTE Térképtárának 15 000 darabos – múzeumi letétbe kerülő – anyagát vették jegyzékbe.

MÚZEUMPEDAGÓGIAI KIADVÁNYOK

Hagyományos múzeumpedagógiai füzetek

A pedagógus kollégák munkájának segítésére (látogatás előtti előzetes ismeretek szerzésére, ismétlő óra tartására vagy önálló csoportos múzeumlátogatás során az ismeretek feldolgozására), illetve a múzeumpedagógiai foglalkozások kiegészítő elemeként születtek meg [múzeumpedagógiai kiadványaink](#). Az első ilyen kiadvány a Felfedező utazóink nyomában a Magyar Földrajzi Múzeumban című füzet (TÍMÁR E. 1999) volt. A füzet a *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* című kiállítás anyagát dolgozza fel játékos formában általános iskolásoknak. Egy képzeletbeli utazásra invitál, amelyen az érdeklődők megismerhetik a távoli tájakat és az ott élő népcsoportokat a nagy magyar utazók „kalauzolása” segítségével. Az utazók életrajza és idézetei mellett sok érdekes feladat, idegen szavak és kifejezések kislexikona, valamint a magyar és külföldi felfedezők utazásait összehasonlító időrendi táblázat található a füzetben.

A Tárgyról tárgyra című kérdezz-felelek típusú tárlatvezető füzetünk 6–14 éveseknek készült (KOVÁCS S. 2004), és a szerző két évtizednyi tárlatvezetői tapasztalatát összegezi. A gyerekek által feltett kérdéseken alapuló kiadványból megtudjuk, hogyan kell megszólaltatni az anklungot (bambuszból készült maláj hangszer), mire használták a kalabast (tökhéjből készült kulacs) vagy hogy miként került a kecskeköröm a Balatonba. Ezt követte a Vadászösvényen – Magyar vadászutazók a Magyar Földrajzi Múzeumban című kiadvány, amely a magyar vadászutazók életét, illetve a *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* című kiállításon látható preparált fajok leírását tartalmazza játékos feladatok kíséretében. A kiadvány 2006-ban elnyerte az Oktatási Minisztérium Legjobb múzeumpedagógiai kiadvány nívódíját. A kiadványt megújult formában 2021-ben ismét kiadtuk QR-kód segítségével generálható online feladatokkal kiegészítve, illetve a fejtörőket teljes egészében úragondolva (FEKETE-MÁCSAI A. 2021). A nívódíjjal járó jutalomból valósulhatott meg az Amerikában jártunk – Magyar utazók, felfedezők Amerikában című kiadványunk (MÁCSAI A. 2009). Érd történelmét és természeti értékeit feldolgozó múzeumpedagógiai kiadványaink is vannak: Érdi időutazás (KOVÁCS S. – VASNÉ TÓTH K. 2010), Érd775 című (LEHOCZKI Zs. 2019) és Érd elszórt természeti kincsei című foglalkoztató füzetek (FEKETE-MÁCSAI A. 2019).

Digitális, online tananyagok a Magyar Földrajzi Múzeum weblapján

A Magyar Földrajzi Múzeum a megváltozott fogyasztói szokások miatt már elsősorban nem papír alapú kiadványokkal igyekszik segíteni a pedagógusok munkáját. 2021-ben

az intézmény [weblapján](#) 6 témában tett közzé digitális [tananyagcsomagokat](#). A digitális tananyagok minden témában szöveges ismertetőkkal kezdődnek, amelyek az adott anyagot érdekes, olvasmányos formában dolgozzák fel. A lényegyet kiemelve és kislexikonnal igyekeznek könnyebben érthetővé tenni a témákat. A szöveges ismertetőre épülő pdf formátumú feladatlapok a témák alaposabb elsajátítását teszik lehetővé. A pedagógusokra gondolva a feladatlapok megoldásai is felkerültek az oldalra. A témákhoz a LearningApps segítségével 3-3 különböző nehézségi szintű online feladat (többek között rejtvény, párkereső, idővonal, évszámkereső, szövegkiegészítő feladatok) található a honlapon. Az egyes témák megismeréséhez a múzeum saját [YouTube csatornáján](#) lévő rövid videók is segítséget adnak. A tananyagok témái az alábbiak:

1. **Magyar utazók Afrikában** (a *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* című kiállításához)
A programcsomag keretében a 7–8. évfolyamos tanulók megismerhetik a magyar utazók szerepét Afrika megismerésében. Többek között információt kapnak Teleki Sámuel, Magyar László, Sass Flóra és Almásy László életútjáról, munkásságáról, az általuk bejárt területek élővilágáról, népcsoportjairól és természeti jelenségekről. A tanegységek a földrajz (Az Európán kívüli kontinensek földrajza), a biológia (Bolygónk élővilága) és a digitális kultúra (A digitális eszközök használata) területeken kapcsolódnak a tantervi követelményekhez.
2. **Magyar utazók Ázsiában** (a *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* kiállításához)
A programcsomag keretében a 7–8. évfolyamos tanulók megismerhetik a magyar utazók szerepét Ázsia megismerésében. Többek között információt kapnak Kőrösi Csoma Sándor, Déchy Mór, Vámbéry Ármin és Cholnoky Jenő életútjáról, munkásságáról, az általuk bejárt területek élővilágáról, népcsoportjairól és természeti jelenségekről. A tanegységnek a Nemzeti alaptantervhez (2020) a földrajz (Az Európán kívüli kontinensek földrajza), a biológia (Bolygónk élővilága) és a digitális kultúra (A digitális eszközök használata) területén van kapcsolódása.
3. **Magyarok a jég világában** (a *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* című kiállításához)
A programcsomag keretében a 7–8. évfolyamos tanulók megismerhetik a magyar utazók szerepét az Antarktiszt (meteorológusok) és az Északi-sarkvidék (Osztrák-Magyar Északi-sarki Expedíció) kutatásának történetében. A programcsomag e mellett bemutatja a sarkvidékek élővilágát, természeti jelenségeit és a kutatás során használt eszközöket. A tanegység a földrajz (Az Európán kívüli kontinensek földrajza, A földrajzi övezetesség rendszere), a biológia (Bolygónk élővilága) és a digitális kultúra (A digitális eszközök használata) területen kapcsolódik a Nemzeti alaptantervben megfogalmazott követelményekhez.
4. **Balázs Dénessel a Föld körül** (a *3276 expedíciós nap – Balázs Dénes a múzeumala-*

pító geográfus újraolvasva című kiállításához)

A programcsomag segítségével a 7–8. évfolyamos tanulók Föld körüli utazást tehetnek Balázs Dénessel. Megismerhetik a barlangok, a sivatagok, az őserdők, a vulkánok és a jég világát. A tanegység a Nemzeti alaptantervhez a földrajz (Az Európán kívüli kontinensek földrajza, A földrajzi övezetesség rendszere), a biológia (Bolygónk élővilága) és a digitális kultúra (A digitális eszközök használata) területen kapcsolódik.

5. **Érd természeti értékei** (az *Érd elszórt természeti kincsei* című kiállításához)

A program keretében a diákok Érd és környékének közzettani felépítését, védett területeit, valamint növény- és állattani különlegességeit ismerhetik meg. A csomagot 5–6. és 7–8. évfolyamos tanulónak egyaránt ajánljuk a tantárgyi kapcsolódás okán. A Nemzeti alaptantervhez (2020) 5–6. évfolyamon a természettudomány (Az erdők életközössége és természeti-környezeti problémái, A mezők és a szántóföldek életközössége, természeti-környezeti problémái, Vízi és vízparti életközösségek és természeti-környezeti problémái) és a digitális kultúra (A digitális eszközök használata), a 7–8. évfolyamon a biológia (Életközösségek vizsgálata) és a földrajz (Közvetlen lakókörnyezetünk földrajza) területén kapcsolódik.

6. **Balaton kutatás története** (A *Kárpát-medence tudományos feltárói* című kiállításához)

A program a Balatont és kutatásának történetét mutatja be, amelyben olyan neves földrajztudósok vettek részt, mint Cholnoky Jenő és id. Lóczy Lajos. A csomagot a 9–10. évfolyamos tanulónak ajánljuk. A tanegység az alaptantervi követelményekhez 9–10. évfolyamon a földrajz (A vízburok, Magyarország és Kárpát-medence a 21. században) és a digitális kultúra (A digitális eszközök használata) területén kapcsolódik.

Virtuális múzeum és online programok

A Covid-19 járvány miatti bezárások, korlátozások következtében készültek el a múzeum kiállításait bemutató **virtuális túrák**. A legkorszerűbb 3D-s technológiával elkészített **digitális múzeumlátogatás** a VR House Hungary segítségével jött létre. Zombory András ügyvezető egy speciális, 6 objektíves kamerával szkennelte be a Magyar Földrajzi Múzeum kiállítótereit, majd erre a digitális modellre fesztette fel azokat a nagy dinamikatartományú fotókat, amelyekből végül a háromdimenziós digitális modell létrejött. Először csak az állandó kiállítások, majd a *Kelet-Afrika csodavilágában – Sáska László élete a Marostól a Meruig* című időszak kiállítás 3D-s túrája született meg. Ennek segítségével próbáltuk látogatóinknak biztosítani a múzeumlátogatás élményét, bár ez kétségtelenül nem pótolta a személyes jelenlétet. A virtuális túra megjelenítése olyannyira jól sikerült, hogy 2020-ban a 10 000 kattintást is meghaladta az oldal látogatottsága.

Mivel hosszú időn át nem rendezhettünk programokat, foglalkozásokat, ezért az online térben szerveztünk játékokat, múzeumpedagógiai eseményeket. Többek között a Felelős Szülők Iskolája által kezdeményezett DEMO1 és DEMO2 programokhoz is csatlakoztunk, melynek keretében a *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*, illetve *A Kárpát-medence tudományos feltárói* című kiállítások virtuális túrájához készítettünk PowerPointban feladatokat és LearningApps rejtvényeket. Ennek eredményeként az ország számtalan pontjáról több ezer általános iskolás diák látogatta meg virtuálisan a kiállításainkat. Most, hogy már látogathatók a kiállításaink, a virtuális túrával elsődleges célunk a tájékoztatás, a kiállításaink iránti érdeklődés felkeltése. Emellett segítséget szeretnénk nyújtani a majdan hozzánk látogató iskolás csoportok pedagógusainak, hiszen így sokkal egyszerűbb és hatékonyabb lehet egy tárlatvezetés vagy múzeumi óra tervezése.

UTÓSZÓ HELYETT KÖSZÖNET

A Magyar Földrajzi Múzeum állandó kiállításainak megújításával, a gyűjteményi anyagok feldolgozásának fokozásával a jövőben még színesebb, gazdagabb múzeumpedagógiai kínálatot szeretne biztosítani látogatóinak. Azonban a kiállítások, gyűjteményi anyagok a lelkes pedagógusok, kreatív múzeumpedagógusok, muzeológusok nélkül csak holt tárgyak, ezért ez úton köszönöm meg valamennyi kolléga munkáját, akik hozzájárultak ahhoz, hogy az elmúlt 38 évben mintegy 120 000 diák látogatott el és gazdagíthatta földrajzi ismereteit a Magyar Földrajzi Múzeumban.

IRODALOM

- BALÁZS DÉNES (1980): Ne hagyjuk elkallódni a földrajz tudománytörténeti értékeit! – Magyar Nemzet 36. 296.
- BALÁZS DÉNES (1995): Életem – utazásaim. – Balázs Dénes saját kiadása, Érd. 504 p.
- CHOLNOKY JENŐ (1927): Repülőgéppel a Föld körül. – Franklin Társulat, Budapest. 80 p.
- GÉCZI JÁNOS (szerk.) (2021): Cholnoky Jenő önéletírása. – Pesti Kalligram – Művészetek Háza, Veszprém. 344 p.
- HOMOR LILLA (2019): Geojátsház a Magyar Földrajzi Múzeumban. – GeoMetodika. ([link](#))
- LENDVAI TIMÁR EDIT (szerk.) (2008): 25 éves a Magyar Földrajzi Múzeum. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 224 p.
- MÁCSAI ANETTA (szerk.) (2010): Múzeum? – Természetesen! – Konferenciakötet. Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 94 p.
- TELEKI PÁL (1911): Földrajzi Múzeum. – Földrajzi Közlemények 39. 1. p. 152.

VÁRHEGYI RÉKA (2020): Teleki nyomában – társasjáték. – GeoMetodika. ([link](#))

Beszámoló jelentés a Magyar Földrajzi Múzeum 1988–2021. évi tevékenységéről

Éves statisztikai adatszolgáltatás 1983–2021 (Magyar Földrajzi Múzeum)

<https://foldrajzimuzeum.hu/muzeumpedagogia/digitalis-tananyagok/>

<https://foldrajzimuzeum.hu/muzeum/virtualis-tura/>

<https://muzeumstat.hu/hu/summary?id=297&state%5Bdatagroup%5D=programs>

<https://muzeumstat.hu/hu/summary?id=297&state%5Bdatagroup%5D=visitors>

<https://www.youtube.com/channel/UCIGKTN2GxqSJhT7tomybMEg>

MÚZEUMPEDAGÓGIAI KIADVÁNYOK

FEKETE-MÁCSAI ANETTA (2019): Érd elsőrt természeti kincsei. Foglalkoztató füzet. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 34 p.

FEKETE-MÁCSAI ANETTA (2021): Vadászösvényen. Magyar vadászutazók a Magyar Földrajzi Múzeumban. Foglalkoztató füzet. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 40 p.

KOVÁCS SÁNDOR (2004): Tárgyról tárgyra. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 32 p.

KOVÁCS SÁNDOR – VASNÉ TÓTH KORNÉLIA (2010): Érdi időutazás. Várostörténeti munkafüzet. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 44 p.

LEHOCZKI ZSUZSANNA (2019): Érd775. Foglalkoztató füzet. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 28 p.

MÁCSAI ANETTA (2009): Amerikában jártunk. Múzeumpedagógiai füzet. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 28 p.

TIMÁR EDIT (1999): Felfedező utazóink nyomában a Magyar Földrajzi Múzeumban. Kiállítási ismertető játékos feladatokkal általános iskolásoknak. – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. 55 p.

MEGHÍVÓ

A Magyar Földrajzi Múzeum
tisztelttel meghívja a
XI. BALÁZS DÉNES
TUDOMÁNYTÖRTÉNETI KONFERENCIÁRA

2022. szeptember 13. (kedd) 10 órai kezdettel
Helyszín: Magyar Földrajzi Múzeum tetőtér – 2030 Érd, Budai út 4.

Megnyitó: **Dr. Csőzik László** Érd Megyei Jogú Város polgármestere
Köszöntő: **Dr. Aradszki András** országgyűlési képviselő
Üdvözlés: **Dr. Jeney László** geográfus, egyetemi oktató (Corvinus Egyetem, Budapest), főtítkár (Magyar Földrajzi Társaság)
Bevezető gondolatok: **Dr. Kubassek János** múzeumigazgató
A Teleki Sámuel-érem átadása

Előadások:

- Dr. Jeney László** geográfus, egyetemi oktató (Budapesti Corvinus Egyetem), főtítkár (Magyar Földrajzi Társaság): *Gróf Teleki Pál amerikai utazásának hatása a hazai földrajztudomány fejlődésére*
- Dr. Dövényi Zoltán** MTA doktora, professzor emeritus (Pécsi Tudományegyetem): *A német geopolitika és Magyarország a két világháború közötti időszakban*
- Tóth Álmos** nyugalmazott főgeológus: *A földtani gondolat térhódítása, tükröződése Magyarországon*
- Dr. Jáki Katalin** nyugalmazott történelem-földrajz szakos középiskolai tanár (Győr): *Göcsei Imre – a tudós tanár és az ember*
- Rybár Olivér** geográfus, földrajz szakos tanár (Veszprém): *Cholnoky Jenő és a Magyar Földrajzi Társaság (1893–1949)*
- Dr. Domaniczky Endre** volt ausztráliai magyar konzul, vezető kutató (Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest): *Gubányi Károly – mérnök és tudós*
- Ivánfi Miklós** történész (ELTE): *Rónai András és az Államtudományi Intézet béke-előkészítő tevékenysége a második világháború idején*

13:00–14:00 Szünet

- Dr. Gulyás Zoltán** térképész, tudományos munkatárs (ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet): *Reguly Antal és Karl von Baer levelezésének geográfiai szempontú értékelése*
- Fluck Dénes** mérnök, a Vadászlap munkatársa: *Dr. Fehér Dániel családja, munkássága és utazásai*
- Pergel Antal** történész, főigazgató (Érdi Szakképzési Centrum): *Mannerheim kínai utazása 1906–1908-ban*
- Dr. Balogh Lajos** botanikus, főmuzeológus, osztályvezető (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely): *A váci múmiák koporsóinak növényábrázolásai a botanika szemszögéből*
- Dr. Vig Károly** entomológus, egyetemi magántanár, igazgatóhelyettes (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely): *Dudich Endre életműve a tudománytörténet mérlegén, különös tekintettel a hazai faunakutatásra*
- Dr. Stencinger Norbert** történész, kutatótanár (Vörösmarty Mihály Gimnázium, Érd): *Gróf Batthyány Lajos, az első felelős magyar kormány miniszterelnöke Érden*
- Dr. Kubassek János** geográfus, tudománytörténész, igazgató (Magyar Földrajzi Múzeum, Érd): *Teleki Pál tanítványa, Ujpeéry Elemér – tudós diplomata a történelem sodrában*

Az előadások időtartama 20-20 perc

Részvételi szándékát kérjük, regisztrációval jelezni: regisztracio@foldrajzimuzeum.hu

Tájékoztatjuk vendégeinket, hogy rendezvényeinken fénykép- és videofelvétel készülhet, melyeket saját nyilvános felületeinken, illetve egyéb médiafelületeken való megjelenés során felhasználhatunk.

Az intézmény fenntartója:
Érd Megyei Jogú Város Önkormányzata

A rendezvény
támogatója:

Szerkesztői megjegyzés: a Magyar Földrajzi Társaság megalapításától fogva nagy tisztelettel fordul Kőrösi Csoma Sándor tudományos munkássága felé. 1967 óta az ő nevét viseli az az emlékérem is, amit évről évre a földrajztudomány kiváló művelőinek adományoz a Társaság. Ezért a Kitekintő rovatban Ladakhról szóló írással tisztelgünk a Magyar Földrajzi Társaság 150. évfordulója előtt.

LADAKH, A HIMALÁJA MÖGÖTTI TITOKZATOS ORSZÁG

KISS-CSAPÓ GERGELY

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti és Hangszerészképző Gyakorló Szakgimnázium;
Budapesti Gazdasági Egyetem Kereskedelmi Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar
gergoe@gmail.com

BEVEZETÉS

Habár **Kőrösi Csoma Sándor** a tibeti nyelv tudományos igényű megismerése miatt töltött el éveket a mai India és Pakisztán határvidékén, és a tibeti-angol szótár megalkotásával a nyelvtudomány területén ért el múlhatatlan eredményeket, kétségtelen, hogy az elmúlt kétszáz évben az Ázsia-kutató földrajztudósok is szinte áhítattal tekintenek személyére. Kutatásai nyomában megjelent egyféle „Csoma-kultusz”, amelynek következtében számos hazai és külföldi kutató (a teljesség igénye nélkül: DUKA T. 1885, BAKTAY E. 1930, MÓGA J. 1989, BETHLENFALVY G. 1993, MARCZELL P. 2004, KUBASSEK J. 2014 stb.) próbálta és próbálja azóta is alaposabban megismerni és megismertetni Kőrösi Csoma Indiában és Ladakhban töltött éveit, rekonstruálni pontos útvonalát. 2020-ban néhányan egészen különleges módon emlékeztek meg Csoma két évszázaddal ezelőtti utazásáról: Pengő Zoltán kolozsvári újságíró gyalogszerrel, valamint Zichó Viktor extrém sportoló kerékpárral járta végig Csoma útját Magyarországról egészen Dardzsilingig, miközben bejegyzéseikben folyamatosan tudósítottak a kalandjaikról.

Az elmúlt két évtizedben magam is több alkalommal megfordultam a térségben. Kezdetben csak mindenre rácsodálkozó naiv utazóként, később évről-évre visszatértem, hogy Ladakh gyors ütemű társadalmi és gazdasági átalakulását tanulmányozzam. Az elmúlt pár évben túravezetőként gyalogtúrákra és csúcsmászásokra vállalkozó túrázókat is sokszor vittem az indiai Himalájába Ladakhba, a Szpiti-völgybe, vagy akár Nepálba és Bhutánba. Akármilyen céllal is érkeztem a térségbe, minden alkalommal ott lebegett

előttem és a velem utazó társaság előtt Kőrösi Csoma Sándor példája. Ebben az írásban azt szeretném bemutatni, hogy mi varázsolja el a látogatót, amikor Ladakhba látogat.

LADAKH ELHELYEZKEDÉSE

Az 59 196 km² területű **Ladakh** egy nagyjából 300 000 főt számláló szövetségi terület Indiában. 2019-ig Dzsammu és Kasmír államhoz tartozott, azóta közvetlenül Újdelhiből irányítják (1. ábra). A Himalája fő vonulatától északra elterülő régió sokáig India egyik leginkább elzárt térsége volt, nemcsak fekvése miatt, hanem azért, mert a kasmíri térség az elmúlt 75 évben szinte mindig háborús övezetnek számított (BALOGH A. 2002), így biztonsági és katonai okokra hivatkozva nem engedték oda az utazókat.

1. ábra. A kettéosztott Kasmír, továbbá az 2019-ben kialakított Ladakh szövetségi terület és szomszédjai közigazgatási határai, valamint a vitatott hovatartozású területek (A The Economistban megjelent térkép alapján szerk. Karancsi Z.)

Ezért a külvilág az 1970-es évek közepéig szinte semmit nem tudhatott Ladakhról. 1974-ben döntöttek a helyi politikusok a turizmus fejlesztéséről, ezért csak akkor nyitották meg az utat a turisták előtt.

A mai viszonyokhoz képest évszázados elmaradottságot tapasztaltunk volna, ha a „nyitás” évében a helyszínen járunk. Abban az időben az otthonok többsége még nem rendelkezett elektromossággal, ivóvízzel, és a falvakban még autóval járható út sem létezett. A lakosság majdnem egésze a mezőgazdaságban dolgozott, gyalog jártak minden-hová, esetleg öszvéren, jakon utaztak nagyobb távolságra. Autót csak akkor láttak, ha egy katonai terepjáró vagy csapatszállító jármű betévedt Lehbe, a legnagyobb városba. Az iskolákban az oktatás nem ladakhi nyelven zajlott, a helyi tanító a megtanulandó ismereteket komolyabb magyarázat nélkül egyszerűen bemagoltatta a kisgyerekekkel. Ehhez hasonló életmódbeli társadalmi átalakulást Európában is megfigyelhetünk, csak-hogy a fejlett országok többségében ez másfél-két évszázad alatt zajlott le, a ladakhiak ugyanezeket a folyamatokat mindössze egy emberöltő alatt tapasztalhatták meg.

A nyitást követően szociológusoknak, geográfusoknak kiváló lehetőségük nyílt arra, hogy ezt a gyors ütemű és gyakran erőltetett modernizációs változást a helyszínen kutassák. Számos civil szervezet is hamar a helyszínre érkezett, hogy nyomon kövesse ezen átalakulásoknak a helyi társadalomra és gazdaságra gyakorolt hatását, és lehetőségeikhez mérten támogassák a helyieket. Tudományos és ismeretterjesztő könyvek, filmek készítői szinte egymással versengve próbálták bemutatni a nagyvilágnak a ladakhi „Shangri la” sokáig elzárt világát (Shangri la HILTON, J. – magyar nyelven 1984-ben megjelent – könyve által híressé vált, valahol a Himalájában fekvő misztikus, elképzelt ország neve). A térség egyik legjobb ismerője évtizedeket töltött Ladakhban, még a nyelvet is elsajátította, és ennek alapján született híres könyvét (NORBERG-HODGE, H. 1991) eddig összesen 41 nyelvre fordították le, dokumentumfilmként is feldolgozták és bemutatták szinte az egész világon. A mű nagyon érzékletesen mutatja be a helyi kultúra degradációját, a közösségek felbomlását. A kétezres évek elején jelent meg az első – nemzetközi elismerést kiváltó – Ladakhban forgatott művészfilm, a Samsara. A filmben egyrészt Ladakh lenyűgöző természeti képét csodálhatjuk meg, de emellett a már említett gyors társadalmi változásokot is követhetjük egy fiatal buddhista szerzetes vívódásain keresztül.

Napjainkra a helyzet megváltozott a „hágók országaként”, vagy népszerű nevén „Kis Tibetként” ismert himalájai régióban. Az elérhetetlenség, a misztikum aurájával körülvengett Ladakhról mára már ellebbent a titokzatosság fátyla. Újdelhiből naponta több repülőjárat viszi a túrázókat és a buddhista kultúra iránti érdeklődőket Ladakh fővárosába, adminisztratív központjába, **Lehbe**. Számos kutatás, tudományos és ismeretterjesztő munka, publikáció dolgozta fel a térséget, nem beszélve az évről évre hazatérő turistákról, akik ugyancsak szétrepítik Ladakh hírét a világban. Nemcsak különös

állat- és növényvilága miatt, hanem egyedülálló kulturális és vallási jegyeinek köszönhetően is kedvelt célpontja lett az ismeretterjesztő filmek készítőinek is. Mindezek ellenére Ladakhot mindmáig az említett „Shangri-la” képével kötik össze, ahol a mély vallási spiritualizmus kiegyensúlyozottan ötvöződik a mezőgazdaság önszabályozó és önfenntartó jellegével, és ahol a társadalmi és egyéni feszültségek éppen emiatt minimálisnak mondhatók, korunk hírhedt népbetegségei pedig állítólag ismeretlenek. A valóság természetesen sokkal összetettebb ennél az idillikus képnél.

EGYSÉG A SOKFÉLESEGBEN

Ladakh lakosságának többsége még mindig kis falvakban él. Az állandóan lakott települések nagyjából 2700 és 4200 méteres tengerszint feletti magasságban találhatók, de keleten, Csang-Tang vidékén a pásztorok nyaranta még ennél is magasabbra hajtják a legfontosabb haszonállatokat, a jakokat (2. ábra). A nagy tengerszint feletti magasság igencsak próbára teszi az ott lakó emberek, a ladakhi családok alkalmazkodóképességét. Mégis, az egymástól helyenként irdatlan távolságban, 4-5 napi járóföldre lévő falvak alkalmazkodtak a zord természeti viszonyokhoz, sőt képesek voltak a külvilág felé egységes arculatot mutatni. Hosszú évszázadokon keresztül tartották fenn a kereskedelmet, s roppant nehézségek árán képesek voltak biztosítani maguknak a puszta fennmaradást és a megélhetést. Ebben a jakok mellett fontos szerepük volt a ruházkodáshoz szükséges gyapjút adó hegyi kecskéknek (3. ábra) is.

A ladakhiak nyelve is közös, bár vannak kiejtésbeli különbségek a tibeti, a zanszkári, különösen pedig a Kargil környéki falvak nyelve között. A vallási sokféleséget vizsgálva hamar kiderül, hogy a buddhizmus közös kulturális alap, de Ladakh egyes részein síita és szunnita muszlimok, keresztények, sőt manapság egyre többen hinduk is élnek. Azonban egyik vallás sem érintetlen a buddhista hatástól, mindegyik közös értéknek tekinti a toleranciát és a könyörületességet. A mostoha természeti viszonyok

2. ábra. Heverésző jakok (*Bos grunniens*) a zanszkári Kargyak falu határában

3. ábra. Az ún. pasmina gyapjút szolgáltató himalájai hegyi kecskék (*Capra hircus*)

között kialakult a társadalomban az egymásrautaltság, egymás segítésének a gyakorlata, a vízelosztásra és a faluközösség belső hálózatára alapuló ún. paspun rendszer. Minden család a háztartások egy csoportjához tartozott, segítették egymást esküvőnél, gyermek születésénél vagy halálesetkor. Mit is tekinthetünk valójában közös identitásnak? A ladakhi emberek egymásrautaltságát, atyafiságát, s hogy az itt élő különféle vallású és nyelvjárású emberek együvé tartozónak tekintik magukat (4., 5. ábra).

4. ábra. Ladakhi család a Markha-völgyben

5. ábra. Zanszkári gyerekek Testa faluban

Az egységen túl felmerül a kérdés, hogy miben hasonlít és mi választja el Ladakhot a szomszédos Tibettől? A Tibettől való különbözőség csak az utóbbi hatvan évben vált észrevehetővé. A kulturális és gazdasági kapcsolatok „Kelet- és Nyugat-Tibet” között – ahogy a helyiek gyakran nevezik Tibet Kínához tartozó keleti és Indiához tartozó nyugati részét – egészen a két szomszédos ország függetlenségének kikiáltásáig élénkek voltak a Csang-la hágón keresztül. A hasonló természeti körülményekhez (nagy tengerszint feletti magasság, alacsony csapadékértékek, valamint a hosszú és hideg téli hónapok) hasonlóan alkalmazkodtak mindkét országban; ez leginkább talán az építészeti stílusban nyilvánul meg. Szengge Namgyal 17. századi ladakhi király kilenc emeletes lehi palotája és a monumentális lhászai Potala közötti hasonlóság nyilvánvaló, csakúgy, mint a Kargil-Leh úton sorakozó falvak lakóházainak stílusa. Viszont a Tibeti-fennsík délkeleti részén több a csapadék, ezért az épületek, templomok teteje inkább pagodaszerű, Ladakhban ez nem jellemző.

A vallási előírások és az ikonográfia szabályai is hasonlóvá teszik Ladakhot Tibethez. Az első európai utazók külön említést tettek a sajátos sámántáncokról, valamint a láma-kolostorokban (gompákban) évről évre Ladakh-szerte megrendezett gompa-fesztiválokról is. A tibeti és a ladakhi nagy buddhista kolostorokban ugyanazokat az építészeti jegyeket (6., 7. ábra) ismerjük fel, és ugyanazokkal az ábrázolásokkal, jelképekkel találkozhatunk (8., 9. ábra). A buddhizmus India felől érkezett Ladakhba, de a 13. században a vallás fő szakrális bázisa inkább kelet felé, Tibetbe tolódott. Ekkorra már a ladakhi

6. ábra. A Dankar gompa a Szpiti-völgyben

7. ábra. Csörtének (az indiai sztúpák tibeti megfelelői) a Markha-völgyben

8. ábra. Maitréja (egy jövőbeli Buddha) ábrázolása a Thikse gompában

9. ábra. Szent szövegekkel teleírt ún. mani kövekből álló mani fal a Thikse gompa mellett

gompák kivétel nélkül egy-egy tibeti főkolostor alá voltak rendelve. Tibet vallási hatóköre pedig ebben az időben Mongóliától Bhutánig és Ladakhtól egészen a Kuku-Nór-tóig terjedt. Ladakhban a tibeti buddhizmus négy szerzetesrendje található: a Nyingmapa, a Drukpa-Kagyü, a Szakjapa (vörös süvegese), valamint a Gelugpa (sárga süvegese).

Az **emberek életmódja** közötti hasonlóság is ugyanilyen szembeötlő. A tibeti kultúrkörben élő emberek legfőbb élelme a campa (árpaliszt), amit nyersen vagy kevés vízzel átgyúrva és kisütve fogyasztanak; vagy a csang (árpasör), ami szintén Tibetből származik. Ahogy az utazó közeledik Ladakh felé, azt tapasztalja, hogy az étkezéseknél egyre gyakoribb a jakvajas tea, ami helyenként jakvérrel összetapasztva kisebb téglá formájú csomagokban kerül forgalomba, és sóval fogyasztják. A hagyományos táplálkozásban csak minimális az eltérés: Tibet délkeleti részén a magasabb csapadékérték miatt némileg változatosabb mezőgazdasági terményeket tudnak termesztetni. A vízimalmok, valamint a kifinomult érzékkel megépített öntözőcsatornák (amelyek akár több tucat kilométeren keresztül is kanyarognak a legtávolabbi gleccserektől egészen a legapróbb falvakig) mind a Tibettel való hasonlóság jelei.

KULTÚRÁK HATÁRÁN

Ladakh a Tibeti-fennsík nyugati peremén fekszik, emiatt a nyugatról érkező iszlám befolyás jelentős hatással volt rá. Ez a kereskedelmi utak egyfajta kényszerpályájából következik, ugyanis Leh szinte kikerülhetetlen állomása volt a Pandzsáb és Hszincsiang közötti, felső-Indus-völgyi kereskedelemnek. Ennek a hatásnak köszönheti Leh azt a különleges **kozmpolita** légkörét, amelyre még az erre kevésbé fogékony utazó is azonnal felfigyel. A beszélt nyelvben a tibeti az uralkodó, bár keverednek benne kasmíri és urdu kifejezések, sőt még perzsa eredetű szavak is. A fent említett, főként a buddhizmussal összefüggő jellemvonásokat a lehi városi társadalomban kiegészíti a kereskedelemről való függés is. Egy 19. századi angol Himalája-utazó így jellemzi ezt a mentalitást: *„a tipikus közép-ázsiai utazó-kereskedő intelligens, agyafúrt, tele van információval (...) dörmögését különféle országokban tanulta, de vérmérséklete és találékonysága miatt elbűvölő a társasága”* (YOUNGHUSBAND, F. 1896. p. 117.).

A HAGYOMÁNYOS CSALÁDMODELL, A TÖBBFÉRJŰSÉG HANYATLÁSA

George Bogle angol utazó 1774-1775 tájékán jutott el Ladakhba, és ő volt az első, aki beszámolt az egészen rendkívüli családtervezési szokásról, a **többférjűségről**, azaz a poliandriáról. Michel Peissel francia antropológus, Ázsia-kutató és filmrendező, aki többrészes filmsorozatot is készített Ladakhról és Nepálról a hetvenes és nyolcvanas

években, szintén beszámol a többférjűség létezéséről Nepál egyik elzárt, távoli régiójában, Felső-Musztangban. A jelenlegi antropológiai és néprajzi kutatások valószínűsítik, hogy Tibetben is létezett efféle családi modell.

A poliandria létrejöttében szerepet játszott az a körülmény, hogy Ladakhban a közel múltig a mostoha természeti körülmények miatt a férfiak gyakran sokkal korábban haltak meg, mint a feleségük. A kis családi birtok szétaprózódását megelőzendő a feleséget általában a férj fivére is feleségül vette (gyakran már közvetlenül az első esküvő után). Így, ha a fivérek ugyanazt a nőt vették el, a kis földbirtok biztosan a családnál maradt. Ez a számunkra igencsak furcsa családszervezési mód tette lehetővé évszázadokon keresztül a ladakhi faluközösségek fennmaradását. Manapság Lehben és Ladakh középső részén, ahol a gazdasági fejlődés és a modernizáció már radikálisan megváltoztatta az emberek életmódját, a többférjűség már nem létezik, Ladakhban 1941-ben, Tibetben pedig 1959-ben tiltották be.

Ami megmaradt Ladakh hagyományos társadalmi berendezkedéséből, az a **nők** fenntartás nélküli, teljes **emancipációja**. Ehhez kapcsolódó sajátosság ezen kívül a tekintélyelvűség tudatos elvetése, valamint az Indiában hagyományos **varnarendszer**, vagyis a kasztrendszer teljes hiánya. A ladakhi életforma talán egyik legrokonszenvesebb vonása az, hogy a nem kiváltságos osztály tagjai is büszkék és magabiztosak, sőt értetlenül szemlélik azokat, akik éreztetik kiváltságos társadalmi helyzetüket vagy az anyagiakból eredő hatalmukat. Szükségtelen volna tovább bizonyítani, hogy Ladakh végül is a tibeti kultúra részét képezi; sőt, Tibet kulturális hatása alatt áll, és többek között emiatt is került az érdeklődés középpontjába.

LADAKH FELFEDEZÉSE A NYUGATI VILÁG SZÁMÁRA

A 19. század elejéig Ladakh mindössze a világ egyik eldugott, ismeretlen szeglete volt Európa számára, a gyarmatosítás és a nagyhatalmi vetélkedés elkerülte. Az első tudományos céllal Ladakhba érkező európai egy brit állatorvos, Sir William Moorcroft volt, aki 1820-tól két évet töltött itt George Trebeck geográfus társaságban. A Brit Kelet-Indiai Társaság megbízásából utaztak ide, hogy felmérjék a Brit Birodalom terjeszkedési lehetőségeit Belső-Ázsia felé. Náluk sokkal tudományosabb igénnyel közeledett a térséghez Kőrösi Csoma Sándor, aki eredetileg a magyar nép rokonait szeretne volna megtalálni. Egzisztenciális okok miatt egy időre a Brit Birodalom szolgálatába állt, hogy anyagi forrásokhoz jusson. Emiatt 1823 nyara és 1824 ősze között összesen tizenhat hónapot töltött Zanglában (10. ábra), valamint 1825-től 1827-ig kereken két évet a Phughtal gompában, tanulmányozva a tibeti nyelvet és kultúrát, amelynek első tudományos ismertetése végül világhírűvé tette. Bár eredeti tervehez képest ez kitérőnek számított, mégis ez lett élete fő műve.

10. ábra. Kilátás a zanglai királyi várból a falura és a Zanszkár-folyó völgyére

A HÁGÓK ORSZÁGA

A Himaláját a földrajzi irodalom a Tibeti-fennsík és az „Indiai szubkontinens” között húzódó hatalmas hegységnek tünteti fel, amely hegyláncokra tagolódik. A hegységrendszer iránya közelítőleg északnyugat-délkeleti irányú. A Szivalik-hegylánc, az egyik legkülsőbb hegylábi vonulat képez összeköttetést az Eurázsiai- és az Indiai-lemez között. Dauladar és Pir-Pandzsál vonulatai ölelik körül a Kasmíri- és a Kangra-völgyeket. Kasmírtól északkeletre, a Himalája teteje és a Karakorum között fekszik Ladakh. Ladakhtól délre találjuk a Magas-Himalája vonulatát, amelyet a Zanszkár- és a Szuru-folyók völgye szabdaltságot adva tovább a Zanszkár-hegységre, az Indus-völgyére, és a Tibetig is elnyúló Kajlás-hegységre. A Ladakh-hegységtől északabbra a Sájok-folyót, az Indus egyik mellékfolyóját találjuk, valamint ettől is északra már a Karakorumot, amely Közép-Ázsia felé a vízválasztót jelenti (11. ábra).

11. ábra. Ladakh és Zanszkár áttekintő térképe (az 1: 650 000 méretarányú Northern India [Nelles Maps] térkép alapján szerk. Kiss-Csapó G.)

Mintegy 50 millió évvel ezelőtt az Indiai-lemez észak felé sodródott, bezárva a Tethys-óceán medencéjét. A hegyláncok az ezt követő mintegy 45 millió évben gyűrődtek fel. Míg a Magas-Himalája az Indiai-plató anyagából képződött, addig a tőle északabbra elhelyezkedő Zanszkár-hegység az egykori Tethys-óceán üledékéből gyűrődött fel (12. ábra), a Ladakh-hegység gránitos, granodioritos tömege pedig a két hatalmas tömeg közötti súrlódásnak és a mélyben lejátszódó magmatizmusnak köszönheti a kialakulását (13. ábra).

Nyugat felől, Kasmírból érkezve a Zodzsi-la hágónál az utazóban csak nehezen tudatosodik, hogy a Himalája fővonulatán vág keresztül. A 3529 méter még szerény magasságnak tűnik, de a környező hegyek már az 5000 métert is elérik. Délkelet felé a hegyek egyre magasabbak lesznek (14. ábra), a Nun és a Kun csúcsai már a hétezeresek közé sorolhatók (7135 m és 7087 m). A **Zanszkár-hegység** (15. ábra) 5500 m és 6400 m közötti csúcsokkal büszkélkedhet, egyik legszebb, viszonylag könnyen mászható csúcs ezek közül a Sztok Kangri (6153 m). A **Ladakh-hegység**nek ezzel szemben nincsen különösen magas csúcsa, az átlagos csúcsmagasság inkább csak 5000 méter körüli, a legnagyobb

12. ábra. Látványos gyűrt rétegek Zangla mellett a Zanszkár-folyó völgyében

13. ábra. A kibillent, élükre állított kőzetrétegek a Sztok-folyó völgyében jól mutatják a Himalája térségében lejátszódott rendkívüli erejű szerkezeti mozgásokat.

14. ábra. Fenséges, jégformálta ormok a Csandra-folyó völgyében

csúcsok pár méterrel maradnak el a 6000 méteres magasságtól. A hegység északról határolja az Indus-völgyet, kivéve azt a rövid szakaszát, ami közvetlenül a kínai-indiai határ után következik. Itt az Indus északról határolja a Ladakh-hegység gránitos vonulatát; káprázatos szurdokvölgygel vágja át magát a Hanle-folyó torkolatánál. A Ladakh-hegységnek lenyűgöző mellékvonulatai vannak, pl. a Pang-Gong-lánc, amely mintegy

15. ábra. A Gumburanjon-szirt a zanszkári Kargyak-folyó völgyében

100 km hosszan húzódik végig a Pangong-tó déli partján. Legmagasabb csúcsai 6700 méteres magasságokba hatolnak, és az északi csúcsai eljegesedtek.

Mivel Ladakh a Himalája fővonulatától északra található, ezért a dél felől érkező nyári monszun már nem érezteti a hatását, az év többi hónapjában pedig alig hullik csapadék. A helyiek a jobb termés érdekében nem is az esőért szoktak fohászkodni, hanem a napsütésért, hiszen akkor megolvadnak a gleccserek, és a hegyi patakok bővizűvé válnak.

Aki felkészületlenül érkezik egy ilyen különleges vidékre, annak a helyi viszonyok láttán lehetséges, hogy hamar elmegy a kedve a túrázástól. Egyre többször lehet olyan belföldi (tehát indiai) turistával találkozni Ladakhban, aki az elviselhetetlen körülményekről panaszkodik. A 3500-4000 méter feletti magassághoz a legtöbben pár nap alatt hozzászoknak, de sokakat még később is fejfájás gyötör. Nem ritka az sem, hogy a hegyi betegségtől szenvedőket kórházban kell kezelni, sőt gyakoriak az erre visszavezethető halálesetek is. A száraz és ritka levegő sok látogató torkát kikezdi, és a nyári napsütésben percek alatt komoly égési sérüléseket lehet szerezni, ha nem védekezünk megfelelő bőrvédő krémmel.

Az elmúlt néhány évtizedben a közműhálózat még nem készült fel a turistainvázióra, ezért az ivóvízellátás és a hulladékelhelyezés nyáron szinte megoldhatatlan problémát jelent. Az ökoturizmus – bár igyekeznek mindenhol így csomagolni az ajánlatokat – még gyerekcipőben jár. Sokszor még a helyiek is képesek arra, hogy az autójukat vagy a ruhájukat a hegyi patak vizében mossák, miközben tőlük alig pár méterre mások ugyanabból a vízből isznak. Tájékozatlan turisták el sem tudják képzelni, hogy mennyi baj okozója lehet, ha egy faragott kővekből épült szent „mani fal” (9. ábra) mellett végzik a dolgukat.

A JÖVŐ A TÚRÁZÓK FELELŐSSÉGE

Abban a három hónapban, amikor június eleje és szeptember vége között elárasztják a turisták Ladakhot, az egész térség elképesztő **ökológiai nyomás** alá kerül. Gondoljuk csak meg: az összes árucikk teherautón teszi meg a hatalmas távolságot India délebbi államaiból; közben öt 5000 méter körüli magasságban fekvő hágón kell átjutni. Minden árucikk, amit a turisták elfogyasztanak, hulladékká válik, és valószínűleg sok ezer évig nem is bomlik le. Nagyon gyászos látványt nyújt egy-egy falu melletti PET-palackokból álló szemétdomb, amiről sejthetjük, hogy nagyobb részét éppen mi, turisták halmoztuk fel. Ladakh sérülékeny ökoszisztémája igen komoly veszélyekkel néz szembe a modernizációs folyamatok közben. Az egyre gyorsabban fogyatkozó gleccserek miatt a régióból néhány évtized múlva teljesen elfogyhat a víz. A megnövekedett turizmus és a masszív katonai jelenlét komoly környezeti terheléssel jár együtt. Nekünk, látogatóknak az a feladatunk, hogy amennyire csak tudjuk, megőrizzük a helyi kultúra különlegességét és a természet érintetlenségét.

A cikkben megjelent fotókat a szerző készítette.

IRODALOM

- BAKTAY ERVIN (1930): A világ tetején. Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain a nyugati Tibetbe. – Lampel R. Könyvkiadóvállalata, Budapest. 312 p.
- BALOGH ANDRÁS (2002): A kasmíri kérdés. – In: Balogh András (szerk.): Nemzet és nacionalizmus. Korona Kiadó, Budapest. pp. 222–233.
- BETHLENFALVY GÉZA (1993): Új levéltári források Kőrösi Csoma indiai útjáról. – In: Fábíán Ernő (szerk.): Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain. Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna–Csomakőrös. pp. 42–50.
- DUKA TIVADAR (1885): Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Összegyűjtve és életrajzzal bevezetve. – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 438 p.
- HILTON, JAMES (1984): A kék hold völgye. – Kozmosz Könyvek, Budapest. 234 p.
- KUBASSEK JÁNOS (2014): A Himalája magyar remetéje. – Kőrösi Csoma Sándor életútja. – Panoráma, Budapest. 514 p.
- MARCELL PÉTER (2004): A valósabb Kőrösi Csoma-képhez. Adatok, terepvizsgálatok, találkozások. – Püski Kiadó, Budapest. 446 p.
- MÓGA JÁNOS (1989): Vándorúton Indiában. – Gondolat Kiadó, Budapest. 296 p.
- NORBERG-HODGE, HELENA (1991): Ancient futures. Learning from Ladakh. – Oxford University Press, Oxford. 212 p.
- YOUNGHUSBAND, FRANCIS (1896): The heart of a continent: a narrative of travels in Manchuria, across the Gobi desert, through the Himalayas, the Pamirs, and Chitral, 1884–1894. – J. Murray, London. 409 p.
- New map of the Jammu-Kahmir-Ladakh region after administrative reorganization by India. – Economist. ([link](#))

A TANÍTÁSHOZ AJÁNLJUK

Kérdések

1. Hogyan kezdődött Ladakh megismerése az európai utazók számára? Sorolj fel minél több magyar utazót, aki a régiót kutatta!
2. Milyen külső kulturális tényezők hatnak a mai ladakhi társadalomra?
3. Hogyan és milyen céllal indult Kőrösi Csoma Sándor Ladakhba?
4. Mely tényezőknek köszönhető, hogy Ladakh még mindig egy titokzatos, misztikus helynek számít?
5. Mely földtani tényezők játszottak szerepet a Himalája szerkezetének és felszínének kialakulásában?
6. Miért okoz hatalmas környezeti terhelést a turizmus Ladakhban?
7. Hogyan lehetne megőrizni Ladakh törékeny ökológiai egyensúlyát és hagyományos kultúráját?
8. Milyen további problémákat vet fel, ha egy ennyire elzárt régióra „ráerőltetik” a múlt változatlanságát?

Szerkesztői megjegyzés: az alábbi írással egy példát szeretnénk bemutatni arról, hogy hogyan támogatta a Magyar Földrajzi Társaság Kisalföldi Osztálya a megyei pedagógiai intézettel és a TIT helyi szervezetével együttműködve a földrajztanárok munkáját az utóbbi 50 évben.

FÖLDRAJZTANÁROK TOVÁBBKÉPZÉSE GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYÉBEN

JÁKI KATALIN

ny. középiskolai tanár, szaktanácsadó, szakértő
drjakikatalin@gmail.com

BEVEZETÉS

150 éves a Magyar Földrajzi Társaság, ez nagy idő, főleg ha belegondolunk abba, hogy ebben az időszakban mennyi minden történt és milyen gyors változáson ment keresztül a világ. Minden évforduló egyben jó alkalom arra is, hogy számvetést készítsünk. Erre vállalkoztam ebben a rövid írásban. Ha nem is mind a 150 évről, de az utolsó bő 50 év Győr-Moson-Sopron megyei társasági eseményeiből választottam ki a legsikeresebbeket, a legérdekesebbeket.

Ebben az időszakban váltak hagyománnyá azok a színvonalas szakmai rendezvények, amelyekben meghatározó szerepet töltött be Göcsei Imre, aki szakfelügyelőként nagy lelkesedéssel, hozzáértéssel foglalkozott a kollégák szakmai továbbképzésével (JÁKI K. 2013). Nyugdíjazása után is mint a Magyar Földrajzi Társaság Kisalföldi Osztályának elnöke szívén viselte az új ismeretek megosztását. Engem – egykori tanítványát – 1968-ban ő léptetett be a Magyar Földrajzi Társaság tagjai közé, és az ő irányítása mellett később szívesen vállaltam a Társaság Kisalföldi Osztályának titkári feladatait. Közös terveztük, szerveztük meg a szakmai kirándulásokat és a földrajztanárok igényeihez igazodó továbbképzéseket. Ezek közül szeretnék néhányat feleleveníteni, és ezzel emléket állítani az elmúlt évtizedek sikereinek.

A RENDSZERVÁLTOZÁS ELŐTT

Kezdjük az emlékek sorát a talán legnagyobb rendezvénnyel. 1987-ben a Társaság Győrben rendezte meg a 40. **Földrajzi Vándorgyűlést** (1. ábra), ami komoly szervezési

1. ábra. A Földrajzi Vándorgyűlés tudományos ülészakájának hallgatósága (előtérben jobbra Székely András, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, balra Bognár András, a zágrábi egyetem földrajzi tanszékének vezetője) (fotó: Jáki K.)

előadásait, amelyekben az akkor hazánkban még újdonságnak számító lemeztektonikai elmélet megismertetésére vállalkozott. Ezeken kívül meg kell említeni az 1980-as évek elején kezdődött és több mint egy évtizeden át futó *Világjárók* előadássorozatot is, amelyek során neves szakemberek előadásai távoli országokkal ismertették meg az érdeklődőket.

A földrajztanárok és a tanulók részére az 1980-as évek végére elkészült a *Győr-Sopron megye földrajza* című munka (GÖCSEI I. 1990). A könyvet Göcsei Imre szerkesztette, az egyes fejezeteket is részben ő írta, de a munkába bekapcsolódtak a megyében dolgozó tanár kollégák is. Nagy sikere volt a kiadványnak, a könyvek gyorsan elfogytak, ezért újabb kiadásra került sor. Más megyékből is érdeklődtek a kiadvány iránt, mert egyedül itt jelent meg olyan oktatási segédanyag, amely támogatta a tanárokat abban a munkában, hogy a diákok hitelesen megismerjék lakóhelyük változó földrajzi jellemzőit.

A RENDSZERVÁLTOZÁST KÖVETŐ IDŐSZAK

Szakmai rendezvények, nyári akadémiák, szakmai konferenciák

A rendszerváltozást követően különösen nagy igény mutatkozott olyan rendezvényekre, amelyek a **földrajztanárok ismereteinek bővítését** szolgálták. Közép- és Kelet-Európában, Délkelet-Európában új államok alakultak, megváltoztak a tulajdonviszonyok, gyors politikai átalakulás szemtanúi lehettünk. Felértékelődött a gazdaságföldrajz szerepe, és az érdeklődés középpontjába került. A tanulók egyre több új információhoz

feladatokat jelentett. Nemcsak a szakmai program összeállításában való közreműködés, hanem a megfelelő feltételek megteremtése is a mi feladatunk volt. Kellett biztosítani olyan előadótermet, ahová befér több mint 300 fő, és – a nagy érdeklődésre való tekintettel – 8 autóbust is, amelyekkel eljuthattunk a megye különböző kistájjaira, hogy szakmai hitelességgel a helyszínen ismerjük meg azok földrajzi jellemzőit.

Nagyon sikeresek voltak a Kisalföldi Osztály és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) által közösen szervezett **előadások** is. Közülük is kiemelt érdeklődés kísérte Juhász Árpád geológus

jutottak különböző forrásokból (híradások, utazások, majd az internet), a tankönyvek azonban – elsősorban átírásuk, kiadásuk hosszabb időigénye miatt – nem tudtak ezzel lépést tartani, ezért a földrajztanároknak komoly nehézséget jelentett a tanítási órákra való felkészülés. Érzékelve a gondokat gyorsan kellett cselekedni. Összefogott a Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet, a Magyar Földrajzi Társaság Kisalföldi Osztálya és a TIT Pannon Egyesület Győri Szervezete, és országos konferenciákat, nyári akadémiákat rendeztünk. Kiemelt célként kezeltük a földrajztanárok továbbképzését, a korszerű, új ismeretanyag gyors eljuttatását a legkisebb településre is.

Elsőként 1991. január 3–4-én kétnapos **konferenciát** hirdettünk *Magyarország gazdaságföldrajza* címmel, amelynek legfontosabb témái a magyar ipar helyzete, várható változásai, a külkereskedelem irányváltozásai, a mezőgazdaság területi szerkezetének átalakulása voltak. A következő nagy rendezvényünkre 1992. június 25–29. között került sor, amelyen folytattuk a gazdaságföldrajzi témájú előadásokat. Mivel a **Nyári Akadémia** többnapos rendezvény volt, így lehetőség nyílt arra, hogy az előadások több témakört is érintsenek. Látva az érdeklődő kollégák nagy számát 1993. október 15–18. között egy újabb konferenciát szerveztünk (az akkor formálódó első Nemzeti alaptanterv földrajzi tartalmú műveltségi területének nevét kölcsönözve) *Földünk – környezetünk* címmel. Fontosnak tartottuk a környezetvédelemre irányítani a földrajztanárok figyelmét. A Szigetközzel foglalkozó részben bemutattuk, hogyan változtak meg a táj természeti viszonyai. Egész napos, részben hajós kirándulás során a helyszínen láthatták a változásokat a résztvevők. Nagy volt az érdeklődés, még Szlovákiából és Romániából is jöttek földrajztanárok. A következő Nyári Akadémiát 1994. június 26–28. között rendeztük. A rendezvényen elsősorban Közép-Európa országairól hangzottak el előadások, továbbá az akkor bevezetés előtt álló új tantervi szabályozás miatt sor került a NAT, a kerettantervek és a helyi tantervek egymásra épülésének, a kompetenciafejlesztést középpontba állító új követelményrendszer földrajz-tanítási vonatkozásainak értelmezésére is. Áttekintettük az új általános és középiskolai tankönyveket és szemléltető eszközöket. A programba beiktattunk egy egynapos kirándulást is Győr–Bécs–Krems–Göttweig–Melk útvonalon (2. ábra).

2. ábra. Ismerkedés a Duna völgyének településeivel Bokor Péter vezetésével – városnézés Dürnsteinben (fotó: Jáki K.)

1996. június 22–25. között tartottuk a *Globális gondok, lehetséges megoldások* című, földrajz, biológia és kémia szakos tanárok részére szervezett négynapos rendezvényt. Fontosnak tartottuk, hogy a környezetvédelmet, a környezetgazdálkodást, a káros környezeti folyamatok bemutatását helyezzük előtérbe, és közösen gondolkodjunk arról, hogy az egyes gazdasági folyamatok milyen negatív hatást eredményeznek a Föld életében. Ismét foglalkoztunk a hazánk gazdasági életében végbemenő változásokkal, hiszen 1996-ra már lényegesen jobban lehetett érzékelni a rendszerváltozás után megmutatkozó folyamatok következményeit. A szekcióüléseken a Nemzeti alaptantervvel kapcsolatos témákat vettük górcső alá. Arra összpontosítottunk, hogy mely ismerteket szükséges tartalmazniuk a helyi tanterveknek a Földünk–környezetünk műveltségi területhez kapcsolódóan, továbbá hogy mennyire teljesíthetők azok a földrajzi követelmények, amelyeket a tanterv az Ember és társadalom, illetve az Ember és természet műveltségi területben fogalmazott meg. Érintettük, hogy milyen tankönyveket, taneszközöket tudunk felhasználni a NAT bevezetésekor. Természetesen ebben az évben is volt kirándulás a földrajztanárok számára: Győr – Nyúl (szurdik) – Pannonhalma (apátság, iskola, könyvtár) – Ravazd (lőszfal) – Győr (a belváros műemlékei) útvonalon. A biológia és kémia szakos tanároknak a Hanságban a fehértói mintaterületet mutattuk be, ahol megismerhették a vizes élőhelyek védelmét szolgáló tevékenységeket.

A következő konferenciát 1998. június 22–25. között Sopronban tartottuk, és a földrajztanárok mellett a kémiát és biológiát tanító kollégáknak is szervezetünk előadásokat, szekcióüléseket. A *Globális gondok, lehetséges megoldások 2.* címmel is jelezni akartuk, hogy a természettudományos tantárgyaknak nagyon fontos közös feladata a környezeti nevelés. Foglalkoztunk az éghajlatváltozással, a veszélyes hulladékok elhelyezésének kockázataival, a vizek szennyezettségének gyors növekedésével, a globális világ társadalmi és gazdasági kérdőjeleivel. Az egész napos kirándulást ebben az évben alternatív módon oldottuk meg, a résztvevők választhattak a Schneebege vezető gyalogtúra, a Fertő tó ausztriai oldalán lévő települések, valamint a Fertő–Hanság Nemzeti Park és a Soproni-hegység megismerése között. A szekcióüléseken tankönyvismertetőket és módszertani tanácsokat kaptak a résztvevők a Nemzeti alaptantervben megfogalmazott követelmények megvalósításához kapcsolódóan.

A legérdekesebb témájú és legnagyobb érdeklődésre számot tartott országos konferencia 2004. március 13–15. között volt Győrben *A 21. század világának társadalmi, gazdasági és politikai kérdései* címmel (3. ábra). A konferencia politikai földrajzi, geopolitikai témája újdonság volt a földrajztanárok számára. A meghívott előadók beszéltek a globális világ átalakulásáról, valamint a gazdasági és a politikai érdekek kapcsolatáról az amerikai geopolitikában Irak és Afganisztán vonatkozásában, az Amerikai Egyesült Államok külföldi működőtőke-befektetéseinek térszerveződéséről, Oroszország

3. ábra. A 21. század világának társadalmi, gazdasági és politikai kérdései című konferencia megnyitója (balról jobbra: Gerhardtné Rugli Ilona, Bernek Ágnes, Göcsei Imre, Szakács Imre, Környei László) (fotó: Jáki K.)

nagyhatalmi törekvéseiről, világgazdasági és világpolitikai szerepének összefüggéseiről. Az előadások megtartására az adott témák legjobb szakértőit kértük fel, így biztosítottuk a megfelelő szaktudományos színvonalat.

A szaktanári munkát segítő kiadványok

Minden rendezvényünk fakultatív programként tankönyvbemutatókkal, térképkiállításokkal, új kiadványok árusításával, városnézéssel, vetített képes előadásokkal és színházlátogatással egészült ki. A résztvevők kérték, hogy nyomtatásban is jelenjen meg az előadások anyaga, így nemcsak ők juthatnak hozzá az új ismeretekhez, hanem azok a kollégák is, akik nem tudtak részt venni személyesen a rendezvényeken. Így került sor arra, hogy pályázati támogatással öt **segédanyagot** is ki tudtunk adni: *Fejezetek napjaink gazdaságföldrajzából* (GÖCSEI I. – JÁKI K. 1991) című füzetek, majd pedig annak folytatásaként *Segédanyag Magyarország földrajzának tanításához* (GÖCSEI I. – JÁKI K. 1992); később a sorozat *Aktuális problémák a földrajztanításban* (JÁKI K. 1993) kötettel és a *Földünk – környezetünk* című segédanyaggal (JÁKI K. 1994) folytatódott, végül a *Környezetünk – egészségünk* című könyvvel (KERÉNYI A. 1995) zárult. Kiadványaink nagyon gyorsan

elfogytak, pedig viszonylag nagy, 1500-2000-es példányszámban jelentek meg. A neves szerzők tanulmányait Göcsei Imrével közösen szerkesztettük kötetekké. A felsorolt könyvek jelentős összefogás eredményeként jelenhettek meg. Legfőbb szponzorként a Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet és a megyei önkormányzat, továbbá Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Pedagógus Szakma Megújítási Projekt Programirodája, az MTA Regionális Kutatások Központja Észak-Dunántúli Osztálya, a Művelődési Minisztérium, a TIT Pannon Egyesületének Győri Szervezete és a Magyar Földrajzi Társaság Kisalföldi Osztálya említendő.

Szakmai kirándulások

Nemcsak konferenciák szervezését igényelték a kollégák, hanem szakmai kirándulások indítását is, hiszen egy földrajztanárnak fontos, hogy saját élménye legyen a földrajzi vonatkozású természeti, társadalmi-gazdasági és környezeti jelenségekről, folyamatokról. A kollégák eljutottak Magyarország minden nemzeti parkjába, ahol a szakmai vezetők jóvoltából sok élményben volt részünk. Több alkalommal voltunk Budapesten pl. a Szemlő-hegyi-barlangban, a Planetáriumban és az Országos Meteorológia Szolgálatnál. Végigjártuk a Vértest, a Bakonyt, a Pilist, a Velencei-tó környékét, a Káli-medencét, a Medves-vidék vulkáni képződményeit, felkerestük a Kis-Balatont, Szentendrét, az Őrséget (4. ábra), Ipolytarnóc és Hollókő nevezetes értékeit. A szentgotthárdi Opel-műveket és az esztergomi Suzuki-gyárat is meglátogattuk, mint új beruházásokat. A kollégák nagyon szívesen jöttek külföldre is. A legnépszerűbb a Győr-Bécs-Göttweig-Krems-Dürnstein-Melk útvonal volt. Akkora volt az érdeklődés, hogy öt utat is szerveztünk

4. ábra. A kiránduláson részt vevők csoportja az Őrségi Nemzeti Parkban egy pityerszeri ház előtt
(fotó: Jáki K.)

azért, hogy minden érdeklődő láthassa a Duna wachaui áttörését. Jelentős érdeklődés mutatkozott a Glossglocknerre indított tanulmányút iránt is. Szlovéniában elsősorban a karsztjelenségeket tanulmányoztuk, megnéztük a Postojnai-cseppkőbarlangot és a Škocjani-barlangrendszert, megcsináltuk a föld alatti kanyontúrát, majd a Bledi-tavat és a plitvicei vízeséseket kerestük fel. Szlovákia nevezetességeit sem hagytuk ki: a Dobsinai-jégbarlangot, a bányavárosokat, Lőcsét, és túráztunk a Szlovák paradicsomban. Másik alkalommal Pozsonyt és a Dévényi-szorost láttuk. Csehországban a Šumavában néztük meg a jégkorszak emlékeit, formáit, majd Telč, Český Krumlov, Česká Budějovice, Plzeň következett, de gyönyörködtünk Prága szépségében is.

Tanártovábbképzések

Természetesen az új tantervi szabályozás, a Nemzeti alaptanterv bevezetése során fel kellett készíteni a földrajztanárokat a változásokra. 1999-ben szeptemberében 60 órás **tanfolyamokat** indítottunk *A természetföldrajz oktatása* címmel. Célunk részben az volt, hogy az új tankönyvek szerzői mondják el és mutassák be azokat a módszereket, amiket az adott fejezetek feldolgozásához eredményesnek tartottak. Az egyes kurzusokon mindössze 15 fő vehetett részt annak érdekében, hogy mindenkivel érdemben, intenzíven tudjanak foglalkozni. Ezért több alkalommal is megismételtük ugyanazt a programot. Az elméleti előadásokat kiegészítettük terepi gyakorlattal. Tanulmányoztuk a Ság-hegy földtanát, a vulkáni folyamatok nyomait, a kőzetfeltárásokat, és a Somlót gyalogosan bejárva össze tudtuk hasonlítani a két tanúhegyet. Utunkat a Bakonyban folytattuk Űrkút–Kab-hegy–Macska lika víznyelő megtekintésével. Karsztformákkal ismerkedtünk, de lehetőség nyílt ősmaradványok, üledékes kőzetek és mangánérc gyűjtésére is.

Szintén 1999-ben bonyolítottuk le *A jövő század társadalomföldrajza* című 60 órás tanfolyamot. Nagy szükség volt rá, mert a korábban gazdaságföldrajznak nevezett tudományterület tanítása tartalmilag megváltozott, fontos volt az új szemlélet megismeretése. Ezen a tanfolyamon is követtük azt az elvet, hogy ne legyen húsznál több résztvevő. A globális világgazdaság földrajzi kérdései, a gazdasági erőterek megváltozása, a regionális gazdasági integrációk működésének kérdőjelei, az Európai Unió keleti bővítésének folyamata voltak talán a legérdekesebb témák. A szakmódszertan eszköztárából az informatikai módszerek, a földrajzi szoftverek megismerése volt a legfontosabb.

A következő tanfolyamok már a kétszintű érettségi bevezetéséhez kapcsolódtak, amelyekre a középiskolákban tanító tanárokat hívtuk. Megyénkben szinte minden földrajztanár elvégezte az új típusú érettségiztetésre felkészítő tanfolyamot. Értelmeznünk kellett a követelményrendszert közép- és emelt szinten egyaránt, segíteni

a földrajztanárokat abban, hogy a földrajzi fogalmakat, jelenségeket milyen módszerekkel érdemes tanítani az eredményes érettségi vizsga érdekében. Itt is azt az elvet követtük, hogy az előadók mentek helybe (Győrbe és Sopronba), illetve a szomszédos megyék megyeszékhelyeire (Szombathelyre és Veszprémbe) is.

Az eddig felsorolt továbbképzések mellett havonta egy-egy szakmai előadásra is sor került a MFT Kisalföldi Osztálya rendezésében. Nagyon népszerűek voltak és sokan hallgatták ezeket, sőt ezekre meghívtuk a középiskolák földrajz iránt érdeklődő diákjait is. A rendezvények sorából szeretném kiemelni a Göcsei Imre születésének 100. évfordulója alkalmából 2015. május 26-án tartott **emlékünnepséget**. Az emlékülésen előadások hangzottak a tudós tanár munkásságáról. Emlékét egy róla elnevezett teremmel és hagyatéka egy részének az érdi Magyar Földrajzi Múzeumnak történt átadásával (5. ábra) is szeretnénk megőrizni. 2015 után a szervezőmunkát átadtam a fiatalabb generáció tagjainak, és a rendezvényeken már a hallgatóság tagjaként vettem részt. Erről az időszakról talán majd a következő évforduló alkalmából készül újabb beszámoló.

ÖSSZEGZÉS

Bízom benne, hogy ezzel a kis összeggel sikerült bemutatni azt a sokszínű munkát, amelyet a Társaság Kisalföldi Osztálya végzett a földrajztanítás szolgálatában. Úgy érzem, érdemben tudtuk segíteni a földrajztanárokat éppen abban az időszakban, amikor talán a legnagyobb változások érték a hazai földrajzoktatást. Sikerült az élményekkel teli kirándulásokon a terepen is megismertetni földrajzi környezetünk aktuális társadalmi-gazdasági és környezeti folyamatait, a szakmai konferenciák segítségével

5. ábra. Göcsei Imre hagyatékának átadása az érdi Földrajzi Múzeum igazgatójának (balról jobbra: Szabó Péter dékán, Jáki Katalin, Kubassek János, Göcsei Irén [Göcsei Imre lánya]) (fotó: Ütőné Visi J.)

pedig felkészülni a földrajzórák új kihívásaira. Reméljük, hogy a hagyományok az elkövetkező legalább 150 évben is tovább élnek majd.

IRODALOM

- GÖCSEI IMRE (szerk.) (1990): Győr-Sopron megye földrajza. – Győr-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet, Győr. 95 p.
- GÖCSEI IMRE – JÁKI KATALIN (szerk.) (1991): Fejezetek napjaink gazdaságföldrajzából. – Pannon TIT Győr Városi Szervezete, Magyar Földrajzi Társaság Kisalföldi Osztálya, Győr. 186 p.
- GÖCSEI IMRE – JÁKI KATALIN (szerk.) (1992): Segédanyag Magyarország földrajzának tanításához. – Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet, Győr. 183 p.
- JÁKI KATALIN (szerk.) (1993): Aktuális problémák a földrajztanításban. – Magazin Kiadó, Budapest. 148 p.
- JÁKI KATALIN (szerk.) (1994): Földünk – környezetünk. – Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet, Győr. 226 p.
- JÁKI KATALIN (2013): Dr. Göcsei Imre. Hosszú és sikeres pálya a földrajztudomány szolgálatában 1915–2009. – In: Gönczöl Lászlóné – Kallós Károlyné (szerk.): A hivatás bűvöletében. Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében. IV. Győr. pp. 63–76.
- KERÉNYI ATTILA (1995): Környezetünk – egészségünk. – Magazin Kiadó, Budapest. 141 p.

